GAZÂLÎ

HAZIRLAYAN
VEYSEL AKKAYA

[BİDÂYETÜ'L-HİDÂYE]

HİDÂYET REHBERİ

irfan
tasavvuf

insan yayınları

HİDÂYET REHBERİ

Bidâyetü'l-hidâye

insan yayınları: 389
irfan ve tasavvuf: 50

bırıncı baskı: istanbul, aralık 2003

özgün adı
bidâyetü'l-hidâye
gazâlî

hidâyet rehberi

hazırlayan
veysel akkaya

ISBN 975-574-377-4

içdüzen
insan

kapak düzeni
rıdvan kuyumcu

baskı-cilt
kurtiş matbaası
www.kurtismatbaa.com

insan yayınları
keresteciler sitesi, mehmet akif cad.
kestane sok. no: 1 merter/istanbul
tel: 0212. 642 74 84 faks: 0212. 554 62 07
www.insanyayinlari.com.tr
insan@insanyayinlari.com.tr

HİDÂYET REHBERİ

Bidâyetü'l-hidâye

GAZÂLÎ

Hazırlayan
VEYSEL AKKAYA

insan yayınları

İMÂM-I GAZÂLÎ (Ebu Hâmid Muhammed Gazâlî)

İlme meraklı yoksul bir babanın oğlu olan Ebu Hâmid Gazâlî, siyasî ve fikrî çalkantıların yoğun olduğu bir dönemde H.450/M.1058'te Tus şehrinde doğdu. Küçük yaşta yetim kaldı. Medrese'ye yerleştirildi. 15 yaşındayken 5 yıl süreyle Cürcan'a gitti. Dönüşünde 3 yıl Tus'ta kaldı ve 23 yaşında Nişabur'daki Ebu'l-Meali Cüveyni'nin yanına giderek 5 yıl süreyle kariyerini orada devam ettirdi. Hocasının gözde öğrencisi oldu. Hocasının vefatı üzerine Bağdat'a gitti. Orada Nizamülmülk'ün de bulunduğu birçok mecliste ilmî tartışmalara girdi ve dikkatleri üzerine çekti. 34 yaşında Bağdat Nizamiye Medresesi'nin başkanlığına getirildi. 4 yıl süreyle geniş bir öğrenci kitlesine ders okuttu. Arta kalan zamanlarda felsefe ile meşgul oldu. Fıkıh, kelam ve felsefeyle ilgili bazı eserleri bu dönemde yazdı. 38 yaşında, hayatında değişiklikler yapmasına yol açan zihnî bir kriz yaşadı. Görevini bırakma ihtiyacı hissetti ve sessizce Şam'a gitti. Huzurlu bir ortamda *İhyâu Ulumu'd-Din* adlı eserini yazdı. Ardından Kudüs'e ve Mekke'ye gitti. 40 yaşında Bağdat'a tekrar döndü. Kısa süren öğretim faaliyetinin ardından Tus'a döndü ve eser telifiyle meşgul oldu. Vezir Fahrülmülk'ün talebi üzerine 49 yaşında Bağdat'ta öğretim kurumlarının başına geldi. Hareketli geçen 4 yılın ardından Tus'a geri döndü. Ölünceye kadar ders okutmak ve eser yazmakla meşgul oldu. 55 yaşında vefat etti.

VEYSEL AKKAYA

1973 yılında Kayseri'nin Yahyalı ilcesinde doğdu. 1996 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1999 yılında Tasavvuf Bilim Dalı'nda mastırını tamamladı. Halen Üsküdar İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeni olup doktora çalışmalarına devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır. Yazar, daha önce yayınlarımız arasında çıkan *Kâbe ve İnsan* adlı kitabı hazırlamıştır.

İçindekiler

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM

– Bana emeği geçen bütün hocalarıma,
– Hakk'ın rahmetine kavuşan sevgili kardeşim Hafız Selman Hoca'ya,
– Sabır ve metanetle bana destek olan eşime ve oğluma
ithaf olunur.

ESERİN TANITIMI

bidâyetü'l-Hidâye İmam Gazâlî'nin, kısa ve öz bir şekilde kaleme aldığı kitaplarından birisi olup, takva ölçüsünde bir hayat sürmek için gerekli ön hazırlıkları anlatmaktadır. Yaptığı atıflardan anlaşıldığına göre, meşhur kitabı "İhyâu Ulûmi'd-din"den sonra yazmıştır.

İmam Gazâlî, İhyâ'yı okumaya başlamadan önce, bu kitabı okuyup içindekilerle amel etmeyi tavsiye etmektedir: *"Kitabın başından beri, takvâ ilminin zâhiri hakkında bir nebze olsun anlattıklarımız "hidâyetin başlangıcı" dır. Buradaki konularla amel edip, özümsediysen, takvânın bâtınına ulaşmanın nasıl gerçekleşeceğini öğrenmen için İhyâu Ulûmi'd-din kitabını okuman gerekir."*

Bidâyetü'l-hidâye üç kısımdan oluşur:

1. Tâatler: İmam Gazâlî bu bölümde, sabah gözlerimizi açtığımız andan itibaren akşam uyuyuncaya kadar ve geceleyin yapmamız gereken ibâdet ve tâatlere değinir.

2. Günahlardan sakınmak: Cenâb-ı Hakk'ın bize emanet olarak verdiği azalarımızı, günahlardan nasıl koruyacağımızı açıklar.

3. Sohbet âdâbı: İnsanın Rabbiyle, hocası, anne-babası, arkadaşları ve tanımadığı kişilerle, ilişkilerini nasıl düzenleyeceğini anlatır.

Görüldüğü gibi eser, muhtevâ açısından oldukça zengindir. Konular fıkıh ve tasavvuf bütünlüğü içerisinde yazıldığı için, klasik ibâdet anlatımlarından farklılık arzetmekte, bu da ona ayrı bir değer kazandırmaktadır.

“Şüphesiz Allah, dilediğini saptırır ve kendisine gönül vereni de hidâyete erdirir.” (Ra’d, 13,27)

“Bir kişinin hidâyete ermesine vesile olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır.” (Müslim, İlim, 11)

İMAM GAZÂLİ'NİN HAYATI

Tam ismi Hüccetü'l-islâm Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-İmam Gazâlî et-Tûsî 450(1058) - 505(1111) olan İmam Gazâlî, 450 yılında İran'ın Horasan bölgesinde Tûs'da dünyaya geldi (Bugünkü Meşhed). Huccetü'l-islâm, Zeynü'd-din gibi lakablarla anılır. Künyesi Ebû Hâmid'dir.

Ailesi hakkında bilgiler son derece azdır. Bir sûfî olan babası Muhammed, iplikçi idi. Oğullarının iyi bir öğrenim görmesini arzuluyordu. Dilediği gibi okutmaya ömrünün yetmeyeceğini hissetmiş ve bir sûfî dostundan oğullarının eğitimi ile ilgilenmesini rica etmişti.

İmam Gazâlî ve kardeşi, babasının bıraktığı az miktadaki imkan ile hâmîlerinin desteğinde eğitimlerine devam ettiler. Onlarla ilginen kişi bir müddet sonra daha fazla yardımcı olamayacağını belirterek, bir medreseye girmelerini tavsiye etti. Bunun üzerine bir medreseye yerleşerek ilim öğrenimini sürdürdüler.

İmam Gazâlî, bu medrese eğitiminden sonra beş yıl Cürcan'a gider. Tekrar Tus'a dönüşü sırasında soyguncular tarafından yolları ke-

silir ve herşeyine el konulur. Bunun üzerine eşkiyâların peşine düşer. Hiç olmazsa ders notlarının geri verilmesini ister. Eşkıyâların reisi, bilgileri hafızasına yerleştirmek yerine kağıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder, notlarını da geri verir. Bu alayı, Allah'ın bir uyarısı sayan Gazâlî, üç yıl içinde notlarının tamamını ezberler.

473 yılında Tus'lu bir gençle birlikte Nişabur'a giderek buradaki Nizamiye Medresesi'ne girer. Orada döneminin en tanınmış kelâm âlimi Cüveynî'nin öğrencisi olur.

"Gazâlî, derin bir denizdir" diyen Cüveynî onu çok sevmektedir. Hocası onun öğrenimi sırasında yazdığı "el-Menhûl" adlı eserini inceler ve "Beni sağken mezara gömdün, ölümümü bekleyemez miydin."diyerek takdirlerini belirtir.

Aynı devirde yaşayan Abdülğâfir el-Fârisî, Gazâlî hakkında. "İslamın ve müslümanların hücceti, din önderlerinin imamı, konuşma ve ifâde kaabiliyeti, mantık ve zekâ itibariyle benzeri görülmemiş bir kişidir." der.

Tasavvufî kişiliğinin oluşmasında Nişabur'daki öğrenimi sırasında, Kuşeyrî'nin öğrencisi olan Ebû Ali Farmedî'den tasavvuf dersleri alması etkili olmuştur. Bu hocasının ölümü üzerine, yine felsefe ve kelama ağırlık vermiştir.

484'de vezir Nizamülmülk tarafından, Nizamiye Medresesi müderrisliğine tayin edilir. Dört yıl süren bu dönemde öğretimle birlikte kitap telifiyle meşgul olur.

Bu arada felsefeyi inceleyip onu derinden kavrama imkanı bulur. Filozofların doğru ve yanlış görüşlerini şüpheye yer bırakmayacak şekilde tesbit eder. Ardından Bâtınîlik ile ilgili araştırmalar yapar.

En son inceleme yaptığı alan tasavvuf olmuştur. Kelâm, felsefe, batınîlik ve tasavvuf hakkındaki son çalışmaları, onun zihin dünyasında kelimenin tam anlamıyla bir bulanıma yol açar. Kendini her yönden sorguluyor, dünya alâkalarına boğulduğunu, eğitim ve öğretim faaliyetlerinde âhireti için faydası olmayan ilimlere yöneldiğini, ilmî çalışmalarında ki niyetinin Allah rızası olmadığını, makam ve şöhret arzusunda bulunduğunu farkediyordu. Bu yüzden defalarca Bağdat'ı terketmeye niyetlendi. Nefsiyle altı aylık bir mücadeleden sonra, aile-

sine yetecek miktardan fazla malı muhtaçlara dağıtıp, yönetimin gerçek niyetini öğrenmesini istemediği için, Mekke'ye gideceğini açıklayarak Şam'a gitti. Önce Şeyh Makdisî'nin zâviyesinde misâfir oldu ve onunla görüştü. Şam'da kaldığı sürece terbiye, ahlâkını güzelleştirmek ve kalbini arındırmak maksadıyla riyâzet ve mücâhede ile meşgul oldu. Bir süre de Kudüs'e gitti. Orada da inzivâ hayatı yaşadı. Daha sonra Hicaz'a gitti. Gittiği her yerde velîlerin türbelerini ziyaret etti. İmam Gazâlî bu halvet dönemlerinde, saymakla bitiremiyeceği durumları keşfetme imkânı bulduğunu söyler.

İmam Gazâlî, 499 yılında Nişabur'a döndü. Nizamiye Medresesi'nde tekrar hocalığa başladı. Artık şöyle diyordu: "O zaman mevki kazandıran ilmi öğretiyordum; şimdi ise mevki terkettiren ilme çağırıyorum." Burada üç yıl derslere devam edip, sonra Tus'a döndü ve telif çalışmalarına devam etti. Evinin yanında fakihler için bir medrese, sûfîler için bir hankâh yaptırdı. Ömrünün son demlerini ders okutmak, gönül ehlinin sohbetlerine katılmak ve eser yazmakla geçirdi. 505 (1111) yılında Tus'ta vefat etti. Günümüzde türbenin bulunduğu yer Hâruniyye adıyla anılmaktadır.[1]

İmam Gazâlî, İslam düşünürleri arasında en velûd müelliflerden biridir. Yetmişe yakın kitab yazmıştır. Bunların içinde en çok "İHYAU ULÛMİ'D-DÎN" adlı eseriyle meşhur olmuştur. Bu eseriyle sadece mutasavvıfları değil âlimleri de derinden etkilemiştir. Onun hakkında İmam Yâfii, "Hz. Muhammed'den sonra bir peygamber gelmesi câiz olsaydı herhalde bu İmam Gazâlî olurdu."diyerek takdirlerini belirtmiştir. İbnü'l-Arabi'ye göre İmam Gazâlî bir kutuptur. El- Mürsî "O'nun sıddîk makamının en yüce derecesini kazananlardan olduğunu" söyler. Ebu'l- Hasan eş- Şâzelî de onu "İmam Gazâlî, Allah katında vesile olunacak bir ulu kişidir."sözleriyle över.[2]

---

1. D.İ.A., *İmam Gazâlî md.*, XIII, 494
2. Geniş bilgi için bakınız, D.İ.A. a.g.m., XIII, 517

BİDÂYETÜ'L-HİDÂYE

Bidâyetü'l-Hidâye, yazarın, ilâhî yolculuğun başlangıcını anlatan, kısa ve öz bir şekilde kaleme aldığı kitaplarından birisidir. Eserde, takva ölçüsünde bir hayat sürmek için gerekli ön hazırlıklar anlatılmaktadır. Yaptığı atıflardan anlaşıldığına göre, meşhur kitabı "İhyâu Ulûmi'd-din"den sonra yazılmıştır.

İmam Gazâlî, İhyâ'yı okumaya başlamadan önce, bu kitabı okuyup içindekilerle amel etmeyi tavsiye etmektedir:

"Kitabın başından beri, takvâ ilminin zâhiri hakkında bir nebze olsun anlattıklarımız "hidâyetin başlangıcı" dır. Başlangıçla ilgili konularla amel edip bunları özümsediysen, takvânın bâtınına ulaşmanın nasıl gerçekleşeceğini öğrenmen için İhyâu Ulûmi'd-din kitabını okuman gerekir."

Aynı şekilde, konularla ilgili daha geniş bilgi için sık sık İhyâ'yı okumayı tavsiye eder:

"Bu kitabımızda, ibâdetler hakkındaki bilgiler sana yeterlidir. Hac ve zekatı öğrenmek istersen veya namaz ve oruç hakkında daha çok bilgi istersen "İhyâ u ulûmi'd-din"de anlattıklarımıza bakabilirsin."

Hüccetü'l-İslam, kitabın giriş kısmında, ilim tahsilinde niyetin önemi üzerinde durur. Allah rızası için olmayan ilmin kişiyi Hak'tan uzaklaştıracağını belirtir. Ayrıca *kişinin bilgi sahibi olması, ancak âhirete hazırlık yapmak ve hidâyete ermek niyeti ile birlikte övgüye layıktır. Aksi takdirse insan bilgi deposu olmaktan öteye geçemeyecektir.* Bu durumu şematik olarak şöyle gösterebiliriz:

İlim → salih niyet → Hidâyet

Bir çok şerhi ve özeti bulunan bu eser defalarca basılmıştır. Ahmet Şemsüddin tarafından tenkitli neşri yapılmış, (Beyrut, 1988) daha sonra Muhammed el-Haccâr tarafından da neşredilmiştir (Beyrut, 1990). W. Montgomery Watt İngilizceye "The Faith and Practice of Al-Gazali" London, 1953; Hill tarafından Almancaya "Die Religion des İslam" (Jena 1915) adıyla çevrilmiştir.[3]

Türkçeye ilk kez Sabri Paşa tarafından "Esbâbü'l-İnâye fi tercümeti Bidâyetü'l-Hidâye" ismi altında çevrilmiştir. (İstanbul, 1306) Sabri Paşa, Bahriye Dairesi'nce talep edilmesinin ardından eseri tercüme ettiğini belirtir. Bahriye Dairesi Sıbyan Taburları için bir ders kitabı olarak basılmıştır.

İkinci olarak Lütfi Doğan tarafından 1952'de tercüme etmiştir. 1954'de ise Abdülkâdir Akçiçek tekrar tercüme etmiştir. Hepsi de sadece metnin tercümesinden ibaret olup, tahric ve açıklamalar yoktur.

Bu kitabı tercümede, Muhammed Nûri'l-Câvî'nin "Merâkı'l-Ubûdiyye" (1343, Mısır) adlı şerhinden çokça istifade ettik. Hadislerin tahricini Arapça neşirlerden yaptık. Ayrıca tahrici yapılmamış onbeşe yakın hadise de, kaynak hadis kitaplarından araştırarak ulaşmaya çalıştık. Metinde geçen önemli terimleri açıklamaya gayret ettik. Böylece okuyucunun istifadesini en yüksek düzeye çıkarmayı amaçladık. Gayret bizden muvaffâkiyet Allah'tandır.

Kitabı çevirmeden önce, kendisinde okuma fırsatı bulduğum İzzettin Aksan Hocaefendi'ye müteşekkirim. Tercümenin tashihinde

---

3. D.İ.A., XIII, 523

emeği geçen sevgili kardeşim Hafız Selman Akkaya'yı rahmetle anıyorum.' Daha sonra tashihini devam ettirdiğimiz Abdüsselam Aksan ve Talha Odabaşı'ya minnettarım. Kitabın hazırlanmasında ve redaksiyonunda büyük emeği geçen eşime müteşekkirim. Ayrıca Adem Süer kardeşime katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

ZÂHİR VE BÂTIN AÇISINDAN HİDÂYET

İslam'a dâvetin ilk yıllarıydı. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) en yakınlarından başlayarak insanlara, Allah'ın birliğini ve kendisinin elçi olarak gönderildiğini anlatıyordu. Çok azı müstesnâ çevresi dâvetini reddetmiş ve her geçen gün tepkileri büyümüştü. Efendimiz (s.a.v.) bu kutsal vazifesini, canı pahasına da olsa sürdürmede ısrarlıydı.

Hac mevsimi, insanların Arap yarımadasının her tarafından Mekke'ye gelmesini büyük bir fırsat biliyor ve onlara İslam'ı anlatıyordu. Allah'tan başka şeylere ilahlık yakıştıran müşrikler ise, Peygamberimiz'in (s.a.v.) çalışmalarını boşa çıkarmak için, O'nun aleyhinde sözlü saldırıda bulunuyorlardı. Onlara göre Resül-i Ekrem sihirbaz, deli, bunamış idi. Tebliğ yapacağı kimselere, Muhammed diye birinin çıktığını, yeni bir din getirdiğini, putları hiçe saydığnı söyleyerek, dâvetine engel olmaya çalışıyorlardı. Resulüllah Efendimiz (s.a.v.) bunların hiç birine aldırmadan, kutsal görevini yerine getirmeye devam ediyordu.

Bir gün, Yemen'de Ezd-i Şenûe kabilesinin reisi olan, ruh hastalarını tedavi eden ve aynı zamanda kehânetle uğraşan Dımâd da, umre

için Mekke'ye gelmişti. Müşrikler aynı şekilde ona da Muhammed'e uymaması için telkinlerde bulunarak:

-Muhammed diye birisi çıkıp toplumumuzu böldü. Akıllarımızı hiçe saydı. Bizden ölenlerin dalâlette olduğunu söylüyor. İlahlarımızı ayıplıyor. Bu kişi kesinlikle aklını kaybetmiştir, dediler. Dımâd:

- Ben akıl hastalarını tedavi ederim! Belki, Allah onu benim elimle şifaya kavuşturur, dedi. Müşriklerin arasından ayrılarak Peygamberimiz'i aramaya koyuldu.

Kabe'ye vardığında, Kâinâtın Efendisi (s.a.v.) namaz kılıyordu... Dımâd kendi ibâdetlerinden çok değişik ve tuhaf bir ibâdet şekli ile karşılaşmış, olabildiğince şaşırmıştı. Efendimiz (s.a.v.) yüzünü putlara değil, Ka'be'ye çevirmişti. Yüce Rabbi'nın huzurunda, ibâdetlerin en büyüğü namazla meşguldü.

Dımâd O'nun bu haline üzülmüş ve Müşriklerin dediklerinin doğru olduğunu düşünmüştü. Efendimiz (s.a.v.) namazını bitirdikten sonra, onu bu halden kurtarmak için yanına gelerek oturdu:

-Ey Abdulmuttalibin oğlu! dedi. Peygamberimiz (s.a.v.):

-Ne istiyorsun? dedi. Dımâd:

-Ben cinlerden gelen yelleri bağlarım... Cin ve şeytan çarpmasını iyileştiririm... Şu rüzgârlarla insanları efsûnlarım... Eğer istersen seni de tedavi edeyim... Sendeki şeyi büyütme. Ben daha deli olanları tedavi ettim ve onlar şifâ buldular. Yakınlarından bazı şeyler işittim ve "Birisinin bunları yapabilmesi için ancak deli olması gerektiğini" düşündüm, dedi. Kâinâtın Efendisi (s.a.v.) onun dediklerine bir karşılık vermeden, sadece getirdiği dini anlatmakla yetindi:

-Her türlü övgü yalnızca Allah'a aittir. O'na hamdederim, O'ndan yardım isterim, O'na iman eder ve O'na tevekkül ederim. Allah kimi hidâyete erdirmişse onu dalâlete sürükleyecek olmadığı gibi, kimi de sapıklığa düşürmeşse, kimse onu doğru yola iletemez. Allah'tan başka ilah yoktur, birdir, ortağı yoktur ve Muhammed onun kulu ve resûlüdür..." diyerek söze başladı.

Dımâd, aslında kendisinin tedaviye muhtaç olduğunu çabucak anlamıştı... Der ki "Ben öyle bir söz işitmiştim ki hayatımda hiç bundan daha güzelini duymamıştım."

Muhammed'e onu tekrar etmesi için ricada bulundum, o da tekrar etti. Üçüncü kez dinlemek için ricâ ettim. O yine tekrarladı. Dedim ki: "Sen insanları neye dâvet ediyorsun?" O da şöyle dedi: "Allah'a iman edecek, O'nun bir olduğuna inanacaksın. Ortağı olmadığını söyleyecek ve putları boynundan söküp atacaksın. Benim de Allah'ın Resul'ü olduğuma şahitlik edeceksin." Dedim ki: "Bunları yaparsam mükâfâtım ne olacak?" Dedi ki: "Cennete gireceksin..." Bunun üzerine ben de: "Allah'a yemin olsun ki, ben kâhinlerin, sihirbazların ve şâirlerin sözlerini çokça dinlemiş birisiyim. Ben bu kelimelerin benzerlerini hiç kimseden işitmedim. Uzat elini bana, İslam üzere biat edeyim!..."[4]

Dımâd, Cenâb-ı Hakk'ın bir kuluna lütfedeceği nimetlerden, en büyüğüne kavuşmuştu... Muhammedî gülistanda, ebedî solmayacak bir gül olarak açma bahtiyarlığına kavuşmuştu. Artık o hidâyete ermiş, müslüman olmuştu...

Hidâyet imanla başlıyordu, ardından iyi davranışlar ortaya koyarak, hakîkate ermekle devam ediyordu... Hidâyete erişememek ise ebedî bedbahtlığın karanlığında kıvranmak demekti...

I. HİDÂYET NEDİR?

İmam Gazâlî'nin tercüme ettiğimiz bu kitabı, hidâyete giden yolu anlatmaktadır. Bu sebeple "hidâyet" konusu, imandan başlayarak ihsâna doğru; başka bir deyişle zâhiri ve bâtınî yönü ile birlikte ele alınacaktır.

Öncelikle hidâyetin anlamları ve Cenâb-ı Hakk'ın "el-Hâdî" isim-i şerîfini, ardından Kur'an'da hidâyetin nasıl kullanıldığını ve Mutasavvıflar'ın konuya kattıkları zengin mânâları takdim edeceğiz.

Hidâyet, "hedâ" mastarından türetilmiştir. Beyân (doğru yolu açıklama), yol işaretleri, irşâd (doğru yoldan gitme, doğru yolu bulma, düşünme, akıl ve temyiz sahibi olma) ve imâmet (önderlik etme)gibi anlamlara gelmektedir.[5] Sa'lebî, hidâyeti târifte sadece "ir-

---

4. M. Yusuf Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, I, 57, trc. Ali Arslan, İstanbul, 1993; DİA.,; IX, 272-273
5. Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidâyet ve Delâlet*, Dr.tezi, 61-72, İstanbul, 1997

şâd" [aklî ve dini delilleri açıklama] kelimesinin yeterli olmayacağını, hidâyetin "Allah'ın kalpte imanı yaratması"[6] anlamına geldiğini ve bunun ise başlı başına bir irşâd olduğunu söyler.[7]

Başka bir deyişle hidâyet, matlûba ulaştıran şeyi göstermektir. Matlûba ulaştıran yola girmektir de denir.[8] Hidâyet, hakkın bütün yönleriyle insanlara açıklanmasıdır.[9]

Hidâyetin bir başka anlamı ise, tarîkat ve sîrettir. Arapça'da"ahsene hedyuhû" "yaşantısı ne güzel" anlamında kullanılır.. Hadiste "En güzel hidâyet Muhammed'in hidâyetidir." derken de "O'nun yolu en güzeldir." anlamı kastedilir.

Hidâyet yola delâlet eder. Delil de hidâyet olarak isimlendirilir. Çünkü delil insanlara yol gösterir.[10] "Onu yola hidâyet ettim." demek "ona yolu târif ettim" manasına gelir.[11] Dinî açıdan hidâyet ise, Allah'ın yolunu tarif etmektir. [12]

İsfehânî'ye göre hidâyet için yapılan kılavuzluğun, "lütufla" olması önemlidir. Bu ise Rabbimiz'in, ilk bakışta fark edilemeyen yollarla, bütün yaratıklara ve özellikle İlâhî emirlere muhatap olan insana, yol göstermesi şeklinde olur.[13]

Kur'an'da, hidâyet, on yedi anlamda kullanılmıştır. Bunlar, beyân[14], din, iman, dâvetçi, peygamberler ve kitaplar, mârifet,[15] re-

---

6. İbn Hazm, Bu Allah'ın hidâyete heves eden gönüllere imanı hoş göstermesi, kerem ve ihsanıyla küfür ve itaatsizlikten uzaklaştırması şeklinde izah eder. (Bilal Temiz. a.g.e., 251)
7. Sa'lebî, *Keşfu'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, I,24
8. Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, Hidâyet md. trc. Ârif Erkan, İstanbul, 1997, *et-Teârîf*, I, 739
9. Ramazan Altıntaş, a.g.e., 77
10. İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, IV, 356
11. Ebu Bekir Zekeriyya Râzî, *Muhtâru's-sıhah*, I, 288, İstanbul, 1980
12. Ebu'l-Abbas Şihâbüddin, *Et-tibyan fî tefsîri garîbi'l-Kur'ân*, I, 51, Kâhire, 1992
13. D.İ.A., XVII, 474 *Hidâyet md.* Y. Şevki Yavuz.
14. Manayı açıklamak ve kendisinden önceki kapalı olan şeyi izah etmektir. (Cürcânî, Ta'rîfât)
15. Tanımak, tecrübe ve amelle elde edilen, ruhani halleri yaşayarak ulaşılan bilgi. (S. Uludağ, Tasavvuf Sözlüğü)

şâd,[16] Muhammed (as), Kur'an, Tevrat, istirca',[17] hüccet,[18] tevhîd, sünnet, ıslâh, ilhâm[19] ve tevbedir.[20]

Türkçe'de hidâyetin tam bir karşılığı yoktur. Hidâyete yolu göstermek dersek götürmek kalır. Götürmek dersek incelikle lütfetmek kalır.[21] Hidâyet ve ondan oluşturulan kelimelere bakıldığında "görünenin görünmeyene ipucu olması" anlamı ağır basar.[22] Öz olarak hidâyet, matlûba ulaştıracak şeye letâfetle, incelikle lütfedip, işâret etmektir.[23]

Hidâyet üç şekilde gerçekleşir;

- Yolu sadece gösterivermek. (Cenâbı Hakk'ın kuluna gönderdiği peygamberler ve kitaplar veya değişik yollarla hakîkati göstermesidir.)
- Yola götürüvermek. (Buna tasavvufta cezbe denir. Allah Teâlâ inâyetinin gereği olarak kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip onu kendisine çekip yaklaştırmasıdır.)
- Yolun sonuna dek götürüvermek.[24] (Cenâbı Hakk'ın kulunu bütün makamlardan geçirip kendine erdirmesidir.)

Görüldüğü gibi hidâyet; doğru yolu göstermek, doğru yola götürmek ve hatta bu yolun sonuna ulaştırma aşamalarından oluşmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hidâyete erdirenin ancak Allah

---

16. Rüşd, doğru yola gitmektir. Dine ve dünyaya zarar verip vermeyecek şeyleri bilmektir. Reşâd, kuvvetli akıl sahibi demektir. Reşed, hayır, rahmet, hidâyet demektir. (Cürcânî, Ta'rîfât) Rüşd, saâdet yoluna teşvik eden ve o tarafa yönelten hidâyetten ibarettir. (Gazâli, İhya, IV, 204) Rüşd, insanın yüzünü işine veya gideceği yola döndürmesi, hayatını belirli bir istikamette sürdürmesidir. (Bilal Temiz.a.g.e., 22)
17. Geri dönmeyi isteme, tekrar ele geçirme, kazanma.
18. Gerçeğe kılavuzluk etmek.
19. Bildirmek, haber vermek. Feyz yoluyla kalbe bırakılan bilgi, kalbe doğan bilgi. (Ta'rifat, Tasavvuf Sözlüğü)
20. ez-Zerkeşî, *El-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, I, 10, Kahire 1957
21. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 119, İstanbul, tarihsiz
22. Bilal Temiz, *Kur'ân'da Hidâyet Kavramı,* 12, Dr. Tezi, İzmir 1996.
23. Elmalılı, a.g.e., I, 119, Ebu's-Suud, Tefsiru Ebu's-Suud, I, 1, et-Teârîf, I, 739
24. Elmalılı, a.g.e., I, 119

olduğudur. Kul ise kendisine yapılan rehberliğe tabi olduğu zaman yol alabilecektir.

İstediği kulun murâdını tez verir
İstediği kulunu hidâyete erdirir
Gönül sofralarına bereketler verdirir
Közleri tutuşturan Yüce Hâdî'dir O[25]

II. HİDÂYETİN ÇEŞİTLERİ

Hidâyet, hayrı istemeye hastır. Meselâ hırsıza yol göstermeye hidâyet denmez. Hidâyet, her istenilen şeye hemen rehberlik etmek olmayıp, doğru yola kılavuzluktur.

Allah Teâlâ'nın hidâyetinin çeşitlerini saymak, mümkün değildir. Ancak kısaca belirli bölümlere ayrılabilir.[26] Âlimler hidâyeti bakış açılarına göre değişik tasniflerle izah ederler.

İsfehânî' ye göre dört türlü hidâyet vardır:

1. Allah'ın her mükellefe lutfettiği akıl ve idrak yeteneğiyle, hayatın devamı için zarûrî bilgiler vermesi.
2. Vahiy ve peygamberler aracılığı ile bütün insanlara yaptığı dâvet.
3. Hidâyeti benimseyenlere lutfettiği tevfik. (Tevfik, Allah'ın kullarının davranışını, sevdiği ve râzı olduğu şeye uygun kılmasıdır.)
4. Âhiret hayatında sâdık kullarını cennete koyması.[27]

Beyzâvî de hidâyeti dört bölüme ayırır:

1. Rûhânî ve cismânî kuvvet vererek insanın zâhiri ve bâtını ile ilgili işlerini yapmasını sağlamak.

---

25. Cengiz Numanoğlu, *Esmâ-i Hüsna Şiirleri*, 50, 1990
26. D.İ.A., Hidâyet md., Ebu's-Suud, *Tefsiru Ebu's-Suud*, I, 1
27. D.İ.A., Hidâyet md.

2. Hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü fark ettiren delilller koymak.
3. Peygamberler göndermek ve kitaplar indirmekle hidâyet etmek.
4. Vahiy, ilham veya sâdık rüyâ yolu gibi olağanüstü yollarla, kalplere sırları açmak ve her şeyi hakîkatte oldukları gibi göstermektir. Buna "özel hidâyet" denir. Çünkü daha çok enbiyâ ve evliyâda meydana gelir. Bunun için herkes açısından bakıldığında bunun yolları olağanüstü yollardır. Tabii ki az da olsa herkesin bu özel hidâyetten bir nasibi vardır. Fakat bu nasiple, yakîn[28] mertebesine yükselmek mümkün değildir.[29]

En-Necdî, ise iki kısımda incelemiştir:

1. İrşâd [Aklî ve dini delilleri açıklama] ve beyân hidâyeti [yolunu şaşırmışlara rehberlik etme. Bu hidâyete peygamberler ve tabileri sahip olabilirler. Allah Teâlâ buyurur ki: "Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar, körlüğü doğru yola tercih ettiler."[30]
2. Tevfik hidâyeti. Bu ise ancak Allah'ın elindedir ve O'nun dilemesine bağlıdır.[31] Tevfik, Allah'ın kulunu imana bağlı, Rabbânî lütuflara erdirmesi. Gösterilen yolda sonuna varıncaya kadar yardım etmesidir.[32] Tevfîkî hidâyet, meşrû hidâyete uygun bir hayat tarzını daha da yükseltecek ilâhî bir lütuftur.[33]

---

28. Yakîn kesin ve açık bilgidir. Terim olarak, her türlü şüpheyi ortadan kaldırıp tasdik edilen gaybın hakîkatine ermektir. Yakîn gâib olan hakkında öyle kesin bir bilgidir ki o gâib gözle görülse bu bilginin kesinliğinde ve doğruluğunda herhangi bir değişiklik olmaz. Üç türlü yakîn vardır. 1- İlme'l-yakîn, bir şey hakkında habere dayanan kesin bilgi. 2- Ayne'l-yakîn, bir şey hakkında gözle elde edilen bilgi. 3- Hakka'l-yakîn, bir şey hakkında o şeyi yaşayarak, onunla haşır-neşir olarak elde edilen bilgi.
(S. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü.)
29. Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1, 70, Mısır, Tarihsiz, Elmalılı, a.g.e., I, 120
30. (Fussilet, 17)
31. M. Hamûd en-Necdî, *en-Nehcetü'l-esmâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, 274, 275 Kuveyt, 2000
32. Ramazan Altıntaş, a.g.e., 87
33. Bilal Temiz, a.g.e., 302

III. EL-HÂDÎ

Hak Teâlâ'nın "el-Hâdî" ism-i şerîfi hakkında bilgi sahibi olmamız, hidâyet konusunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bunun için "hâdî" kelimesinin kazandığı manaları inceleyelim.

Cahiliyye döneminde maddî anlamda kullanılan "hâdî" kelimesi, İslam ile birlikte manevî bir hüviyete bürünmüştür. Eskiden çölde yaşayan insanlar için yolu bilmek ya da uçsuz bucaksız kumlar içinde kaybolup gitmek, bir ölüm kalım meselesiydi. O günlerde her kabilenin özel bir bölgesi vardı. Bu küçük bölge sınırları içinde doğru yolu bilmenin pek önemi olmayabilirdi ama alışık oldukları bölge sınırları dışına çıkınca, çokları yardımcısız ve uçsuz bucaksız, vahşî, korkunç kum çölü ile karşı karşıya kalırlardı. Çölün bu durumunu "her an insanı avlayıp yutmaya hazır, yakalanmaz bir canavar" diye tasvir ederlerdi. İşte bundan dolayı cahiliyye Arapları "hüdâ" ve "yol" kavramları etrafında bir düşünce ağı meydana getirmişlerdi.

Yol, çölün özelliklerine göre ayrı ayrı isimlendirilmişti. Mesela suyu olup olmadığına, üzerinden yolun geçip geçmediğine, ıssız olup olmadığına, yol işaretinin bulunup bulunmadığına vs. göre tasnif edilmişti. Örneğin "yehmâ" kelimesi doğru yolun neresi olduğunu kimsenin bilemeyeceği, her hangi bir ayak izi bulunmayan korkunç çölü belirtmek için kullanılmıştır. Düşünmeden böyle bir çölde yolculuğa çıkıp başına türlü dertler açan ahmak kişiye "issîf" adı verilmiştir.

Cahiliyye döneminde "hüdâ" çölde yol göstermeyi ifade etmek için maddî anlamda kullanılmıştır. Hâdî, hüdâ'nın sıfatıdır. Bu devirde çölleri iyi bilen ve insanlara yol gösterip varacakları yerlere selâmetle götüren kimseye "hâdî" denmiştir.

Çöl çok tehlikeli bir yerdi. En tecrübeli kılavuzlar bile bir noktada şaşırıp sapabilirlerdi. Şaşırmadan rehberlik görevini yapmak, bir kılavuz için gurur ve övünç vesilesiydi.

O günlerde insanın iyi bir hâdî (kılavuz) olması, ya da yanında tecrübeli, güvenilir bir hâdînin bulunması son derece önemliydi.

İslamiyyet geldikten sonra hâdî kelimesi manevî bir anlam kazandı. Kur'an'da hâdî kavramı hayâtî bir önem taşır. Kur'an'da hâdî biz-

zat Allah'tır. O öyle bir kılavuzdur ki aslâ sapmaz, yolu kaybetmez. Bundan dolayı da tam güvenilir bir kılavuzdur.

Bu suretle Kur'an, hidâyet kavramını insanın maddî hayatından alıp dini hayatına aktarmakta, kavramı manevîleştirmektedir. Hidâyet aslında çölde seyahat etmekle ilgili idi, ama şimdi mecâzî olarak insanın aşmak zorunda bulunduğu manevî çölle ilgili olmuş, tamamen dini bir anlam kazanmıştır. Tabi ki aynı değişiklik yol için de olmuştur.[34] Artık "sırat-ı müstakim" denince dosdoğru yol, Hakk'ın yolu anlaşılır.

Buna göre cahiliyye dönemindeki yolu şematik olarak gösterecek olursak yatay bir çizgi çizmeliyiz.

—yatay kurtuluş——————→ [Cahiliye döneminde Hüdâ: (özellikle çölde) yol göstermek]

Hidâyet kelimesinin İslam'da kazandığı manevî anlamı göz önüne aldığımızda bu çizgi artık dikey olup Hakk'a giden yolu göstermelidir.

↑ [Hüdâ: Allah'a götüren yolu göstermek]

dikey kurtuluş

El-Hâdî, Allah Teâlâ'nın isimlerindendir. Hüdâ, reşâd,[35] delâlet (yol gösteren) [36] hayır ve mutluluk veren bir hedefe rehberlik eden manasına gelir.[37]

34. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 137-138 trc. Süleyman Ateş, Ankara, tarihsiz.
35. Reşâd, saâdet yoluna teşvik eden ve o tarafa yönelten demektir. (Gazâli, İhya, IV, 204)
36. Fîruzâbâdi, *Kâmûsu'l-muhît*, I, 1733 İstanbul, 1886
37. DİA, XV, 9

El-Hâdî, kullarına Rablığını ikrar edinceye kadar kendini tanıtma yolunu târif eden ve gösterendir.[38] Hidâyetle ilgili âyetlerin genelinden anlaşılan hidâyetin "beyân" anlamında kullanıldığıdır. Buna göre "hâdî" maddî ve manevî hayata düzen verip gerçeğe ulaştıracak vasıtaları yaratan anlamına gelir.[39]

Abdülkâhir el-Bağdâdî, beşerin maddî ve manevî hayatına yönelik olarak Hâdî'nin içerdiği lütufları yedi gurupta sıralar:

1. Aklî ve dinî delilleri açıklayan (mübeyyin),
2. Yolunu şaşırmışlara rehberlik eden (mürşid),
3. İçtimâî hayata düzen veren (muslih),
4. Sapıklıktan kurtaran (munkız),
5. Canlılara yaşama yöntemini ilham eden (mülhim),
6. İnanacak kalplerde hidâyeti yaratan (hâlik),
7. Gerçeğe kılavuzluk yapan (delîl)[40]

Hidâyet, Hâdî olan Hakk'ın kuluna verdiği en büyük nimettir. Çünkü hidâyetin altındaki, her nimet geçici ve yok olucudur. Kişi hidâyeti ölçüsünde dünyada mutlu olduğu gibi, âhirette de güzel bir yaşantıya kavuşur ve rahat bir durumda olur.

Enbiyâ (a.s.) iman ve hidâyet bakımından insanların en önünde olmalarına rağmen, Allah Teâlâ'nın kendilerini hidâyete erdirmesini istiyorlardı. Çünkü hidâyete bir son yoktur. İşte Musa (a.s.) şöyle diyordu: "Umarım Rabbim beni böylece doğru yola iletir." (Kasas, 22) Yusuf(a.s.) "Ey gökleri ve yeri yoktan var eden Rabbim! Benim velim sensin, benim canımı müslüman olarak al ve beni salih kulların arasına kat!" (Yusuf, 101) diye dua etmişti. Fahr-i Kâinât Efendimiz (sav) dualarında ve namazlarında Cenâb-ı Hak'tan hidâyet istiyordu. Resulullah (s.a.v.) şöyle dua ederdi: "Allahım senden hidâyet, takva, dürüstlük ve muhtaç olmamayı istiyorum."[41] Bundan dolayı bizlere

---

38. İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, c.15, 353, Kahire, tarihsiz
39. DİA, XV, 9
40. DİA, XV, 9; Metin Yurdagür, *Esma-i Hüsna Şerhleri*, 244, İstanbul, 1996
41. Müslim, *Zikir babı*, 4,2087

de kıldığımız namazların her rek'atında Allah'tan hidâyet dilemekle emredilmiştir.[42]

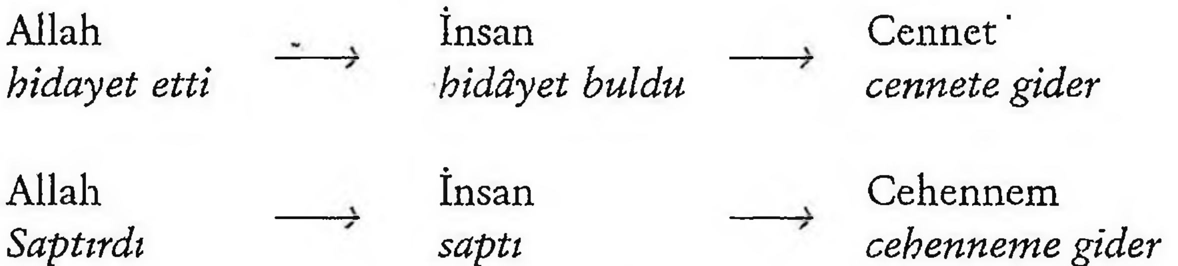
Hırz-ı cân et onu yâ zîb-i dehen
Kıl hidâyet ile kalbini rûşen[43]

[Hâdî ismini, eğri yola sapmaktan seni alıkoyduğunu sandığın bir muska gibi üzerinde taşı ve devamlı zikret. Onunla kalbini aydınlat, hidâyete kavuştur.]

IV. HİDÂYET-DALÂLET İLİŞKİSİ

Hidâyetin zıddı dalâlettir. Hidâyet, doğru yola ulaşma, hedefe varan yolu tutma anlamına gelirken, dalâlet, doğru yoldan şaşma, sapıtma anlamınadır. Görülüyor ki bu iki kavramın altında bir yol düşüncesi yatmaktadır. Daima şu mesele karşımızda durur: Acaba insan asıl gayesi olan Allah'a ve nefsinin kurtuluşuna varan yolu mu tutar, yoksa bu yoldan ayrılıp Allahsızlık çölü içine girerek şaşkın ve kör bir şekilde bocalar durur mu? İşaret edilmesi gereken daha önemli bir mesele de burada ki yolun basit bir yol olmadığıdır. Kur'an'da kastedilen yol "dosdoğru" bir yoldur. Kur'an'dan anlaşılan Allah'ın (c.c.) gösterdiği yol dosdoğru yoldur. Eğer siz o yol çizgisini takip eder, giderseniz o sizi kurtuluşa ulaştırır. Allah'ın (c.c.) yolu doğruluğu ile bütün öteki yollardan ayrılır. Çünkü onların hepsi eğri yollardır.[44]

Hidâyet ve dalâletin şematik gösterimi:

42. M. el-Hamûd Necdî, a.g.e., 274, 275
43. İbrahim Şener, a.g.e., 247 (Ahmet Şakir)
44. Toshihiko Izutsu, a.g.e., 135-136

Dalâlette bulunanların hidâyet istemesi, hidâyetin hasıl olmasını istemektir. Hidâyette bulunanların hidâyet istemesi de hidâyette sebat veya hidâyet mertebesinin yükselmesini istemektir.[45] “”Bilin ki Allah, dilediğini saptırır ve kendisine gönül vereni de hidayete erdirir.” [46]

Allah’ın saptırması veya sapıklık içinde bırakması “Allah, kendisine karşı taahhütlerini bozan fasıklardan başkasını saptırmaz”[47] ilkesiyle birlikte düşünülmelidir.[48]

Kur’an’a göre, akıl-vahiy noktalarını birleştiren hidâyetin, yaratıcısını arayan, O’na varmak isteyen her insan için yegâne yolda istikrarla ilerlemek, dalâletin ise bir labirentin çıkmazları içinde boş yere dolaşmak olduğu anlaşılır.[49]

V. HİDÂYETE VESİLE OLANLAR:

Hidâyete eriştirmek, hiç şüphesiz Cenâb-ı Hakk’ın elindedir ancak Rabbimiz, bunu bazı vesilelerle gerçekleştirir. Bunların en başında peygamberler gelir. İnsanları doğru yolu gösteren peygamberler onları ilâhî emirlere uymaya dâvet eder. Bu nedenle kişi doğru yolda yürümek istiyorsa önce peygamberini tanımalı ve onu kendine rehber edinmelidir.

Hidâyet vesilelerinden biri de Kur’an’dır. Kur’an insana yol rehberi olarak gönderilmiş bir kitaptır. Kişi Allah’a doğru yapacağı kutsal yolculuğunda bu rehber kitabı elinden bırakmamalıdır. Kur’an’ın her âyeti kişiye gideceği bu yolda özel bir tarif yapar. Bu nedenle Kur’an’ın tamamından istifade etmeye çalışmak gerekmektedir.

Bir diğer vesile ise sahâbe ve âlimlerdir. Burada kastedilen âlim sadece bilgi sahibi olan değildir. Çünkü sadece ilmi olan yol hakkında işaretlerle ilgili bigiler verebilir. Ancak bu hidâyetin yolu göster-

45. Elmalılı, a.g.e., 120
46. (Ra’d, 13,27)
47. (Bakara, 2, 26)
48. Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, II,499
49. Bilal Temiz, a.g.e., 12

mek aşamasında bir giriştir. Yolu göstermek için o yol hakkında bilgi sahibi olmak yetmez. Daha önceden o yolda yürümüş olmak gerekmektedir. Bu da ilimle birlikte amel etmek demektir. O halde ilmi ile amel edenler gerçek manada hidâyete vesîle olurlar. Hidâyetin yola götürmek ve yolun sonuna dek götürmek aşamasına gelince, burada manevî eğitiminin gereği ortaya çıkmaktadır. Bu eğitim Resül-i Ekrem'e (s.a.v.) ilmi, ameli ve hâli ile uyan velîler eliyle olur.

Mevlânâ (k.s.)"Ashâbım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız hidâyet bulursunuz" hadîs-i şerîfini açıklarken şöyle der: "Bir kimse yıldızlara bakıp yol alır. Hiç yıldızlar ona söz söyler mi? Hayır, ancak kişi sadece yıldızlara bakmakla yolu tanır ve varacağı yere ulaşır. İşte bunun gibi Hak dostlarına bakmanla onların sende tasarrufu ve hiçbir söz söylemeden maksadların meydana gelmesi ve vuslata erişmek mümkündür."[50]

Kur'an'da şuhûdî âyetler de hidâyete vesile olarak anlatılır. Kâinattaki bütün varlıklar kendilerini var edene işaret ederler. Ayrıca gündüz-gece olması, mevsimler, yağmurlar, karlar v.s. meydana gelen tüm olaylar bize bir takım hakîkatleri anlatmaktadırlar. Kişi kabiliyeti ölçüsünde bunlardan değişik ilâhî mesajlar alır. Buna göre gördüğümüz her şey mesajı alabilen için bir hidâyet sebebidir.

Bir kitâbullâh-ı a'zâmdır serâ-ser kâinât
Hangi harfi yoklasan manası hep Allah çıkar

Muallim Nâcî

[Kâinât baştan başa Allah'ın büyük bir kitabıdır. Kişi bu kitabın hangi harfine baksa onun Hakk'ın kaleminden meydana geldiğini anlayacaktır.]

Kur'an'da ayrca, Ka'be'nin hidâyet vesilesi olduğu zikredilmektedir. "Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübârek ve bütün âlemlere hidâyet kaynağı olan Beyt (Ka'be)dir."[51]

---

50. Mevlânâ Fîhi Mâ Fîh, trc. A. Avni Konuk, haz. Selçuk Eraydın, İstanbul, 1993
51. Âl-i İmran, 96

Ka'be'nin hidâyet kaynağı olması, Hakk'ın varlığına ve Peygaberimiz'in nübüvvetinin doğruluğuna bir delil olmasıdır. O bütün mü'minleri cennete hidâyet eder. Çünkü farz namazlarını kılan herkes cennete girmeye hak kazanır.[52]

Kim ona himmetle yönelirse Cenâb-ı Hak o kulunu niyetine göre kemâl yoluna iletir.[53] Ka'be, Allah Teâlâ'ya kendisi sebebiyle hidâyet bulunan (Hakk'a vâsıl olunan) bir nûrdur.[54] Bir diğer manaya göre Ka'be'nin hidâyeti, Zâtî tevhîde[55] iletmesidir.[56]

Ka'be'ye yönelen kişi hakîkatte bu vesile ile Hakk'a yönelmektedir. Bütün dairelerin noktaları merkezdeki noktaya yönelik olduğu gibi, bütün yönler de Ka'be'ye yöneliktir. Mekke "ümmü'l-kurâ" (şehirlerin anası, baş şehir) olarak nitelenmiştir. Dolayısıyla diğer şehirler manevî açıdan onun şubeleri durumundadır. Ka'be'ye yönelen bütün cihetlere yöneldiğini bilmelidir. Ona hakîkî anlamda yönelmek "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır" (Bakara, 115) âyetinin sırrına ermektir.[57]

VI. HİDÂYETTE KULUN İRADESİNİN YERİ

Allah, tutum ve davranışlarının gidişâtı itibariyle asla imana ermeyeceğini bildiği insanların dışında kimseyi sapıklık içinde bırakmaz. Yine Allah, imana olan eğilimini bildiği insanlar dışında kimseyi de doğru yola yöneltmez.[58]

Bunun içindir ki, âyette Allah Teâlâ'ya izafe edilen "saptırma/sapıklık içinde bırakma" ifadesi, Allah'ın sapmaya eğilim gösteren kişiyi rahmet ve hidâyetinden mahrum ederek kendi haline bırakması an-

---

52. Fahreddîn er-Râzî, age,VI, 491
53. Kuşeyrî, age, I, 262
54. Kâşânî, age, I, 124
55. Zâtî tevhid, 'mutlak manâ'da Allah'ın bir olduğunu bilmektir. Hakk'ın vücûd itibariyle tevhîdi demek olan Zâtî tevhid pek çok incelikler ve bazı ifade güçlükleri ihtiva etmesinden dolayı ulemâ tarafından üzerinde durulmamıştır.Mutasavvıflardan ise sadece havâss zümresi bu fikri işlemiştir.
56. Ni'metullah Nahcivânî, el-Fevâtihü'l-İlâhiyye, I, 116, İstanbul, 1325
57. Veysel Akkaya, *Ka'be ve İnsan*, 81, İstanbul, 2000
58. Muhammed Esed, a.g.e, II,500, Zamehşehrî'nin Ra'd, 27. âyeti tefsirinden naklen.

lamınadır. "Doğru yola yöneltme(hidâyet)" ifadesi ise, bunu hak eden kişiye başarı ve destek sağlaması anlamına gelmektedir.[59]

Hidâyet için bütün şartlar meydana geldikten sonra asıl adımın yine kul tarafından atılması gerekmektedir. İnsan bu adımı kendisine Hak tarafından verilen iradesiyle atmazsa Sünnetullah gereği dalâlette kalır.[60]

Resulullah Efendimiz, amcası Ebu Tâlib'e "Amcacığım! Allah katında sana şahitlik yapabilmem için Lâ ilâhe illallah" sözünü söyleyiver" deyince Ebu Cehil ve Abdullah b. Ubey araya girerek "Ey Ebu Talib! Abdülmuttalib'in dininden vaz mı geçiyorsun?!" dediler. Kâinâtın Efendisi (s.a.v.) kelime-i tevhidi devamlı telkin etmesine rağmen "Yaşlıların dini üzere" diyerek son nefesini verdi. Bunun üzerine "Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin"[61] (Kasas, 56) âyeti nazil oldu.

Kur'ân-ı Kerim'in hemen hemen bütün sûreleri ilâhî nimet, lütuf ve hidâyet tecellilerini işleyen temalarla örülmüştür. Buna karşılık kuldan istenen tek şey ilâhî teveccühe gönlünü açıp onu benimsemek ve teşekkür etmektir.[62]

Kulun hidâyetini veya dalâletini iki yönden incelemek gerekir. Birincisi Allah'ın muvaffak kılması, ikincisi ise kulun gayretidir. Kul hidâyete ermek için gerekli eğilimleri gösterip, çaba sarfeder, Cenâb-ı Hak da kulunu muvaffak ederse, kul hidâyete erer. Buna göre hidâyet ve dalâlet Hak'tan; çalışmak ve gayret göstermek kuldandır.

Kulun hidâyete ermesinini en önemli işareti hiç şüphesiz tevbedir. Bu Allah'ın kulunu doğru yola hidâyet etmesiyle gerçekleşir. Tevbenin üç şartı vardır. Pişmanlık, günahtan vazgeçmek ve günahından dolayı Allah'tan af dilemektir.[63]

Tevbenin ardından kul, artık tamamen Allah'a yönelirse (inâbe) hakîkate ulaşır. Bu yönelme, hidâyette yüce mertebelere ermek için hayatî bir öneme sahiptir.

---

59. Muhammed Esed, a.g.e, II,500
60. Bilal Temiz., a.g.e., 269
61. (Kasas, 56)
62. DİA, XV, 9
63. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn*, 147 Herevî, *Medâricu's-salikin*'den naklen trc. Kurul.İstanbul, 1994

İnabe lügatte, mutlak olarak dönme, dinî bakımdan ise Allah'a dönme demektir.[64] İnâbe, Hakk'a tam yöneliş ve Hakk'ın âyetlerini düşünerek tevbe etmektir. İnabenin hakîkati hayır nöbetine girmektir. Hidâyetin şartı nefsânî iradeyi terkedip Hakkın iradesine yönelmektir. Bu da kişinin kendi seçimidir.[65]

Herevî, kulun Allah'a yönelişini üç şekilde inceler. Buna göre kul;

I. Allah'a özür beyân etmek için döndüğü gibi, nefsini ıslah etmek için de döner.
II. Söz vermek için döndüğü gibi, sözünü yerine getirmek için de döner.
III. Allah'ın dâvetine sözlü olarak icâbet ettiği gibi, hal ve gidişât ile de icâbet ederek O'na döner.[66]

Allah'a nefsini ıslah ederek dönmek, cezalardan kurtulmak, hatalardan dolayı üzülmek ve yerine getirme fırsatını kaçırdığı ibadetleri, telafi etmekle gerçekleşir.

Allah'a söz vererek dönmek, günah lezzetinden kurtulmak, kendisinin kurtulacağı, gâfillerin ise ateşe gideceğini düşünerek onları küçümsemeyi terketmek, hizmetlere ârız olan hastalıklar konusunda son derece dikkatli olmakla gerçekleşir.

Allah'a hal olarak dönmek de, ameline güvenmemek, Allah'a muhtaç olduğunu görmek ve O'nun üzerindeki lütfunu idrak etmekle meydana gelir.[67]

İnâbe kelimesi, koşma, dönme ve yaklaşma manalarını da ihtiva etmektedir. Buna göre Allah'a yönelen kimse onun rızasına koşan, her zaman O'na dönen ve onun sevdiği şeylere yaklaşan kimse demektir.[68]

Allah her kişinin ömründe–bir başkasına eşit olmasa da- herhangi bir zamanı, hidâyeti seçmek için fırsat olarak lutfetmiştir. Bu

---

64. İbn Kayyim, a.g.e.,339-343 Herevî'den naklen
65. Elmalılı, a.g.e., IV, 2982
66. İbn Kayyim, a.g.e.,339-343 Herevî'den naklen
67. İbn Kayyim, a.g.e.,339-343
68. İbn Kayyim, a.g.e., 339

müddette hidâyet veya dalâlete yönelmesi kendi isteğine bağlıdır. Fakat verilen süre içerisinde seçimini güzel kullanarak Hakk'a yönelmezse, dalâlet zorunlu bir tabiatı olur. Ondan sonra istese de hidâyeti elde edemez. İşte Allah'ın dalâleti dilemesi, kişinin verilen o müddet içinde bunu hak etmesiyle olduğu için cebir anlayışı doğru değildir.[69]

İnabe iki türlüdür: Birincisi Allah'ın rubûbiyyetine yönelmedir. Bu fiil bütün varlıkları kapsamaktadır. "İnsanlar sıkıntıya uğradıklarında Rablerine dönerek (yardım için) O'na yalvarıp yakarırlar."(Rum, 33) buyrulur.

İkinci tür yönelme ise Allah'ın ulûhiyyetine kulluk ve muhabbetle yönelme olup O'nun dostlarının inâbesidir. Bu tür yönelmede dört esas bulunur:

1. Allah'ı sevmek
2. O'na boyun eğmek
3. O'na yönelmek
4. O'ndan başkasından yüz çevirmek[70]

Hidâyet bütünüyle ilâhî kaynaklıdır. Başka hiçbir çözüm insanlığı doğruluğa ulaştırmayacaktır. Hidâyette, samimi olarak yönelme ve benimseme kula aittir. Onu lutfetme ise Allah'a aittir.[71]

Ömer b. Â'lâ der ki: "Allah'tan hidâyeti istediğin vakit, yolun gösterilmesi kalbine malum olur ve Allah o yolda sana istikâmet verir."[72]

Hidâyete erişmek için hidâyet vesîlesi olan şu amelleri yapmaya çalışmalıdır:

- Şükür: Yapılan iyiliğin makbûle geçtiğini dile getirmektir. Nâil olunan nîmetten dolayı sevinme, nimete karşılık olarak yapılması gerekeni dil, beden ve kalp ile yerine getirmektir.

---

69. Elmalılı, a.g.e., IV, 2982
70. İbn Kayyim, a.g.e., 338
71. DİA, XV, 9
72. İbn Manzûr, a.g.e., 355

- Sâlih ameller: Hakk'ın rızâsını gözeterek, ihlasla amel etmek.
- Duâ: Kulun Hakk'a yakarışıdır.
- Mücâhede: Şeriatçe istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefs-i emmâreye yükleyerek onunla savaşmaktır. Nefsi etkisiz hale getirerek, rûhun hâkimiyetini sağlamaktır.
- Tevbe: Kalpteki kötülükte ısrar düğümünü çözüp Hakk'a dönmektir.
- Kitap ve sünnete sarılmak.[73]
- Hidâyete vesile olmak[74]
- Hidâyet selamı.[75] Allah'ın bir ismi de "es-Selâm"dır. Yaratıklarını zulmetten selâmete çıkaran demektir. Burada kastedilen hidâyet selâmı, mü'min insanın gayr-i müslimlerle iletişim kurma şeklidir. Peygamberimiz (s.a.v.) bazı mektuplarında bu selamı kullanmıştır. ".... Allah'ın kulu ve elçisi Muhmmed'den Bizanslılar'ın büyük reisi Herakliyüs'e: Selam, hidâyete tabi olanların üzerine olsun..."[76] Anlaşılıyor ki hidâyetlerini talep niyetiyle müslüman olmayanlara yukarıdaki şekilde selam verilmektedir.[77]

---

73. Yezid İbnu Hayyan, Zeyd İbnu Erkam radıyallahu anh'tan naklen anlatıyor: "Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki:
'Haberiniz olsun! Ben size iki ağırlık bırakıyorum. Bunlardan biri Allah Teâla'nın Kitabı'dır. O, Allah'ın (sema-arz arasına uzanmış) ipi olup, kim ona tutunursa hidâyet üzere olur, kim de onu terkederse dalâlete düşer. İkincisi itretim, Ehl-i Beytimdir.' Biz, Zeyd İbnu Erkam'a sorduk:
'Kadınları da Ehl-i Beyt'inden midir?'
'Hayır! dedi, Allah'a yemin olsun, kadın bir müddet erkekle beraber olur. Sonra (kocası) onu boşar, o da babasına ve kavmine döner. Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın Ehl-i Beyt'i aslı ve kendinden sonra sadaka haram olan asabesi'dir.'
Müslim, *Fezailu's-Sahabe* 37, (2408).
74. "Bir kişinin hidâyete ermesine vesile olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır." (Müslim, İlim, 11)
75. Ramazan Altıntaş, a.g.e., 151-220
76. Müslim, Sahih, Cihad ve Siyer, 74, c. 3, s. 1396
77. Ramazan Altıntaş, a.g.e., 222

VII. HİDÂYETE ULAŞMADA ENGELLER:

a. Psikolojik engeller:

- Heva: Nefsin kötü isteğe meyletmesi.
- Bağımsızlık karakteri, kişinin kendi kendini yeterli görmesi.
- Kibir ve gurur.
- Zan: Kesinliği bilinmeyen şeyin ardına düşmek.
- Atalar kültü: Geçmiştekileri körü körüne taklit etmek.
- dünya sevgisi: dünyaya kalbiyle bağlanmak.
- Acelecilik: Doğrulara, düşünmeden acele çıkış yapıp önyargı ile reddetmek.
- Hidâyet ümidini yitirmek.

b. Sosyolojik engeller: Bunlar sosyal baskı gruplarının çıkardığı engellerdir.

- Müstekbirler: Birtakım maddî ve manevî hasletlerine güvenip büyüklenenler.
- Mel'e: Toplumun hayatı ile ilgili görüş belirtme mevkisinde olanlar. Devlet başkanının etrafındaki yetkililer.
- Mutref: Zenginlik içinde yüzüp azgınlaşan insanlar. Bunlarda kibir, makam sevgisi, cehalet vardır. Cehaletten kasıt, ufak bir kızgınlık anında doğruyu yanlışı düşünme ölçüsünü yitirip öfkelerinin pençesine düşerek hakîkati reddetme halidir.

Bu guruplar halka korku salar, menfaatlerine uymadığı için gerçeği inkâra kalkışırlar. Halk üzerinde de şüphe uyandırarak sapıtmalarını sağlamaya çalışırlar.[78]

VIII. HİDÂYET YOLUNDA OLANLAR

Cenâb-ı Hak hidâyet yolunda olanları şöyle tavsif eder: Onlar ki insan idrakini aşan [şeylerin varlığına] (gayba) inanırlar, namazlarında dikkatli ve devamlıdırlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah

---

78. Geniş bilgi için bkz. Ramazan Altıntaş, a.g.e., 151-220, Bilal Temiz, a.g.e., 195

yolunda) harcarlar ve onlar sana indirilene de senden önce indirilmiş olana da iman ederler, öteki dünyanın varlığından bütün kalpleriyle emindirler, işte Rablerinin gösterdiği yolda yürüyenler onlardır, felâha erişecek olanlarda![79]

Allah'ın mescidlerini ziyaret etmek yahut onu gözetmek, ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazında dosdoğru ve sürekli olan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkup çekinmeyen kimselere özgüdür. Ve dolayısıyla, ancak böyleleri doğru yolda yürüyenler arasında olmayı umabilir.[80]

IX. HİDÂYETE ERENLER √

Hak Teâlâ, Sabredip ilâhî mesajlara kesin bir şekilde inanan,[81] imana erişip doğru ve yararlı işler yapan(salih ameller işleyen),[82] rızasını arayan,[83] kendisinden korkan ve itâat eden,[84] sözü dinleyen, sonra da en güzeline uyanlardır.[85] kendisine yönelen (inâbe)[86] ve O'na sımsıkı tutunan[87] Rasülüne itâat eden[88] ve O'na uyan,[89] kimseleri hidâyete erdirir. Onlar, iyi yararlı işler yapma, namaz kılma, zekat verme gibi hususlara önem verdikleri için aynı zamanda diğer insanlara yol gösterici önderler olacaklardır.[90]

Kulun hidâyete doğru ilerlemesinin en büyük delili Yüce Allah'ın göğsünü İslam'a açmasıdır.[91] Bunun nasıl olduğu Resulullah'a sorul-

---

79. Bakara 2-5
80. Tevbe 18
81. Secde 24
82. Yunus 9 Bakara 137
83. Maide 16
84. Bakara, 150
85. Zümer, 18
86. Şura 13, Ra'd, 28
87. Al-i İmran, 101
88. Nûr, 54
89. A'raf 158
90. Enbiyâ 73
91. En'am 125

duğunda şöyle buyurmuştur: "Göğsüne bir nûr atar, o nûrla göğsü açılır. Dediler ki: Bunun bir işâreti var mı? Buyurdu ki: İşâreti ebedî yurda (âhirete) yönelmesidir."[92]

Hüdâ, bir ilâhî nurdur ki, Allah onu dilediği mü'minin kalbine atar. Mü'min o nur ile hayır ve şerri; hidâyet ve dalâleti; hak ve bâtılı tanır. Böylece o kişi hayır yoluna, Hüdâ'ya gider.[93]

Bir hadîs-i şerifte şöyle buyrulur: "Cenab-ı Hakk, bütün varlıkları, insanları karanlıkta yarattı. Sonra onların üstüne nûrunu saçtı. O nûrdan insanların hangisine rastladı ise, o kişi hidayete erdi, kurtuldu. Hangisine rastlamadı ise o kişi de sapıklığa düştü, asi oldu."[94]

Peygaberimiz (s.a.v.) şöyle buyurular: "Allah Teâlâ yarattıklarını karanlık içinde yarattı. Ve sonra onlara kendi nûrundan saldı. O nurdan kime isabet ederse hidâyet buldu. Kime değmezse dalâlette kaldı."[95]

Kelâbâzî, bu hadîsi şöyle açıklar: "Ben derimki Allah'ın ilmi üzerinde kalem kurumuştur. "yarattıklarını karanlık içinde yarattı" sözünün manası "Allah'ın mârifetinden habersiz olarak yarattı" şeklinde olabilir. Cahillik "zulmet" olarak tabir edilir. Yani onlar Allah'ın mârifetine erişmemişlerdi. Çünkü ubûdiyyet, rubûbiyyeti idrak edemez. Ma'rûf olan (tanınan Zât) hisler alanına dahil olan veya hayallerin idrak ettiği biri değildir. Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir.

Sonra "Onlara kendi nûrundan saldı", onlardan dilediğine hidâyet etti demektir. Burada hidâyet nur olarak yorumlanır. "Bu günde O nurdan kime isabet ederse hidâyet buldu." buyurulmasından şunu anlamalısın: "Allah'ın mârifetine ancak Allah ile erilir."

Delil çıkarmak için dış âlemde ve iç âlemde olan işaret ve bilgiler hidâyetin sebepleri değildir. Eğer böyle olsaydı, dış ve iç âleme bakan, o işaret ve bilgilerle hidâyete ererdi. Onlara akl-ı selim sahibi herkes bakmış, ancak Allah'ın diledikleri hariç kimse hidâyete erememiştir.

---

92. Suyuti, *el-İtkân*, II, 186, Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 33 İstanbul, 1998
93. Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, II, 75 Hazırlayanlar, Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, 1997
94. *Feyzu'lKadîr*, c. II, s. 220, *Camiu's-Sagîr*, c. I, s. 5
95. Tirmizi, İman, 18; Ahmet bin Hanbel 11, 176

Allah Teâlâ buyurur: Allah, selamet yurduna çağırıyor ve dilediğini de doğru yola hidayet ediyor.[96] Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola getirir.[97] [98]

X. ALLAH KİMLERİ HİDÂYETE ERDİRMEZ?

Kur'an'da hidâyete erdirilmeyenler üç gruptan oluşmaktadır. Bunlar:

1- Zâlimler: Kur'ân'da hidâyete erdilirilmeyen zâlimler ve zulümleri hakkında şu bilgiler verilir. Onlar:

- Yahudi ve Hıristiyanları dost edinen[onların hayat tarzını mü'minlerin hayat tarzına tercih eden, onların hayat tarzını taklit edenler][99]
- (Bile bile) zulüm [buradaki zülüm kişinin Allah'ın gösterdiği hidâyet ışığından kasıtlı olarak uzaklaşmasıdır] işleyenler[100]
- Hiçbir (gerçek) bilgiye dayanmadan kendi uydurduğu yalanları Allah'a isnad eden, böylece insanı saptıranlar[101]
- Allah'tan bir doğru bilgi olmaksızın, geçici aldatıcı doyumlar, bencil ve çıkarcı istekler peşinde kendine yol arayanlar[102]
- [Bile bile] kötülük yapanlar[103]
- Allah'ın mesajlarını yalanmaya şartlanmış olanlar[104]
- İman edip bu elçinin hak olduğuna şahit olduktan ve hakîkatin bütün kanıtları kendisine geldikten sonra hakîkati inkar etmeyi seçenler[105]

---

96. Yunus, 25
97. Müddesir, 31
98. Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid,* 18b, yazma, Süleymaniye ktp., Fatih, 697
99. Maide 51
100. Bakara 258
101. En'am 144
102. Kasas 50
103. Tevbe 109
104. Cuma 5
105. Âl-i imran 86

- [Yalnızca] Allah'a teslim olması istendiği (islama dâvet olunduğu) halde Allah'ın [mesajı] hakkında [böyle] yalanlar uyduranlar.[106].
- Allah'tan [gelen bir vahyi] inkar eden, hatta İsrailoğulları'ndan bir şahit, kendisi gibi birisinin ortaya çıkmasına şahitlik yaparken ve ona inanırken bile (Tevrat'ta Peygamberimiz'in geleceği müjdesi vardır. Tesniye XVIII, 15 ve 18) küstahça büyüklük taslayan [ve O'nun mesajını reddedenler] (Yahudiler).[107]
- [bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarıp gözetmeyi (Mekke'nin fethinden önce Kureyşli müşriklerin yaptığı görevlerdi.) Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihad eden (elinden gelen her türlü çabayı gösteren) birinin üstlendiği görevlerle bir tutanlardır. (Müşrikler).[108]

2- Hakîkati inkâr edenler: (Kâfirler)

- Hakîkati reddedenler (kâfirler)[109] ki, onlar hakkı tanımaktan kaçınırlar,[110] Allah'ın mesajlarına inanmazlar,[111] dünya hayatını âhirete yeğlerler. Allah da hakkı inkar edenleri doğru yola yöneltmez.[112]
- O'ndan başkasını dost edinirler, "Biz bunlara sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." derler....Allah [kendi kendine] yalan söyleyen ve inatla nankörlük yapan hiç kimseyi rahmetiyle doğru yola ulaştırmaz.[113]
- Allah'ı ve O'nun elçisini inkara yeltenmelerinden ötürü Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, böylesine kötülüğe batmış bir topluluğu doğru yola çıkarmaz. (yani haksız ve günahkarca davranışlarında olumsuz derecede ileri giden, kötülükte inat ve ısrar gösteren kimseler...)[114]

---

106. Saff, 7
107. Ahkaf 10
108. Tevbe 19
109. Bakara 264, Maide 67
110. Tevbe 37
111. Nahl 104
112. Nahl 107
113. Zümer 3, Ğâfir 28
114. Tevbe 80

- Allah, sapıklık içinde kalmalarına hükmettiği kimseleri (Allah'ın uyarıcı, yol gösterici mesajına bilerek ve inatla karşı durduğu, ona uymaya yanaşmadığı için kalpleri mühürlenmiş olanları) doğru yola eriştirmez. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.[115]
- İman edip hakîkati inkar eden ve tekrar iman edip yeniden hakîkati inkar eden ve sonra da inkarlarında ileri gidenleri Allah bağışlamayacak ve hiçbir şekilde doğru yola eriştirmeyecektir.[116]

3- Fâsıklar, sapkınlar:

- De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensup olduğunuz oymak yada boy, kazanıp (biriktirdiğiniz) mallar, kötüye gitmesinden kaygılandığınız ticaret, hoşlandığınız evler, size Allah'tan ve onun elçisinden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha gönül bağlayıcı geliyorsa, bekleyin o zaman Allah iradesini açığa vuruncaya kadar, ve [bilin ki] Allah, günaha gömülüp gitmiş bir topluluğa asla hidâyet etmez.[117]
- Allah fasıklardan başkasını saptırmaz. Onlar ki [fıtratlarına] yerleştirildikten sonra Allah'a karşı taahhütlerini bozarlar. (İnsanın kendisine yaratılıştan verilen aklî ve maddî nimetleri Allah'ın istediği şeklinde kullanması yolundaki ahlakî sorumluluğu kastedilmektedir.) Allah 'ın birleştirilmesini istediği şeyi koparıp ayırırlar...[118]
- Onlara (münafıklara) "Gelin Allah'ın elçisi bağışlanmanız için, [Allah'a] dua edecek!" dendiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların sahte bir kibirle nasıl çekip gittiklerini görürsün... Allah böyle yoldan çıkmış bir toplumu yola iletmez.[119]

---

115. Nahl 37
116. Nisa 137
117. Tevbe 24
118. Bakara 26, Maide 108, Saff 5
119. Münafikûn 5-6

XI. ALLAH'IN DALÂLETE DÜŞÜRDÜĞÜ KİMSELER

Allah, zâlimleri (haksızlık yapanları),[120] [vahyettiklerine karşı] şüpheye kapılarak kendi kendilerine yazık edenleri, [121] hakîkati inkar edenleri[122] işte böyle dalâlete düşürür. (Bu apaçık bir gerçek olan Allah'ın varlığı ve benzersizliği ve insanın O'na kesin bağımlılığı hakîkatini kabul etmeye yanaşmamalarının sonucu olarak, aptalca fantezilerin ve yanılsamaların ardından gitmelerine izin verilmek suretiyle olur.)

XII. MUTASAVVIFLARIN HİDÂYET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Sûfiler, hidâyeti bilinen manalarının yanında daha derûnî manasını dile getirmişlerdir. Kişi iman etmekle ve islamın şartlarını yerine getirmekle hidâyet sınırları içine girmiş bulunmaktadır. Ancak bundan sonra gaflet uykusundan uyanıp, gönül âlemini nurlandırarak, mârifete ve ihsâna doğru bir gidişât içerisinde olması gerektiğini vurgulamışlardır.[123]

Kişinin imanda kemâle erme gayreti içinde olması, Hakk'ı tanıyıp, sevgisiyle dolu bir hayata kavuşmak istemesi, Allah'ın ona manevîyat âlemine giden yolu göstermesi ile gerçekleşir. Sûfîlerin hayatları bu ilâhî inâyetin örnekleriyle doludur.

Bunlardan İbrahim b. Edhem, rivayete göre; bir gün avlanmak için çıktığında, avına nişan alırken gizliden bir ses, onu gafletten uyandırdı. Bir sohbet sırasında kendisine manevîyat yoluna girişinin sebebi soruldu. O da şöyle anlattı:

" Benim babam Horasan meliklerindendi. O sırada gençtim. Her zamanki gibi yine bir gün atıma binip, köpeğimle birlikte avlanmak için ormanlara gittim. Bir ara ceylan izine rastladım. Tam silahımı çe-

---

120. İbrahim 27
121. Gâfir 34
122. Gâfir 74
123. İsmali Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-netîce,* I, 216,

keceğim bir sırada, kimin söylediğini bilemediğim bir ses işittim. Bana şöyle söylüyordu: "Seni bunun için yaratmadılar! Bununla emrolunmadın!"

İrkildim ve durakladım. Bu ses üç kere tekrarladı. Bu hadiseden sonra oradan uzaklaştım. Yolda babamın çobanlarından birine rastladım. Elbiselerimi, atımı ve silahımı çobana verip, onun abasını giydim ve Mekke'ye doğru yola çıktım."

Bir düşün bakalım, İbrahim b. Edhem'in arzusu ne idi ve Hakk'ın maksadı ne idi. O ceylanı avlamak istemişti; Hak ise, onu ceylan ile avlayıp, gönül âleminde bir sultan olmanın yolunu göstermişti.[124]

Ârifler, ulaşılması talep edilen hidâyeti, şükür, muhabbet, ünsiyyet, mârifet, müşâhede, nûr, rızâ, fenâ, vahdet ve hayrete erişme şeklinde anlamışlardır.

Kuşeyrî, hidâyetin lügatte "meyletmek" anlamına geldiğini söyler. "Buna göre hidâyet, kulun Hakk'a meyletmesi, ona muhabbet beslemesidir." [125] Demek ki hidâyette, kulun ilâhî cezbeye yaklaşmak için gayret göstermesi gerekmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Bizim yolumuzda mücâhede edenleri, elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir."[126] Mücâhede mutlak kılınmış, mef'ul ile kayıtlanmamıştır. Buna göre,"Kötülüğü emreden nefs, şeytan ve din düşmanları ile gereken mücâhedeyi Hak uğruna -rızamız için- yapanların hayır yollarına hidâyet ve muvaffakiyetini artırırız."şeklinde anlışılabilir. Ebu Süleyman Dârânî âyeti: "Bildikleri(ni uygulama) hususunda gayret edenleri, bilmediklerine ulaştırırız." şeklinde tefsir etmiştir.[127]

Ebu Ahmed: "Bildikleriyle amel edenleri Allah bilmediklerine ulaştırır."sözünü Ebu Süleyman Dârânî'den nakletti ve dedi ki: "Kişiye hayrın ilham olunup ta, "onunla amel etmesi gerekmediği düşün-

---

124. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 64, İstanbul, 1994; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 112; Hucvûrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 201, trc. Süleyman Uludağ, İstabul, 1982; Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*,147-148, trc. A.Avni Konuk, haz.Selçük Eraydın, İstanbul, 1993
125. Kuşeyrî, *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ*, 254, Beyrut, 1986
126. Ankebut, 29/69
127. Zamahşehrî, *Keşşâf*, III, 450, Beyrut, tarihsiz.

cesine sahip olmasına" taaccüp ettim. Bunun yerine, hayırları Kur'an ve sünnetten işitip uygular. İşittiği zaman onunla amel edip bu amele muvaffak kıldığı için de hamdeder.[128]

Şeriat ilmi mücâhede ilmidir. Hakîkat ilmidir. Hiç kimse bütün gücüyle mücâhedeye sarılmadan, hidâyetin hakîkatine erişemez. Sehl b. Abdullah der ki: "Kim çalışıp çabalamayla ulaşacağını zannederse o güçlüğe uğrar. Kim de gayret göstermeden vasıl olacağını sanarsa o da umucu (mütemennî)dir. Kişi kendisini gerçekte hakîkate ulaştıranın öz çabası değil de Allah olduğunu bilmelidir. Mücâhede de hidâyet işaretleri ve izlerinin bulunduğunu bilerek çalışmayı elden bırakmamalıdır. Çünkü Peygamberimiz (sav) "Çalışınız, herkese yaratılmış olduğu şey kolay kılınmıştır." (ona muvaffak olur) buyurur.

Bazan kul sülûksuz, riyazatsız ve mücâhedesiz de hakîkatlere ulaşır. Ancak bu yol sâlim değildir. Kişi gurura düşer ve aldanır. Mücâhede yolu tam ve daha güvenlidir. Cafer b. Muhammed Huldî anlatır: "Cüneyd'in elinde bir tesbih gördüm. Dedim ki: Sen bu yüksek halin ve şerefinle eline tesbih mi alıyorsun? Dedi ki: Evet çünkü kavuştuğumuza onunla kavuştuk, onu asla terk etmeyiz.[129]

Hidâyet; ilerleten, meylettiren, sevdiren, açıklayan ve gösteren gibi anlamlara gelir. Bu hidâyetin başıdır. Sonu ise maksûda ulaştırmaktır. "ihdinâ" da olduğu gibi bu hidâyet kullar tarafından Cenâb-ı Hak'tan istenir.[130] Peygamberimiz (s.a.v.) "Allah'tan hidâyet istediğinde, "bir kimsenin çölde yolu şaşırmaktan korkup, tuttuğu yoldan sapmama endişesi taşıdığı gibi, hidâyet iste"buyurur.[131]

Sühreverdî'ye göre ilmin tamamı, Allah'ın kalplere ilham ve ikram ettiğidir. Mârifet ise bunun değerlendirilmesi ve ayırdedilmesidir. Hidâyet de kalplerin bu mârifeti hissetmesidir.[132] İbn Esîr der ki: O

---

128. İbn Kesir, *Tefsîr-i Kebîr*, III, 407 Mısır, 1932
129. Sülemî, *el-Fark Beyne ilmi'ş-Şeria ve'l-Hakîka* (trc. Süleyman Ateş, AÜİFD) 16, 1968
130. İbn Berrecan, *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ*, 450 Madrid, 2000
131. İbn Manzur, *Lisânü'l-arab*, XI, 354
132. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, trc.Tasavvufun Esasları, H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz,12 İstanbul 1990

kullarına mârifetinin yolunu gösterir ve tanıtır ki rububiyyetini ikrar etsinler.[133]

Et-Tüsterîye göre hidâyet, beyân anlamına gelir. [134] İbnü'l Arabî de beyân anlamından hareketle hidâyeti izah eder. "Eğer Allah dileseydi hepinizi hidâyete erdirirdi"(En'am, 6/149) âyetindeki hidâyetin "beyân" anlamına geldiğini söyler. Ancak buradaki beyân daha önce anlattığımız beyan anlamlarından daha yüksek bir mana ifade eder. Buna göre âyetin manası, "Eğer Allah'ın dilemesi olsaydı, hepinize kimin hidâyet ve kimin de dalâlet üzere olduğunu açıklardı." Bu nedenle bazısı bildi bazısı bilemedi.[135]

Allah Teâlâ Nebî (s.a.v.)'e enbiyâları zikrettiğinde şöyle buyurdu: "Bunlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidayetine uy."[136] Nebîlerin hidâyeti, Allah'a yakınlık amelleri üzere olmalarıdır. Efendimiz'den (s.a.v.) rivâyet edilen bir duâda da "Enbiyâların hidâyeti ve saîdlerin yaşayışı" şeklinde geçer.

Allah'ın hidâyeti, beyânıdır. Allah'ın beyân lisanı, ancak katından resüller göndermesiyledir. Allah'ın beyânı kendi zannına göre aklın delillerini açıklaması değildir. Beyân, ancak ona en ufak bir ihtimalin ulaşamadığı sahih keşf ve açık haberle olur. Kim aklını, görüşünü ve delilini, şeriatinden üstün tutarsa nefsine söz dinletememiştir. Onun ahiret yurdunda hüsrânı ne büyüktür!.. Perde kalkıp onu mana olarak te'vil ettiğini gördüğünde, ahirette Allah ilim lezzetinden onu mahrum eder. Hatta kederi kat kat artar. Orada, dünyada iken zahiri manaya çekerek ve zahiri ile delâlet ettiği şeyi nefyederek hükmettiği, şeklindeki câhilliğini görür. Cahillik elemi, tasaların ve hüzünlerin en büyüğüdür. Çünkü bu hal ona övülmeyen bir makamda ortaya çıkar. Kendisiyle lezzet bulduğu bir hale kavuşamaz. Hatta bilir ki bir belâya bile maruz kalır.

Îbnü'l-Arabî, ayrıca hidâyeti tevfîki ve tibyânî olmak üzere ikiye ayırır. Hüdâ mertebesi, tevfik verir. Bu, almak ve enbiyâların rehber-

133. İbn Manzur, *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ*, 149, Tantaş, 1992
134. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 12, 1908, Mısır
135. A.A. Konuk, age, II,63-64
136. (En'am, 90)

liği ile yürümektir. Hüdâ mertebesi ayrıca, beyân ihsan eder. Bu da Hakk'ın getirdiğini te'vil ile değil keşf ile açıklamaktır.[137]

Muhâdara[138] sahibini, aklı hidâyete erdirir. Mükâşefe sahibini ise ilmi Allah'a yaklaştırır.[139] Et-Tüsteri der ki: "Akıl, tek başına arşın üzerinde ezelî, kadîm olanı gösteremez... Hakk'a ancak hidâyetin nûru ile şahitlik eder.[140] Ârif der ki: Hidâyet, ruh gözünün gayb hakîkatlerine isabet etmesidir.[141]

et-Tüsterî'ye göre dâvet geneldir, hidâyet ise özeldir. Allah Teâlâ'nın şu âyeti buna işaret eder: "Bilin ki Allah, [insanı] huzur ve güvenlik ortamına çağırmakta ve dilediğini dosdoğru bir yola yöneltmektedir." (Yunus 25) Hidâyet Allah'ın dilemesine bağlıdır. Hidâyet ehli kimseler, Allah'ın sevdiği ve seçtiği (ıstıfâ) kişilerdir.[142]

et-Tüsterî'ye göre, Kulun her an Allah ile olması onun hidâyetini artırırken bir an bile Hak'tan gaflet etmesi hidâyette ulaşacağı daha üst mertebelerden mahrum kalmasına sebep olur: "Allah'a karşı bir an gözlerini kapayan (ve O'ndan yüz çeviren) bir daha bütün ömrü boyunca hidâyete eremez."der.[143] et-Tüsterî'nin bu iki ifadesinden anlaşılan kul Hakk'a samimi olarak yönelmeli ve bu yönelişi hiç elden bırakmamalıdır ki Hakk'ın sevdiği ve seçkin kıldığı kimseler arasına girsin. Yunus Sûresi 25. âyette geçen "kulun dâvete icabet etmesi", Allah'a yönelişi; "dilediğini dosdoğru yola hidayet etmesi de" Hakk'ın inâyeti olmadan bu yönelişin gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.

Saadete, ancak hidâyet sayesinde erişilir. Zira insan, âhirette salâha ulaşmak ister. Fakat âhireti hakkında hayırlısı hangisi olduğunu bi-

---

137. İbnü'l Arabi, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 4, 313, Beyrut, tarihsiz.
138. Muhâdara, yüce isimlerden aldığı feyz ile kalbin Hakk'ın huzurunda olmasıdır. Bu başlangıç halidir. Aynı durum, yani kalbin Hakk'ın huzurunda olması apaçık bir şekilde ve hiçbir delile ihtiyaç göstermeyecek biçimde meydana gelirse buna "Mükâşefe" denir. (S.Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*)
139. Kuşeyrî, a.g.e., 207
140. Ebu Abdullah Zehebî, *el-Uluvv li'l-aliyyi'l-gaffâr*, I, 200 Medine, 1968
141. Ruzbihan Baklî, *Meşrebu'l-ervah*, 55 İstanbul, 1973
142. Serrâc, *el-Lüm'a*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, 73, İstanbul, 1996
143. Kelâbâzî, a.g.e., 92

lemezse, çok kere âhiretini harab eden şeyin, âhiretini ıslah edeceğini zannedip aldanır.

Resulullah Efendimiz "Cennete giren herkes, ancak Allah'ın rahmetiyle girer." buyurmuştur. Yani, Allah'ın hidâyetiyle girer, demektir. Resül-i Ekrem'e: Sende mi? diye sorulunca: "Evet ben de" demiştir.[144]

XIII. FATİHA SURESİ'NDE İSTENİLEN HİDÂYET

Resülullah aleyhissalâtu vesselâm, azîz ve celil alan Rabbi'nden naklen anlattığına göre, O şöyle buyurmuştur:

" Ey kullarım! Hidâyet verdiklerim dışında hepiniz dalâlettesiniz. Öyleyse benden hidâyet isteyin de sizi hidâyet edeyim!..." [145]

Hidâyet konusu, müfessirler tarafından genelde Fatiha Suresi'nde ki, اهدنا الصراط المستقيم "Bizi doğru yola ilet." âyetinin tefsirinde detaylı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle âyetin işârî tefsiri, konunun daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Her an hidâyet üzere yaşamak, en büyük ihtiyaç olduğu için yüce Allah namaz ve namaz dışında Fatiha'yı çok okumayı emretmiştir.[146]

Ali b. Ebi Tâlib (r.a.)'a göre: "İhdinâ" "Doğru ve hak olan yolda bizi sabit kıl."demektir.[147]

Sülemî'ye göre hidâyet, irşâd demektir. Buna göre Sülemi, "ihdinâ"nın şu anlamlara gelebileceğini belirtir:

1. Müridler, "Bize ma'rifet yolunu göster!"
2. Mü'minler, "Tevhid üzere müstakim olmamız için bize hidâyet yolunu göster! "
3. Ârifler ise "Bize ünsiyetinin yolunu göster ki kurbiyyetinle ferah duyalım!" diye dua ederler.

---

144. İmam Gazâlî, a.g.e., IV, 201
145. Müslim, Birr 55, (2577); Tirmizî, Kıyamet 49, (2497).
146. Semerkandî, *Tefsîru'l-kur'an*, sd. Mehmet Karadeniz, 54, İstanbul, 1993
147. Ruzbihan Baklî, *Arâisü'l-beyân*, 9-10 Hindistan 1301

Denildi ki: "İhdinâ" şu manaya da gelebilir: "Gafleti bizden kaldırarak rızana ulaşma yolunu göster" Tüsterî: "Yardımınla bizi sana giden yola yönelt." şeklinde tefsir eder.[148] Burada istenilen yardım basîrettir.[149]

Cüneyd der ki: "İhdinâ" kalbimizi sana meylettir, himmetlerimizi huzurunda kaim et, senden sana delilimiz ol."demektir. [150]

Kuşeyrî de ayeti Cüneyd gibi izah etmiştir. Ona göre hidâyet "delil" anlamınadır. Buna göre "ihdinâ" bize delil ol, sana varan yolu kolaylaştır, sana yaklaştır ve endişelerimizi cem et tek kaygımız sen ol demektir. Hidâyete eren, Hakk'ı tanıyan ve onun rızasını tercih eden ve ona iman edendir.[151]

Beyzâvî, bir âriften şöyle nakleder: "İhdinâ" "Bizi sana götüren yola ilet." demektir. Çünkü içinden çıkılmaz karanlık hâlimizden kurtulmamız buna bağlıdır. "Bedenlerimizde var olan perde ve engelleri yok et ki, senin kudsî nûrunla aydınlanalım ve seni senin nûrunla görelim."[152]

Kâşânî'ye göre "ihdinâ" "Hidâyet üzere bizi sabit kıl, istikametle vahdet yoluna yerleştir." demektir. Vahdet yolu, mârifet ve muhabbet nimeti olan özel rahîmiyyet nimetiyle nimetlenme yoludur. "Yardımınla vahdet yolunda bizi sabit kıl." O yol, Rahimiyyetinin eseri, özel bir nimetle nimetlendirdiklerinin yoludur.[153]

Hâce Ubeydullah der ki: "İhdinâ", "kendi zâtının muhabbetiyle şereflendir ki, kendimizin ve başkalarının iltifatından kurtulalım. Tamamen senin giriftârın olalım. Senden başkasını bilmeyelim, görmeyelim, düşünmeyelim..." anlamınadır.[154]

Nahcivânî ise, "Bize lütfunla hidâyet et, tevhidinin zirvesine ulaş tıran doğru yolu göster." şeklinde tefsir eder.[155]

---

148. Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr,* varak 4b,5a,7a Süleymaniye ktp.
149. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, a.g.e., 10
150. Kuşeyrî, a.g.e., 254
151. Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât,* I, 49 Mısır 1981
152. Kâdî Beyzâvî, *Tefsîru Beyzâvî* I, 69, Bursevî, Rûhu'l-Beyân, I, 45
153. Kâşânî, *Te'vîlât-ı Kâşâniyye,*9 Baklî'nin *Arâisü'l-beyân* tefsirinin kenarında,
154. İsmail Ferruh Efendi, *Tefsîr-i Mevâkıb* (Tefsîr-i Mevâhib Tercemesi) 4, İstanbul, 1282
155. Nahcivânî, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye,* I, 18 İstanbul 1325

Ruzbihan Baklî, bu âyet hakkında şunları nakleder: "Denildi ki, bize şükür yolunu göster ki, ferahlayalım. Sıfatlarımızı senin ezelî ve ebedî sıfatlarında fânî kılma yolunu göster. Hüseyin dedi ki: "Senin için olan muhabbet ve sana kavuşmak için gayret etme yolunu göster." Şiblî, "Evliyâ ve asfiyânın yolunu göster." der. Yine denildi ki, dünyada tâatlere yönelme yolunu göster ve âhirette derecelere ulaştır. Üstad dedi ki, "kudsiyet nûrlarınla aydınlanmamız için hallerimizin karanlıklarını kaldır."[156]

Mevlânâ bu konuda şöyle der:

- Yersiz ihsan, âsi bir kölenin, güyâ adalet ediyorum, ihsanda bulunuyorum diye, pâdişahın malını eşkiyaya dağıtmasına benzer.
- Kur'ân-ı Kerîm'de "Onların bütün bağışları hasrettir, iç acısıdır." diye gaflet ehlini korkutan bir âyet vardır.
- Şu âsi kulun adaleti, ihsanı, onu pâdişahtan daha çok uzaklaştırır, gözden düşürür, yüzünü karartır.
- İşte bunu içindir ki, mü'min yardıma, lûtfa mazhar olamamak korkusundan, dâima namazda; "Ya Rabbi, Sen, bizi doğru yola sevk ve hidâyet eyle." diye dua eder.[157]

Molla Câmî, hidâyete erdikten sonra hidâyeti istemenin, onun ziyâdeleşmesini ve onda sebât bulmayı, ifade ettiğini söyler.

Seyr-i ilellah makâmındaki bir sâlik hâlâ matlûbuna vâsıl olmamıştır. Onunla matlûbu arasında bir mesâfe olup, Hakk'a ulaşması için bunu katedmesi gerekir. Bunun için hidâyeti talep etmelidir.

Seyr-i fillah'da ise matlûbu için bir nihâyet yoktur. Seyri aslâ bitmez. Onun da bazı mertebeleri elde etmesi için hidâyeti talep etmesi gerekir. Hidâyeti talep etmek, söz dili ve isti'dat dili ile olur. Her iki dille talep birbirine uygun olursa kabule şayan olur.[158]

Bursevî'ye göre, "Bizi doğru yola hidâyet kıl." cümlesinden, kişinin Allah'ı tanıyıp o yola girmesinden sonra orta yolu tutması gerekti-

---

156. Ruzbihan Baklî, a.g.e., 9-10
157. Şefik Can, age, I, 127
158. Molla Câmî.*Tefsîr-u Fatiha*, 12, Süleymaniye ktp., Ayasıfya, 405

ği anlaşılır. İkinci olarak, "bize her şeyi, senin zatına, sıfatlarına ve fiillerine delâleti üzere tanıt ve öğret." demektir. Bir de "İşte benim doğru yolum budur."[159] âyeti gereği, Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmek ve tamamen Allah'a ve O'nun emirlerine yönelmek, anlamına gelir. Böylece kişi Hz. İbrahim gibi, çocuğunu kesmek yada Hz İsmail gibi kesilmek emriyle karşı karşıya geldiğinde bunu hemen yapar. Ya da Hz. Yunus gibi kendini denize atmak gerekirse atar. Hz. Musa gibi en üst makama Hz. Zekeriyya gibi, iyiliği emretmek uğruna öldürülmek, ikiye bölünmekle karşı karşıya kalırsa buna derhal rıza gösterir. İşte bu makam gerçekten ehil olmayanlar için zor bir makamdır. Ancak dikkat edilirse "kendilerine nimet verilenlerin yoluna" denildiği halde "dövülenlerin ve öldürülenlerin yoluna" denilmemesi peygamberlerin ve velilerin makamlarına bir teşvik ve kolaylık olsun diyedir.[160]

Ankaravî, müfessirlerin görüşlerini aktardıktan sonra Râgıb el-İsfehânî'nin hidâyeti "tevfik"[161] şeklinde mana vermesini daha isabetli bulur. Çünkü tevfik hidâyetle ilgili birçok anlamı içermektedir. Buna göre ihdinâ, "Allahım doğru yola sülûk etmek üzere bize tevfik et" demektir. *Mevâkıu'n-nucûm*'da şöyle anlatılır: "Tevfik talebi, bütün duaları içerir. Tevfik isteyen bütün talebi, kasdı ve meramını istemiş olur. Zira ilâhî yardım ve Rabbânî tevfik olmayınca doğru yolda gitmek ve maksuda ermek kimseye nasib olmaz.[162]

"İhdinâ" ile istenilen şeylerin ayrı ayrı olması, manayı da değiştirir. Meselâ bir mü'min hidâyet isterse, hidâyette sebat ve devam anlamına; zengin olan isterse, ziyade manasına; fakir olan isterse bana mal ver anlamına; zayıf olan isterse, yardım ve tevfik manasına gelir. Aynı şekilde değişik manaları vardır. En büyük hidâyet, hicabın kaldırılmasıyla hakkı hak, bâtılı bâtıl göstermektir.[163]

---

159. (En'am, 153)
160. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, I, 45-46
161. Tevfik, Allah'ın kullarının fiilini, sevdiği ve râzı olduğu şeye uygun kılmasıdır. (Cürcânî, et-Ta'rîfât) Tevfîk-i İlâhî, Allah'ın kuluna başarı ihsan etmesi, Allah'ın velîlerini ilâhî sırlara vakıf kılmasıdır. (Uludağ, T. Terimleri Sözlüğü)
162. Ankaravî, *Futuhât-ı ayniyye*, 187 Süleymaniye ktp, Bağdatlı Vehbi bl. No. 92
163. Saîd Nûrsî, *İşârâtü'l-i'câz*, 23 trc, Abdülmecid Nûrsî, İstanbul, 1990

Koma bizi cihân zulümâtında "dâllîn"
Nûr ile "müstakîm sırâtına" "ihtidâ"[164]

Şeyhî

[Allahım! Bizi bu dünyanın karanlıklarında dalâlete uğramışlar arasında bırakma, nûrunla doğru yola hidâyet et.]

XIV. SÛFÎLERE GÖRE HİDÂYETİN KISIMLARI

Bursevî, Necmü'd-din Dâye 'den şöyle nakleder:

Hidâyet üç bölümdür:

1. Genel hidâyet, yani bütün canlıların kendileri için yararlı olan şeyi almaları, zararlı olanları bırakmaları anlamındaki hidâyet... Nitekim âyette şöyle buyrulur: "Biz ona (iyiliğin ve kötülüğün) iki yolunu da göstermedik mi?[165]
2. Seçkinlerin hidâyeti, yani mü'minlerin cennete yöneltilmesiyle ilgili hidâyet. Buna şu âyetle işaret ediliyor: "Rableri imanlarından dolayı onları hidâyete erdirmektedir."[166]
3. En seçkin kimselere ait hidâyet. Bu gerçek anlamda insanı Allah'a yönelten hidâyettir. Âyette şöyle buyrulur: "De ki: Dinleyin! Allah'ın hidâyeti tek doğru hidâyettir."[167] [168]

Burada belirtilmek istenen şudur: "Ben, seni fazlım ve lütfumla yarattım. bana yöneldiğinde yardımlarımın cezbesi ve hidâyet nûrumla, sana doğru yolu gösterdim. Ben seni bir nûr kıldım. Sayende kullarımdan dilediklerimi doğru yola ilettim. Kim sana uyar ve senin hoşnutluğuna koşarsa, onları beşer varlığının karanlıklarından kurta-

164. Emine Yeniterzi, Divan Şiirinde Na't, 93, Ankara, 1993
165. (Beled, 10)
166. (Yunus, 9)
167. (Bakara, 120)
168. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân,* I, 46, Necmü'd-din Dâye, *Te'vîlât-ı Necmiyye,* 13b, 14a Süleymaniye ktp. Murat Buhari bl. No. 12

rır, ruhani olan varlık nûruna erdirirsin ve onları doğru yola iletirsin. Nitekim Rabbimiz: "Şimdi Allah'tan size bir nûr ve apaçık bir ilâhî kelam ulaşmıştır ki onunla Allah, kendi rızasını arayan herkese kurtuluşa götüren yolları gösterir.[169] [170]

Sebzivârî ise, hidâyeti iki bölümde ele alır:

1. Tekvînî: Bütün mahlukatı ihtiva eder. [Musa]: Bizim Rabbimiz [var olan] her şeye gerçek özünü ve biçimini veren ve her şeyi [kendi doğasının] gerektirdiği yola yönelten varlıktır, diye cevap verdi.[171]
2. Teşriî: Bu tür hidâyet ise tevhid ve mârifet ehline hastır.[172]

İsmini belirleyemediğimiz bir Sûfî ise kitabında, hidâyeti beş kısma ayırır:

1. Akılların hidâyeti; tecellîlerin sırrını anlamak içindir.
2. Ruhların hidâyeti; esmânın sırları içindir.
3. Nefislerin hidâyet; yüksek hakîkatlere [ulaşmak] içindir.
4. Kalplerin hidâyeti; imanın nûrları içindir.
5. Cisimlerin hidâyeti; kudretin işaretleri içindir.[173]

XV. MUTASAVVIFLARA GÖRE "EL-HÂDÎ" İSM-İ ŞERİFİ

Olur Hâdî diyen ehl-i hidâyet
Velî eyler ider Hâdî inâyet
Ola "Hâdî" demek bir kulda âdet
Erer Hakk'tan ona devlet-i saâdet

İbn İsa Saruhânî[174]

169. (Maide, 15-16)
170. Bursevî, age, I, 47
171. (Taha, 50)
172. Molla Hâdî-i Sebzevârî, *Şerhu'l-esmâ,* Hâdî md. Tahran, 1862
173. Yazarı meçhul, *Şerh-i Esmaillahi'l-hüsna*, Süleymaniye ktp, Esat Ef. nr.3730/3
174. İbn İsa Saruhânî, *Esmâ-i hüsnâ şerhi*, 144 Haz.Numan Külekçi, Ankara, 1997

Hâdî hidâyetten müştaktır. O kalpleri mârifetine, nefisleri tâatine, muhibleri kurbiyyetine, âlimleri [ilim tetkiklerinde] hakîkate şahit olmaya iletendir.[175]

Hüdâ, doğru yolu açıklama demektir. el-Hâdî, ilimlerde, amellerde ve hallerde, saâdet yolu ile şekâvet yolunu, faydalı gidişat ile zararlı gidişatı açıklığa kavuşturandır.[176]

Hidâyet tevfikî ve tibyânî olmak üzere iki türlüdür. Tevfîkî hidâyet enbiyâ ve havâss-ı evliyâya hastır ve saâdete iletir. Tibyânî hidâyet şeriattır. Genelde ilim, özelde ise saâdet meydana getirir.[177]

O öyle bir varlık ki, kullarından havas olanlarına, zâtını tanımaya hidâyet etmiştir. Böylece O'nunla, zatının bilinmesine delil getirmişlerdir. Kullarından avam tabakasına, yarattıklarını göstermiş, onlar da Zât'ını isbata koyulmuşlardır.

Özet olarak her varlığın neye ihtiyacı varsa, ne yapması gerekiyorsa ona hidâyet etmiştir. Çocuğa doğar doğmaz, meme emmeyi ilham eden, civcive yumurtadan çıkar çıkmaz yerdeki taneleri toplamayı ilham eden odur. Ya arı, ona altı köşeli petek yapmayı kim göstermiştir.?[178]

Şeyhler, Hâdî ism-i celîline "kalpleri mârifetine, nefisleri tâatine ileten" anlamı verirler. Hâdî, günahkârları tevbeye, ârifleri kurbiyyetin hakîkatlerine iletendir.[179]

Hâdî isminin sırrına eren, Allah'ın (c.c.) kendisini insanlara kurtuluş sebebi kıldığı, konuştuğunda hakkı ve doğruyu konuştuğu, emir ve yasakların tebliği ile vazifeli olduğu, kendilerine keşif ve ilham verdiği kimselerdir.[180]

Hâdî ismine mazhar olanlar iki türlüdür. Biri genel rahmete mazhar olur. Diğeri ise, özel rahmete erer. Genel rahmet şeriat ilmidir ve

175. Konevî, *Şerh-i Esmaillahi'l-hüsna*, 95, Süleymaniye ktp, Laleli, nr.1585
176. İbn'l-Arabî, *Keşfü'l-Ma'nâ*, 80-81, Süleymaniye ktp., Fatih, 5298
177. Konevî, a.g.e., 95
178. İmam Gazâlî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, 196 trc. M. Ferşat, İstanbul, 1972
179. Fahrettin Râzî, *Esmâillahi'l-hüsnâ*, 34, 1976
180. Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usul*, trc. Rahmi Serin, *Veliler ve Tarîkatlerde Usul*, 80, İstanbul, 1997

bir ferde has değidir. Güneş ışığı ve yağmur gibi. Özel rahmet ise hakîkat ilmidir. Bu havâssa mahsustur. Zemzem ve âb-ı hayat gibi. Bu ilim takvâ sahiplerine verilir.[181]

Hidâyet kelimesinin aslı "et-takdîm" (iletmek, yollamak)tır. El-Hâdî, kalpleri bâtıldan Hakk'a meyleden hayırlı kimseleri hak ettikleri mertebeye iletendir. "Rableri onları imanlarından dolayı doğru yola eriştirmektedir."[182] kendini en güzel şekilde tanıtarak zatına ve onu en güzel şekilde şereflendirerek güzel huylara, yüksek hallere ilettiği gibi. Allah Teâlâ buyurur ki: "Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham eden"[183] O insanlara güzel ahlakı ilham ederek onları mükerrem kılar, kalplerine rızasına uygun talebi gönderir. dünyanın rezaletine yaklaşmamaları ve hakir görülen şeylerin tehlikesine düşmemeleri için, onları dünyanın kıymetini küçük addetme, değerli şeylerini değersiz görme, hasis şeyleri yaparak lekelenmeme ve her nimetin kendilerinin olması için uğraşmama durumuna getirir. Âyet-i kerimede şöyle buyrulur: "Onlar yoksulluk içinde bulunsalar bile diğerlerini kendilerine tercih ederler. İşte böyleleri, açgözlülükten korunanlardır, onlardır mutluluğa ulaşacak olanlar!"[184] [185]

Hâdî ism-i şerifinin gereği olan hidâyet, istikâmet, iman, ikrar, kabul, teveddüd ve hayırhahlık gibi sıfatları ve neş'et-i unsuriyyesinin büyük bir kısmı olan su ile toprağın gereği olan tezüllül, tevâzû, adem-i tasallut ve hilim gibi güzel sıfatları şamildir.[186] Hâdî isminin mazharı olan bir vücuttan şehadet aleminde iman ve salih amel ortaya çıkar.[187]

Hidâyet güneşinin ışığı bütün alemi aydınlatmış olup tüm varlıklara bu ışıktan bir hisse vardır... Hayvanların birbirlerine merhamet

---

181. Bursevî,. *Kitâbü'n-Netîce,* I, 480
182. (Yunus,9)
183. Şems, (7,8)
184. (Haşr,9)
185. Kuşeyrî, a.g.e., 254, Beyrut, 1986
186. A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi,*I, 166, haz. M. Tahralı ve S. Eraydın, İstanbul 1987
187. A. Avni Konuk, a.g.e.,I, 307

etmeleri, yavrularına şefkat göstermeleri, kendilerine fayda veren şeylerlerden zevk almaları, zarar veren şeyden kaçınmaları hep Bâri-i Teâlâ'nın hidâyetidir.[188]

Hadi, maksudu bildirmek ve ona ulaştırmak manasınadır. Hidâyetin nûru bir kalbe girdiğinde o kişinin sadrı açılıp ferahlar. Sadrın açılıp ferahlaması, kulda güzel ahlakın artması ve kötü ahlaka rağmen iyi ahlakın hükümleri ile genişlemesi ve yüksek kemale ermesidir.

Allah Teâlâ kulunu erdirmek istediği zaman onun kabine sekînet indirir. Böylece tabiatının hakir olan tarafları sukuna erer. Kötü ahlakı teslim olurlar ve Allah'ın (c.c.) rızısına kavuşmak için ona yardımcı olurlar. "Mü'minlerin kalplerine sukunet bağışlayan O'dur ki, imanlarını daha da sağlamlaştırabilsinler."(Fetih,4); "Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, onun kalbini İslam'a açar; kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır. Böylece Allah inanmayanları dehşete düşürür. (En'am, 125) Allah onun nûrunu söndürür ahlakındaki genişliği daraltır, yüksek ahlakını en aşağı yapar. Ne zaman kul hidâyetle ilgili bir şey yapmaya kalkışsa ve tâate yönelse, sadri âyette geçtiği üzere sıkışır, genişlikler dar gelir, iç alemine bir karanlık çöker, istediği şey ona çok zor gelir ve adeta göklere tırmanıyormuş gibi kötü bir hale düşer Allah muhafaza buyursun.[189]

Hâdî, iyilik sebeplerini kullarından dilediğinin önüne koyan ve ona hidâyet yolunu bildiren ve onat tâati sevdiren, irşâdı ve yönlendirmesiyle kurtuluş yolunu gösteren, rıza ve kerametin veren, büyük rahmetiyle ve engin muhabbetiyle kuşatandır. Allah Teâlâ buyurur ki: "Allah dilediğini doğru yola iletir." (Bakara, 213) "Bana doğru yolu gösteren de odur." (Şuara, 78)

Aynı şekilde Allah Teâlâ mârifetini kullarından isteyene tahsis etti. Ve ona tevhidinin nûrunu ikram etti.

Hâdî olan Allah, has kullarına önce zatının mârifetini gösterdi, böylece onlar mârifetiyle onun zatına şahitlik ettiler. Her varlığa ihtiyacını gidermesi gereken şeyi öğretti... Çocuğa doğduğunda meme-

188. Şeyh İlâhî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi,* vr. 61a-b, Süleymaniye ktp, Hacı Mahmud, nr.4001
189. İbn Bereccan, a.g.e., 451

den süt emmesini, yavru kuşa yumurtadan çıktığında yem tanelerini gagasıyla toplamasını, arıya bedenine uygun yumuşak bir ev yapmasını gösterdi.[190]

Kelâbâzî'ye göre el-Hâdî, rububiyyet ve vahdaniyyetini ikrar etmeleri için kullarına mârifetinin yolunu gösterendir.

Kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım... diye devam eden hadis-i şerif, "kulum bana azmi ve cehdi ile bir arşın yaklaşırsa, ben onu hidâyet ve himâyemle kendime bir kulaç yaklaştırırım," demektir.[191]

İbnü'l-Arabî'ye göre hüdâ, insanın (övgüye lâyık) hayrete ermesidir."[192] Sûfilerden biri: "Halkın Hakk'a en ârif olanı, O'nda en fazla hayret edenidir." demiştir.[193]

İlim iki türlüdür:

Birincisi hakîkat ilmi, diğeri ise hayâl ilmidir. Enbiyâ ve evliyânın tebliğ ettikleri hakîkat ilmi, hakîkat ile hayal arasını içerir. Bu ilmi tahsil edenler vücûdun hakîkati ile hayal arasındaki irtibatları bildikleri için "hayret"e düşerler. Bu hayret övülen hayrettir. Onun için Efendimiz (s.a.v.) "Ey Rabbim! Sende benim hayretimi artır."diye duâ etmiştir.

Hayal ilmi ise felsefecilerin ve fen ehlinin uğraştıkları tabii ilimlerdir. Bunlar enbiyâ ve evliyânın sözlerine kulak asmayıp maddî araştırmalarla vücûdun hakîkatini anlamaya çalışırlar. Ancak madde ve ondan meydana gelen bütün değişik sûretler hep hayâllerden ibârettir. Bunlar hakîkî Vücûd'un isimlerinin gölgeleridirler. Gerçekte hayal olan şeylerle kapılan kimselerin bir hayâli bırakıp diğerine tutunarak, güzel ömürlerini mahvedip ve doğru yolu asla bulamayıp hayrete dü-

---

190. Mahmud Seyyid Hasan, *Şerhu meânî fi esmâillahi'l-hüsnâ*, 228, 229 İskenderiyye, 1990
191. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, H.z. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 32, İstanbul, 1992
192. A. Avni Konuk, a.g.e.,IV, 141 ve *Mu'cemu's-sûfî*, Suad el-Hakim, 1101, Beyrut, 1981
193. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 197-198, trc. Süleyman Uludağ,(*Doğuş Devrinde Tasavvuf*) İstanbul, 1992

şeceklerinde şüphe yoktur. Onların bu hayreti ise "zemmedilmiş bir hayrettir." Çünkü hayâlin verdiği bir ilmin sonucudur. Bu ilim ise câhilliktir. Çünkü yaratma açısından, daimî tecellîden ibâret olan ilâhî emrin sonu yoktur ki bir yerde dursun. O zaman hüdâ, insanın övülen hayrete ermesidir. Ârif görür ki vücûd birdir. Bu sûretler onun isimleri hasebiyle dâimî tecellîsinden ibarettir. Bu tecellînin sonu olmadığı için "İşte burası müşâhedenin bittiği yerdir" deyip duramaz. Bu sebeple hayrete düşer.[194]

A. Avni Konuk, Mûsâ (a.s.) fassının ikinci şerhinde bu hayreti şöyle açıklar:

İnsan ilim ile emrin nihâyeti olmadığını bilince hayrete düşer. İnsan ilim sahasında çalşıp ilerledikçe, arkasına baktığı vakit, önce cahillik haline hayret eder. Sonra da önüne baktığında ilim sahasının sonunu göremez. Bu hal nihâyeti olmayan "Allah'ta seyr"dir. İlim yolcusu İlâhî tecellîde tekrar olmadığını "O her gün yeni bir iştedir" (Rahman, 29) ayeti gereği, Hakk'ın tecellîlerinin her an yenilenerek meydana geldiğini görür. İsimlerin birbirinin zıddı olmasından dolayı çeşitli tecelliler arasında inkâra ve tercihe sebep olacak bir hal göremez. Meselâ, Hâdî isminin hükümleri ve eserlerinin gereği olduğu gibi, Mudill isminin de aynıdır. İlim mertebesinde akıl gözüyle gören âlim birini diğerine tercih edemez. Böyle olunca Allah'ı ârif olan insan "hayrete" erip, sonsuza dek işin nihâyetine ulaşamaz. Bu hayret övgüye lâyık olan hayrettir. Peygamberimiz (s.a.v.) bunun hakkında "Rabbim! Benim senin hakkında olan hayretimi artır buyurmuştur. Âyette "Rabbim! İlmimi artır." (Tâhâ, 114) buyruldu ki, buradaki "ilim" Allah'ta seyre ait olan ilimdir. Bunun neticesi hayret ve şaşkınlıktır. Bu hayret cehâletten kaynaklanan hayretle karıştırılmamalıdır. Meselâ bir köylünün hiç görmediği bir âletle karşılışınca hayrete düşmesi gibi.[195]

Tasavvufta hayret; kalbe gelen bir tecellî sebebiyle sâlikin düşünemez, muhakeme edemez hale gelmesidir.[196] Şiblî'ye göre hayret iki

---

194. Konuk, a.g.e., IV, 140-143
195. A. Avni Konuk, a.g.e.,IV, 236-237
196. Serrâc,el- *Lüm'a,* 338, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, 1996, Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Süzlügü,* 231

türlü olur: Biri günah işleme korkusunun şiddetinden meydana gelen hayret, diğeri ise kalblere açılan ta'zîm duygusundan meydana gelen hayrettir.[197]

Zünnûn, ârifin baştaki ve sondaki makâmının hayret olduğunu söyler. İlk hayret, kulun fiillerinin Allah ile olması ve Allah'ın kulu nezdindeki büyük nimetleri ile ilgilidir. Bu durumda kul kendi şükrünü O'nun nimetine denk bulamaz.

Sondaki hayret ise, tevhidin uçsuz bucaksız sahralarındaki hayrettir. Allah Teâlâ'nın kudretinin azameti, heybeti ve büyüklüğü karşısında kul, düşünmenin yolunu kaybeder, akıl bu yolda âciz kalır.[198]

Sûfilerin çoğu mârifeti aşktan üstün tutmaktadırlar. Tahkik ehline göre muhabbet zevk u safâda helâk olmak, mârifet ise hayret içinde temâşâ ve heybet içinde fenâ halinde olmaktır.[199] Allah hakkında mârifet, sürekli olarak aklın hayret içinde kalmasından ve Hakk'ın inâyetinin kulu üzerine yönelmesinden başka bir şey değildir.[200]

Şiblî: "Mârifet hayretin devamlı oluşudur."demiştir. O'na göre hayret ikiye ayrılır. İlki, birşeyin varlığı ve mahiyeti, ikincisi bir şeyin keyfiyeti hakkında hayrettir. Allah'ın varlığı hakkında hayret şirk ve küfürdür, keyfiyyeti hakkındaki hayret ise mârifettir. Çünkü Allah'ın varlığı konusunda ârifin şüphesi yoktur. Allah'ın keyfiyeti ve nasıl bir varlık olduğu hususunda ise akıl mecal bulamaz. Bundan dolayı Şiblî der ki: "Ey hayrete düşenlerin delili, hayretimi artır."[201]

Bu konuda Mevlânâ şöyle seslenir:

- Hakk'ın yarattıklarına karşı hayran ol, yaratıcının kudretini, san'atını gönlünde hisset, bu yeter; şaşırıp kal da, Allâh'ın yardımı her taraftan sana gelsin, ulaşsın.

---

197. Serrâc, age, 210
198. Kelâbâzî, *age,* 197-198
199. Kuşeyrî, *Risâle*, 505 trc. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair*, İstanbul, 1991
200. Hucvûrî, age, 401
201. Hucvûrî, age, 408

- Şaşırıp kalıp da kendi varlığından geçersen hâl dili ile: *"Yâ Rabbi bizi doğru yola götür."* demiş olursun.
- Bu iş büyük bir iştir. Hakîkat yolları zor bulunur ama, sen onun sevgisini kaybetmekten korkar, titrer de ona sığınırsan, o güç iş yumuşar. O zorluk sana kolay görünür.
- Çünkü işin zorluğu, büyüklüğü inkar edenler içindir. Sen aczini itiraf edersen senin için o zorluk, o güçlük lutuf ve ihsân olur.[202]

* * *

- Ey Hakk yolcusu! Sen; aklı, zekayı sat da hayranlığı satın al! Çünkü zeki olmak, akıllı olmak; bir fikir yürütmekten, bir zanna kapılmaktan ibârettir! Halbuki hayranlık; Hakk'ın güzelliğini, kudretini, san'atını görmek, şaşırıp kalmaktır![203]

* * *

- Hikmetinden sual sorulmayan Hakk'ın işini kim anlayabilir? O işin hakîkatine kim erişebilir? Bu söylediğim sözler, ancak anlatmak için söylenmiş zaruri sözlerdir.
- Bazen öyle, bazen de böyle görünür. Bu sebepledir ki, din işi hayran olmak, şaşırıp kalmaktan başka bir şey değildir.
- Din işindeki bu hayranlık, bu işlere akıl eremediği için hakîkat kıblesine sırt çevirmek.değildir. Belki dostun mest ve müstağrakı olarak hayrete düşmektir.
- Birinin yüzü, dost tarafına, gerçek sevgili tarafına çevrilmiştir. Diğerinin yüzü, ikilikten kurtulup, Hakk'da müstağrak olduğu için dostun yüzü olmuştur.[204]

* * *

- Dünkü yediğim yemek bile hatırımda yok, bu gönül hayretten, Allâh'ın yarattıklarına bakıp, yaratana hayran olmaktan başka bir şeyle şad olmuyor. [205]

* * *

---

202. Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî*, IV, 314, İstanbul, 1996 .
203. Şefik Can, age, IV, 232
204. Şefik Can, age, I, 21
205. Şefik Can, age,III, 29

- Akıllı olanlar, akıllarını dostun bulunduğu yere, ötelere göndermişlerdir! Bu dünyada kalan akıl ise, sevgiden haberi olmayan, sevmeyen, sevilmeyen, ahmak olan akıldır!
- Allâh'ın büyüklüğü, san'atı, güzelliği ve yaratma gücü ile hayrete düşer de, şaşkınlıkla aklın başından giderse, o zaman, saçının her teli bir baş olur, bir akıl kesilir!
- Ötelerde, sevgilinin yanında zihin, düşünce zahmeti çekmez! Ötelerde bulunan mânâ ovaları, bahçeleri de hep zihinler bitirir, akıl fikir üretir![206]
- Her şeyi sebeplerden biliyorsun. O yüzden Hakk'a karşı hayranlığın azalıyor. Halbuki hayranlığın, o şaşırıp kalman, seni Allâh'ın huzûruna ulaştıracaktır.[207]

Konuyu İbnü'l-Arabî ve **Fuzûlî'nin** "Hâdî" ism-i şerîfi ile ilgili **dualarıyla** tamamlayalım:

"Yâ Hâdî! Bizi en güzel amellere eriştir."[208]

Yâ Rab, hemîşe lütfunu et reh-nümâ bana
Gösterme ol tarîkı ki yetmez sana bana

[Ey Rabbim! Lütfunu daima bana yol gösterici kıl, sana ulaşmayan yolu bana gösterme!][209]

XVI. ÂRİFLERİN HİDÂYETE VESİLE OLMASI

Allah Teâlâ'nın hidâyet vesîlesi olarak zikrettiklerinden biri de nebîlerdir. Hakk'ın zâtına, sıfatlarına ve fiillerine irşâd onlar vesîlesi ile olmuştur. Enbiyâ'nın vârisleri de böyledir. Çünkü, hidâyet getirme Hakk'ın va'didir. Hidâyetin belirli bir zamanı yoktur. Bütün zaman-

---

206. Şefik Can, age, IV, 233
207. Şefik Can, age, VI, 66
208. İbnü'l-Arabî, *en-Nûru'l-esnâ*, 11, Mısır, 1978
209. İbnü'l-Arabî, İlâhî Aşk, trc.Mahmut Kanık, Giriş, 10, İstanbul, 2003

larda nefisler ve ruhlar o hidâyeti beklerler. Hidâyet onların gıdalarıdır.

Yağmurun tesiri için arsanın terbiyesi gerektiği gibi, feyzin tesiri için de kalbin terbiyesi gerekir. Bu terbiyeyi Nebîler yaparlar. Onların olmadığı zamanlarda ise bu kudsî görev Nebîlerin vekîli olan kâmil insanlarındır. Allah Teâlâ, âyette "...Ve onları temizleyecek (bir peygamber)..." (Bakara, 129) buyurur. Burada tezkiye Nebî'ye nisbet edilmiştir. Çünkü Hakk'a vasıtadır. Velî de böyle olup, Resûle vasıtadır.[210]

Hidâyetin bir manası da irşâddır. Mürşid de irşâd eden, delil olan, kılavuzluk yapa ve yol gösteren anlamına gelir. Mürşid doğru yolu gösteren, hak yola ileten, gafletten uyandıran demektir.[211] Âlime tâbi olunur, ârif ile hidâyete erilir, denilmiştir.[212] Burada ârifin vesile olduğu hidâyetten kasıt, gaflet halinden kurtulmak hakîkate erme anlamınadır.

Mevlânâ, mürşidlerin hidâyet için birer vesile olduklarını şöyle ifade eder:

- Allah'ın nûrunu ister Allah'tan al, ister kâmil insandan. Aşk şarabını, ister küpten iç, ister testiden.
- Zira bu testi, iyiden iyiye şarap küpü ile bitişiktir. O mutlu testi, senin gibi gelip geçici, nefsânî zevklerle neşeli değildir.
- Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz; "Benim yüzümü görenler, beni görmüş olanları görenler ne mutlu kişilerdir." diye buyurmuştur.
- Bir mumdan yakılan mumu gören, gerçekten de asıl mumu görmüş olur.
- Böylece, o mumun ışığı, yüz muma nakledilse, o mumdan yüzlerce mum yakılsa, sonuncu mumun aydınlığını gören bile asıl ilk mumu görmüş olur.
- İstersen, aradığın hidayet nûrunu, aşk nûrunu son mumdan al; istersen bizzat ondan, can mumundan al; aralarında hiç bir fark yoktur.

---

210. Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, 75-76
211. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 388, Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 116, İstanbul, 1994
212. Kuşeyrî, *Risâle*, 492

- İstersen son mumun nûrunu gör, ondan feyiz al; istersen gelip geçmiş velîlerin mumlarından ma`nen aydınlan, nûrlan...[213]

* * *

- Ey akıllı, fikirli kişi, hastalığın geri gelmemesini istersen, bu mânevî hekîmin önüne, paranı pulunu saç ve başını yere koy.
- Mânevî hastalık hekîmlerinin, yâni velîlerin gönüllerini ederseniz, kendinizi görür, hâlinizi bilir ve durumunuzdan utanırsınız.
- Bu gönül körlüğünün giderilmesi, halkın elinde değildir. Fakat bu hekîmler, Allâh'ın lutfu ve keremi ile hidâyet yolunu gösterirler.
- Bu mânevî hastalıkların hekîmlerine candan, gönülden kul olursan Allâh'ın lutfuna ve feyzine yol bulursun.[214]

Vardık da pîr-i kâmile taş olsa dil yumşağ olur
Fir'avn ise nefsin yakîn bir mûrdan alçağ olur
Oldunsa vakıf aczine ednâ amel bir dağ olur
Çürüklerin hep sağ olur zehrin kamû bal yağ olur
Dağlar yemişli bağ olur cümle cihan bostan sana

Es'ad Erbilî

[Kâmil mürşide vardığında gönül taş gibi olsa da yumşar.
Nefsin Fir'avn gibi ululuk iddiasında ise karıncadan daha alçak olur
Âcizliğini, güçsüzlüğünü anladınsa kıymetsiz bir amelin dağ gibi olur
Çürük, hata işlerin doğrulur, acı (hallerin) tatlılaşır
Çorak dağlar meyveli bağ, bütün dünya sana bahçe olur.][215]

XVII. HİDÂYETİN MERTEBELERİ

Mutasavvıflar, hidayeti değişik açılardan değerlendirerek bazı mertebelere ayırmışlardır.

---

213. Şefik Can, age, I, 116
214. Şefik Can, age, III, 102
215. M. Es'ad Erbilî, *Divân-ı Es'ad,*189 İstanbul, 1991

Bursevî, imanla başlayan hidâyetin mârifetullah çizgisinde tedrîcen artacağını söyler. Kişinin manevî hayatında, bir vaktin hükmü diğerine uymaz.[216] Bursevî bu tedriciliği, hidâyeti mârifetullah olarak açıklarken "mârifetin bir yerde karar etmeyeceğini, her an artacağını" belirterek ifade eder. [217] O'na göre hidâyetin ilk mertebesi iman, ikinci mertebesi velâyet, üçüncü mertebesi nübüvvet, dördüncü mertebesi ise risâletdir.[218]

İmam Gazâlî ise, hidâyeti üç derecede ele alır:

1. Hayır ve şer yollarını bilmektir. Allah Teâlâ "Biz ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi?" buyurarak, herkese akıl veya peygamber vasıtasıyla bu yolları açıklamıştır. Hidâyetin sebepleri, kitaplar, peygamberler ve akıl sahiplerinin basîretleridir. İnsanların hidâyetini engelleyen, hased, kibir, dünya sevgisi, basîret körlüğü ve diğer sebeplerdir.
2. Allah'ın kullarını halden hale çevirmesidir. İşte bu mücâhede[219] sonucu gerçekleşir.
3. Bu mertebe ise mücâhedenin kemâle ermesinden sonra, nübüvvet ve velâyet âleminde parlayan bir nurdur. Hidâyetin bu mertebesine akıl ve muhâkeme yoluyla ulaşılamaz. Mutlak ve gerçek hidâyet budur. Diğer iki hidâyette bazı perdeler bulunur. Hidâyetlerin hepsi Allah'tan olmakla birlikte Allah Teâlâ'nın kendisine nisbet edip, tahsis ile şereflendirdiği hidâyet işte budur. Âyetlerde "Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur"[220], "Ölü iken hidâyetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nûr verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan çıkamayan kimse

---

216. İsmali Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, I, 370
217. Bursevî, *Tefsiru Fatiha*, varak 32a Süleymaniye ktp. Hacı Mahmud bl. No.237/2,
218. İsmali Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, I, 370
219. Mücâhede, mücâdele etmek, savaşmak demektir. Terim olarak, şeriatça istenen fakat nefse zor gelen şeyleri emmâre olan nefse yükleyerek onunla savaşmaktır. Nefse karşı açılan savaş büyük cihattır. Mücâhede, nefsi ezmek, onu etkisiz hale getirmek, çile çekmektir.
(S. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü)
220. Bakara, 120

gibi olur mu?"[221] "Allah, kimin göğsünü İslâm'a açmış ise işte o, Rabbinden bir nur üzerinde değil midir?"[222] buyrularak üçüncü mertebedeki hidâyet anlatılmaktadır.[223]

Molla Câmî, hidâyetin mertebelerini "Vücûd mertebeleri"[224] açısından değerlendirerek şunları söyler: "Hidayeti saymak mümkün değildir, ancak genel olarak şöyle ifade edilebilebilir: Cenâbı Hakk'ın başlangıçta taayyün-i evvelde (Hakk'ın ilk zahir oluşu) olduğu gibi, gayb-i hüviyyetteki (Belirsiz olması itibariyle Hakk'ın zâtı, zât-ı kibriyâ) karanlığından, icmâlî, küllî, ilmî Vücûd nûru arsasına, sonra taayyün-i sânî'deki (Hakk'ın ikinci mertebede zahir olması) gibi tafsîlî, ilmî Vücûd nûru arsasına, sonra mertebe mertebe rûhî, misâlî ve hissî olarak, (dört) unsurdan oluşan beden olarak varoluşuna ulaştırıncaya dek a'ynî vücûd arsasına hidâyet etmesidir. Sonra çocukluktan temyiz ve teklif çağına ulaştırıp Nebî (s.a.v.) ve O'nun getirdiklerine imana muvaffak kılmasıdır. Bu hidâyetlerin artmasını talebin, isti'dât dili ile olduğu unutulmamalıdır. (Kişi Hak'tan ezelde neyi taleb etmişse Allah ona göre hüküm verir.)Artık talep edilen hidâyet, İslâm dini, salih ameller, kâmil melekeler, yüce makamlar, ameller ve hallerdir."[225]

İbn-i Kayyım, hidâyet mertebelerini, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına manevî işaretlerle yol göstermesi açısından on kısıma ayırır:

1. Uyanıkken vasıtasız olarak Allah'ın kulu ile konuşmasıdır. Allah Teâlâ'nın Musa (as) ile konuşması böyledir.
2. Allah'ın Nebiler'e vahyetmesidir.

---

221. En'am, 122
222. Zümer, 22
223. İmam Gazâlî, *İhyâ u Ulûmi'd-dîn,* IV, 201-204, trc. Ahmet Serdaroğlu İstanbul, 1985
224. Burada geçen varlık mertebeleri hakkında geniş bilgi için, bkz. A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi*, haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İstanbul 1987 M. Erol Kılıç, *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri*, basılmamış Dr. Tezi, İstanbul, 1995
225. Molla Câmî, a.g.e., 13

3. Melek olan elçilerin beşer olan elçilere gönderilmesidir. Bu üç derece sadece nebilere aittir.
4. Tahdis (ilham, içe doğurma) mertebesidir. Bu da özel vahyin ve sıddîkların derecesinden alttadır. Sıddîk, ilham, içe doğma, keşf gibi şeylerden müstağnidir. Çünkü, sıddîk bütün kalbini, sırrını Rasülüne teslim etmiştir. Peygamberimiz (sav) "Sizden önceki ümmetlerde kendilerine ilham verilenler vardı. Eğer bu ümmette de böylesi varsa o Ömer b. Hattab'dır."[226] Muhaddes, kalbine ve derununa ilham edilen şey demektir. Bu kişinin mertebesine göre olan görüşüdür. Mutlak kesinlik arzetmez.
5. İfham (anlayış, idrak) mertebesidir. Davud (as)'ın gördüğü bir davada cezayı fazla sert bulan Süleyman (as) yeni bir çözüm teklifinde bulunur. Davud (as) oğlunun çözümünü kendisininkinden daha adil bulduğu için davayı bu yönde karara bağlar. Cenâb-ı Hak âyette bunu şöyle belirtir: "Bu olayda Süleyman'ın dava konusunu (daha derinden) fehmetmesini, anlamasını sağladık." (Enbiyâ, 79) Fehm, Allah'ın kuluna verdiği bir nimet, kalbine koyduğu bir nûrdur. Kul bu nûrla başkasının idrak edip bilemediğini bilir. Âyetlerden başkasının anlayamadığını anlar, mananın aslına vakıf olur. Bedir ehlinden sahabilerinde bulunduğu bir toplulukta Hz. Ömer "Allah'ın yardımı ve fethi geldiği zaman"[227] âyetini sorar. Herkes bir mana verir. İçlerinde en genç İbn Abbas (ra)dir. En son ona sorulur. "Allah Teâlâ bu âyette Nebi'sinin eceli geldiğini haber vermektedir."der. İbn Abbas (ra)'de özel bir anlayış olmasaydı Rasulüllah'ın ecelinin bildirildiğini nereden çıkaracaktı? Bu dereceden çoğu insanlar yoksundur. O kişiler âyetleri anlamak için başka şeylere ihtiyaç duyarlar. Fehm sahipleri ise başka şeylere gerek duymazlar.
6. Beyân (açıklama) mertebesi dir. Hakk'ın delil ve şahitlerle açıklanması, bâtıldan ayrılması ve tanıtılmasıdır. Böylece hakk, kalbe görünmüş gibi olur. Bu derece genel olup bütün yaratıkları kapsar. Bu beyân kullarına ulaşmadan Allah kimseye azab etmez veya saptırmaz. "Allah Teâlâ bir topluluğu hidâyete erdirdikten son-

226. Buhari, *Fadâilü Ashâbü'n-nebi*,6
227. Nasr, 1

ra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça dalâlete düşürmez." (Tevbe, 115) İnsanlar Allah'ın açıkladığını kabul edip, onunla amel etmediklerinde, Allah onları hidâyetten saptırmak suretiyle cezalandırır. Burada ki açıklama âyetlerle ve kâinâtı tefekküre çağırarak yapılır.

7. Özel açıklama mertebesidir. Bu hususi hidâyeti gerektiren beyândır. İnâyet, tevfik, seçme fiilleriyle ilgili ve başıboş bırakma sebeplerinin kalpten silinip kaldırılması ile ortaya çıkan beyândır. "Gerçek şu ki sen her sevdiğini doğru yola yöneltemezsin; fakat Allah'tır dilediğini doğru yola yönelten; ve yine O'dur doğru yola girecek olanları en iyi bilen."(Kasas, 56)[228]

8. İşittirme mertebesidir. "Allah onlarda bir hayır görseydi onların mutlaka duyup işitmelerini sağlardı; kaldı ki (hakkı) duyup işitmelerini sağlasaydı, yine onlar o dik başlı tavırları içinde kuşkusuz yüz çevirirlerdi." (Enfal, 23) Bir kulağın işitmesi vardır ki sözün lafzını işitir bir de kalbin işitmesi olup o da kelamın hakîkatini, ne kastedildiğini anlamaktır.

9. İlham mertebesidir. "İnsan benliğini düşün ve onun nasıl (yaratılış)amacına uygun şekillendirildiğini ve nasıl ahlâkî zaaflarla olduğu kadar Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle de donatıldığını... (fucur ve takvanın ilham edildiğini) Şems, (7,8) Herevî, ilhamı üç derecede açıklar: Birincisi duymaya bağlı kesin olarak vahy şeklinde tezuhur edendir. İkincisi, apaçık meydana gelen ilhamdır. Bunun doğruluğunun belirtisi şudur; buna mazhar olan kişi perdeyi yırtmaz. Şeriatın çizdiği sınırı aşmaz ve hataya düşmez. Üçüncüsü ise sırf gerçeğin tecelli ettiği ilhamdır.

10. Sadık rüya mertebesidir. Hadis-i şerîfte "Sadık rüyanın nübüvvetin kırkaltı cüzünden biri"[229] olduğu ifade edilir. Nebilerden başkasının rüyası için vahye uyup uymadığına bakılmadır. Uyarsa amel edilir, uymazsa amel edilmez.[230]

---

228. Allah'ın hidâyeti ancak buna ulaşmak isteyenler vadettiği rahmetin belirtisinden ibarettir.
229. Buhari, Ta'bir, 4
230. İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e.,53

XVIII. HİDÂYETTE İSTİ'DAT

O her zaman gösterir hak yolunu
Lâyık olduğu yola sevkeder kulunu[231]

İsa b. Meryem sanki bir aslan kanını dökmek istiyormuş da ondan kaçıyormuş gibi, bir dağa doğru kaçıyordu. Birisi onun arkasından koşup: "Hayrola, kuş gibi ne kaçıyorsun; arkanda kimse yok?" diye sordu. Hz. İsa, o kadar hızlı koşuyordu ki, acelesinden ona cevap veremedi. O adam bir müddet onun arkasından koştu, peşini bırakmadı. Ve Hz. İsa (as)'a kuvvetlice bağırarak: "Allah rızası için bir an olsun dur! Böyle hızlı kaçışın bana dert oldu. Ey kerem sahibi arkanda ne aslan var, ne düşman, ne de bir korku, kimden bu tarafa doğru kaçıyorsun? dedi. Hz. İsâ; "Bana bağ olma, ben bir ahmaktan kaçıyorum. Bırak da kaçıp kendimi kurtarıyorum.

(Şerh: Ahmak temyiz[232] sahibi olmayan kimsedir. Zahirî ilim ve fennde kılı kırk yaran fakat bu esrarengiz vücudunun nereden geldiğini, niçin geldiğini ve nereye gittiğini, niçin gittiğini anlamak merakını hissetmeyen kimselerdir.

Mevlânâ (ks) "Böyle bir kimse zahiri ilimlerde mutlak zeki olsa bile mademki onda bu temyiz yoktur o ahmaktır." buyururlar.)

O kimse dedi ki: Nefesi ile körler ve sağırların şifa bulduğu o Mesîh değil misin? Hz. İsa: Evet, dedi. O kimse: Peki dedi, gizli sırlara, efsûnlara sahip o mânâ padişahı, sen değil misin? O efsunu bir ölü üzerine okuduğun vakit, av bulmuş aslan gibi sıçrayıp dirilir! İsa (as) dedi ki: Evet o söylediğin de benim. O kimse cevap verdi: Ey güzel yüzlü! çamurdan kuşlar yapıp canlandıran sen değil misin?

İsa (as) buyurdu ki: Evet! Soran tekrar: O halde, ey pâk ruhlu her ne istersen yaparsın, korku kimdendir? Bu çeşit mucizelerin ol-

---

231. İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâ-i Hüsnâlar*, 148 Dr. Tezi. İzmir, 1985
232. Temyiz, farkı anlayıp idrak etme, iyiyi kötüden ayırma, birini benzerlerinden ayırıp tercih etme, ayırdetme, üstün tutma, yeğleme, seçme, farketme anlamlarına kullanılmıştır

duktan sonra, dünyada kim senin bendelerin arasına katılmaz? Kim sana kul köle olmaz? İsa (as) buyurdu ki: Teni yaratan ve ezelde canı vareden Hakk'ın pâk zâtına yemin ederim ki ve O Allah'ın zâtının ve sıfatının hürmeti hakkı için ki, gökyüzü bile yenini yakasını yırtmış ona kul köle olmuştur. O efsun ve ism-i a'zamı ben körler ve sağırlar üzerine okudum, iyi oldu. Kayalık bir dağa okudum, dağ çatladı, yarıldı. Hırkasını göbeğine kadar yırttı. Ölmüş bir adamın cesedine okudum dirildi kalktı. Hiçbir şey olmayana okudum bir şey oldu.

Fakat, Onu ahmağın kalbine, muhabbetle yüzbin defa okudum, bir derman, bir çare olmadı.

[Şerh: ruhları ve nefisleri ihya eden nebiler, hidâyete kabiliyeti olmayan kimselere, her ne kadar söz ile nasihat etseler ve hal ile ümmetlerine örnek olmak üzere, ibâdetler getirseler, onların azgınlıkları ve şaşkınlıkları artar.]

O ahmak katı taş oldu da o huyundan dönmedi, çorak bir kum oldu da ondan hiç ekin bitmedi.

O kimse dedi ki: Peki Hakk'ın ismi başka şeylere etkisi olduğu halde, o ahmağa tesir etmemesinin hikmeti nedir? O da hastalıktır bu da. Niçin Hakk'ın ismi ona deva oldu, buna olmadı? İsa (a.s.) dedi ki: Ahmaklık hastalığı Allah'ın kahrıdır. Körlük hastalığı ise kahr değil, belki bir belâdır. Bela merhameti celbeden bir hastalıktır. Ahmaklık ise zahmet getiren, başkalarını yaralayıp inciten bir hastalıktır.

Ahmağa vurulan dağ, Allah mührüdür. O mührün üzerine hiçbir el çare bulmaya güç yetiremez.

Hz. İsa'nın kaçtığı gibi, sen de ahmaklardan kaç. Ahmağın sohbeti çok kanlar dökmüştür.

Hava (buharlanma ile) suyu nasıl yavaş yavaş çekerse, ahmak da sizden (iman nûrunu) böyle çalar. O ahmak (ilâhî aşkın) hararetini çalar ve (inkar) soğukluğu verir.[233]

Enbiyâ ve evliyâ Hakk'a hizmette doktorlara benzer. Ümmeti saadete sevkettiklerine ve ıslah ettiklerine göre ilâhî emre hizmet eder-

233. A. Avni Konuk, a.g.e.,II, 209-215 (Mesnevî'den naklen)

ler. İsti'dadı olmayan kimselere hidâyet veren olmadıklarına göre de ilâhî emre hizmet etmezler.[234]

Kuşeyrî, "Kurtuluşa eren daha önce Allah tarafından seçildiği için kurtulmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, "Biz onların [hepsini] seçtik ve dosdoğru bir yola ilettik." buyurur. (En'am, 87)[235]

Ebu Osman demiştir ki: "Hem söz hem fiil yönünden sünneti nefsine amir kılan hikmet incileri söyler, söz hem fiil yönünden heva ve hevesi kendine amir kılan, bid'at olan şeyleri konuşur. Zira Allah Teâlâ, "Eğer O'na itâat ederseniz doğru yolu bulmuş olursunuz." buyurur. (Nûr, 54)[236]

Kuşeyrî ve Ebu Osman'nın ifadeleri birlikte düşünüldüğünde, insanın kabiliyeti, hidâyeti istemesi ve ona doğru yürümesi, Cenâb-ı Hakk'ın hidâyetle hükmetmesine sebep olmaktadır.

Kalbi ezelde iman nûru ile aydınlanan kimse, bu alemde de mü'min olarak zahir olur. İlahi ilimde değişmez özü hidâyeti taleb etmemişse, hidâyete kabiliyeti yoksa, bu alemde de hidâyetle zahir olmazlar.[237]

Bir kimsenin a'yn-ı sabitesi (ezeldeki değişmez hakîkati), yokluk halinde(henüz bu aleme gelmemişken) iken "el-Hâdî" ism-i şerîfinin sureti üzere resmedilmiş ise bu alemde de hidâyet suretiyle ve mü'min olarak zahir olur.[238]

Konu ile ilgili olarak İbnü'l-Arabî, "Eğer Allah dileseydi hepinizi hidâyete erdirirdi"(En'am, 6/149) âyetini açıklarken şunları söyler: "Burada kullanılan "لو" harfinin imtina' harfi (mümkün olmayan anlamında harf) olduğunu, dolayısıyla Hakk'ın bir şeyi dilemesinin a'yân-ı sâbite'ye göre gerçekleşir." Yani Hak eğer hepsinin hidâyetini dileseydi hidâyet ederdi, ancak hepsinin hidâyete kâbiliyeti olmadığını bildiği için hepsine hidâyet etmemiştir.[239]

---

234. A. Avni Konuk, a.g.e.,II, 197
235. Kuşeyrî, a.g.e., 492
236. Kuşeyrî, *er-Risale*,142
237. A. Avni Konuk, a.g.e.,III,69
238. A. Avni Konuk, a.g.e.,III, 73
239. A.A. Konuk, age, II,63-64

En doğrusunu Allah bilir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Budur ehl-i tarîkin mültecâsı
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet
Budur erbâb-ı tarîkin recâsı
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

İlâhî kıl tarîk-i aşka irşâd
Ere tâ menzile âşık ola şâd
Namaz içre niyaz içre budur yâd
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Çü tahmil eyledin bâr-ı emânet
Yine sen eyle yâ Rabbi iânet
Eğerçi sana yol çoktur begâyet
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

Çü düştük firkate âhar ilinden
Hamîr olduk senin kudret yolundan
Çıkarma Hakkî'yi doğru yolundan
Sırât-ı müstakîme kıl hidâyet

İsmail Hakkı Bursevî[240]

Veysel AKKAYA

ÜSKÜDAR-2003

240. K. Ziyâeddin Coşan, İ. Hakkı Bursevi. *Fatiha Tefsiri*, 121, Y.L.T., İstanbul, 2001

HİDÂYETİN BAŞLANGICI

başlangıçlar, nihâyetlerin tecelli ettiği yerlerdir. Kimin bidâyeti Allah ile olursa nihâyeti de Onunla Ona doğru olur.[241]

İbn Atâullah

Soru da ilimden gelir, cevap da. Nitekim diken ve gül toprak ve sudandır, yani çamurdan. Dalâlette ilimden gelir hidâyette. Nitekim acı ve tatlı yağmurdandır.[242]

Mevlânâ

KİTABA GİRİŞ

Bütün hamdler Allah'a, salât ve selâm varlıkların hayırlısı, Allah'ın kulu ve resulü Muhammed'e (s.a.v.) âli ve ashabına olsun.

---

241. Atâullah İskenderî, *Hikem-i Atâiyye.*
242. A. Avni Konuk, a.g.e.,III, 46

Ey ilmi öğrenmeye gayretli olan, ilme yönelen ve onu çok arzulayan kişi! Bil ki ilim öğrenmekten kastın;

- başkaları ile yarışmak,
- onunla övünmek,
- arkadaşlarından önde olmak,
- insanların sana yönelmesini istemek
- ve dünya malı toplamak ise;

dinini yıkmaya ve nefsini helâk etmeye çalışıyorsun. Âhiretini dünya karşılığında satıyorsun. Bu alış verişin zarardır. Yaptığın ticaretle, dinini tehlikeye atıyorsun. Sana ilim öğreten de isyanına yardımcı ve hüsrânına ortaktır. O, yol kesiciye kılıç satan kişi gibidir. Peygamberimiz(sav) buyurur ki: "Yarım kelime de olsa[243] bir kötülüğe katkıda bulunan, ona bu kötülüğünde ortak olur."[244]

Eğer ilim öğrenmekte niyet ve maksadın, sadece âlimlerden nakilde bulunmak değil de, hidâyetse; sana müjdeliyorum!.. Çünkü bu niyetle ilmi elde etmek için yürüdüğün zaman, melekler yoluna kanatlarını yayar. Onu öğrenmeye başladığında; denizdeki canlılar, günahlarının affı için Allah'a yalvarır.

Her şeyden önce şunu bilmen gerekir: "İlmin neticesi olan hidâyetin başı, sonu, zâhiri ve bâtını vardır... Başlangıcını sağlamlaştırmadan sonuna ulaşamazsın... Dışını öğrenmeden, özünü kavrayamazsın..."

Burada, nefsini ve kalbini hidâyet açısından kontrol etmek için, sana hidâyetin başlangıcını bildireceğim. Eğer kalbin, hidâyetin başlangıcını öğrenmeye meyilli, nefsin de kabiliyetli ise, istenen hedeflere yükselebilir ve ilim deryasına dalabilirsin...

Hidâyetin başına yöneldiğinde kalbin, erteleme ve gereğini yapmakta tembellik gösterirken; nefsin, ilim öğrenmeye meylediyorsa, o kötülüğü emreden nefistir. Nefs, kovulmuş şeytanın hilesine uymuş,

---

243. "Öldür!" yerine "Öl...." kelimesinin kullanılması gibi. (Şarih)

244. İbn Mâce, Kitâbü'd-diyât, 1'de Ebû Hüreyre'den naklen, Resulullah (sav) buyurdu ki "Kim yarım kelime de olsa bir mü'minin öldürülmesine katkıda bulunûrsa, o kişi Allah'ın (cc) huzuruna alnında şu yazılı olarak çıkar: "Allah'ın rahmetinden mahrumdur!..."

onun gurur ipiyle yavaş yavaş kendisini korkunç helâke sürüklemesine boyun eğmiş ve ilim öğrenmeye kalkışmıştır. Şeytanın amacı, hayır yerinde şerri "iyi" gibi göstererek, seni "amel bakımından iflas eden ve şeytana uyanlar" arasına katmaktır. Onlar güzel işler yaptıklarını zannederler. Halbuki çalışmaları dünya hayatında boşa gitmiştir.

Bu durumda şeytan, sana ilmin üstünlüğü ve âlimlerin derecelerini anlatır. Sahabe ve tabiinin ilim hakkındaki sözlerinden bahseder. Ancak Resulullah (sav)'nin şu hadislerine ilgini azaltır: "İlmi arttığı halde hidâyeti artmayan kişi ancak Allah'tan uzaklaşmış olur."[245] "Kıyamet gününde insanların en şiddetli azap çekeni ilmine Allah'ın mükâfat vermediği âlimdir."[246] Ve yine Peygamberimiz şöyle buyurur: "Fayda vermeyen ilimden, korkmayan kalpten, kabul olunmayan amel ve duadan Allah'a sığınırım."[247] Bir başka hadiste, Rasûl-i Ekrem buyurur ki: "İsrâ gecesi bir topluluğa rastladım. Dudakları ateşten makaslarla kesiliyordu. Siz kimsiniz? dedim. Biz iyiliği emreder; kendimiz yapmazdık. Kötülükten de sakındırır ama kendimiz onu yapardık, dediler."[248]

Ey zavallı! Şeytanın sana süslü gösterip, seni hile ipiyle çekmesinden sakın. Seni gurur ipiyle çekip aldatmasına uyma. İlim öğrenmeyen cahile bir kez, öğrendiği bilgilerle amel etmeyen âlime ise bin kez yazıklar olsun!..

İlim öğrenen insanlar üç kısımdır:

- Birincisi, âhiretine hazırlık yapmak için ilim öğrenendir. Onun ilimle amacı sadece Allah rızası ve âhiret hayatıdır... İşte bu kazananlardandır...
- İkincisi, dünya hayatına yardımcı olması için ilmi öğrenen kişidir. Onunla üstünlük elde eder, makam ve mala kavuşur. O âlim, halinin zayıflığını ve maksadının kötülüğünü kalbinde hisseder. Bu durumdakiler, tehlikededir. Eğer ölüm, onu tevbe etmeden yaka-

245. Deylemî, Ali (ra)'dan rivâyet etmiştir.
246. Dârimî, Mukaddime, Bab, 27
247. Müslim, *Kitâbu'z-zikr ve'd-duâ*, 73, Nesâî, İstiâze, 13 İmam Ahmet, c.4 s.371
248. İbni Hibban, *Sahih*, Enes (r.a.)'dan rivâyetle

larsa, sonunun kötü olmasından korkulur. Onun işi Allah'ın iradesine kalmıştır. (Allah ister affeder, isterse affetmez) Şâyet eceli gelmeden tevbeye yönelir, buna ilimle ameli de ekler ve eksiklikleri giderirse kazananlar arasına girer. Şüphesiz "günahtan tevbe eden, sanki hiç onu işlememiş gibidir."[249]

Üçüncü kişiye ise şeytan galip gelmiştir. O da ilmini, mal çoğaltmaya, makamıyla öğünmeğe ve tabilerinin çokluğu ile gururlanmaya vesile kılmıştır. İhtiyacını ve dünyalık bir işini halletmek için ilmini kullanarak her yere girer. O bununla birlikte gizli olarak nefsinde: "-içiyle dışıyla dört elle dünyaya sarılmakla beraber-âlimâne konuşmakla ve âlimler gibi giyinmekle, onların alâmetleri kendinde bulunduğu için Allah katında bir yerinin olduğu" düşüncesine sahiptir. İşte bu mahvolmuş ve aldanmış ahmaklardandır. Çünkü,-kendisini muhsinlerden zannedip- içinde bir kurtuluş ümidi beslemesi onu tevbeden alıkoymuştur. O Allah Teâlâ'nın şu sözünün farkında değildir: "Ey iman edenler! yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?" (Saff, 2) Bunlar Resulullah'ın (sav) haklarında şöyle buyurduğu insanlardır: "Ben sizin için Deccâl'den çok Deccâl olmayan kimselerden korkuyorum. Denildi ki onlar kimdir Ey Allah'ın Rasulü? Buyurdu ki: Kötü âlimlerdir..."[250] Çünkü Deccâl'in gayesi saptırmaktır. Kötü âlim ise insanları sözleriyle dünya sevgisinden uzaklaştırırken, amelleri ve halleriyle onun sevgisine dâvet etmektedir. Hal dili de, konuşma dilinden daha tesirlidir. Ayrıca insanların kişilikleri, duyduklarından ziyade, gördükleri ile amel etmeye daha yatkındır. Bu aldanmış kişinin amelleriyle ifsad ettiği, sözleriyle ıslah ettiğinden daha fazladır. Çünkü âlim dünyaya yönelmeye karşı cesaretlendirmezse, cahiller de bundan cesaret bulamaz. Böylece onun ilmi, Allah'ın kullarının kötülüğe cür'et etmesine sebep olmuştur. Bununla beraber onun cahil nefsi (cenneti ve büyük sevabı) temennî etmekte ve (kendisine uyanların ve malının çok olmasını) beklemektedir. Bazen de ilminden dolayı Allah'ın nimetler ihsan et-

---

249. İbn Mâce, I, 1851, *Mecmau'z-Zevâid*, 17526
250. Bu manaya yakın olarak (dalâlete sevkeden önderler, imamlar şeklinde) İmam Ahmet rivâyet etmiştir. C.1, s. 22, 44

mesi gerektiğini düşünmektedir. Ve yine "Allah'ın çoğu kullarından daha hayırlı olduğu" hayaline kapılmaktadır.

Ey ilmi isteyen! Sen birinci kısımda ol!... İkinci kısımdan olmaktan sakın... Nice ağırdan alanları, tövbeden önce ölüm yakaladı ve hüsrâna uğradılar. Sakın ha sakın üçüncülerden olma!.. Sonra kurtuluş ümidin kalmaz, hayır ve doğruluğun beklenilmez ve böylece mahvolursun...

Kendimi kontrol etmeme yardımcı olması için; hidâyetin başlangıcı nedir? diye sorarsan; bil ki, hidâyetin başı takvânın zâhiri; sonu ise takvânın bâtınıdır. Sonuç, ancak takvâ iledir. Hidâyet de müttakîler içindir.

Takvâ ise, Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmaktan ibaret olmak üzere iki kısımdır. Şimdi sana kısa ve öz bir şekilde takvâ ilminin zahirini iki bölümde açıklayacağım...

Başka bir kitaba ihtiyaç duymaman için, üçüncü bir kısım daha ilave edeceğim... Allah yardımcımız olsun.

birinci bölüm

1.A.-TÂATLER[1]

Allah'ın emirleri farzlar ve nafilelerden oluşur. Farz, sermaye olup ticaretin aslıdır. Kurtuluş onunla elde edilir. Nafile ise kârdır. Dereceler onunla kazanılır. Bir hadîs-i kudside Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kullarım Farz ibâdetlerle yaklaştığı kadar hiçbir ibâdetle bana yaklaşamaz. Bununla beraber, kul nafilelere devamla bana öyle yaklaşır ki (kurbiyyet)[2] sonunda ben onu severim. Ben onu sevdiğim

---

1. TÂ'AT: İbâdet. Allahü teâlânın beğendiği, râzı olduğu şeyler. Hasene.
2. Kurb, yakınlık demektir. Kul ile Hak arasında yakınlık zaman ve mesafe itibariyle değildir. O kuluna, sevgisiyle, inâyetiyle, rızasıyla, lutfuyla ve ihsanıyla yakındır.
   İki türlü kurb vardır:
   1. Kurb-i Ferâiz: Farz ibâdetleri işlemenin kula sağladığı Allah'a yakın olma hali. Kul bu halde kendisi dahil Hak'tan başka her şeyden fani olur.
   2. Kurb-i Nevâfil: Kulun nafile ibâdetlerle Allah'a yakın olması hali. Kuldan beşeri sıfatlar gidip yerine ilâhî vasıfların gelmesi. Zikredilen hadiste, kulun gören gözü v.b. olması bu tür kurbiyyeti ifade eder.
   Kuşeyrî bu hadisi açıklarken kurbu şöyle izah eder: "Kulun Allah'a yakınlığı, önce O'na iman etmek, O'nu tasdik etmekle, sonra ihsanına ve tahkikine yakın olmakla olur. Allah'ın kula yakınlığı ise bu dünyada özel surette

zaman işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..."[3]

Ey tâlib! Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmeye, ancak sabahtan akşama kadar (her anında ve her nefesinde) kalbini, organla-

---

ona ilim ve irfan vermesi, âhirette ise kendisine cemâlini müşahede imkanını ihsan eylemesi ve bu meyanda çeşitli lütuf ve ikramlarda bulunması suretiyle olur. Hak Teâlâ ilmi ve kudreti ile her şeye ve herkese lütfu ve yardımı ile sadece mü'minlere yakındır.

Allah kullarına zatı ile yakın olmaktan münezzehtir. Çünkü o sınırı, bölgeleri, sonu ve miktarı olmaktan mukaddestir. Hiçbir mahluk onunla birleşemez, sonradan olan hiçbir şey ondan (zatından) kopmuş değildir. Şu halde "zâtların yakınlığı" manasında kurb Allah'ın vasfı olamaz. Fakat ilmi ve suretiyle yakın olma zaruri bir vasıftır. Bir de lutfu ile muamele etme yakınlığı adını alan kurbu var ki bunu Allah kullarından dilediğine tahsis eder." (Kuşeyrî, Risale, trc. Süleyman Uludağ, 216) Geniş bilgi için bknz. M. Erol Kılıç, Muhyiddin İbnü'l-Arabi'de Varlık Mertebeleri, 152, 153, Basılmamış Doktora Tezi, M. Ü İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1995

3. Buhârî, Sahih, Kitâbu'r-Rikâk, 37. bab Tercümesini verdiğimiz hadiste "üzn" kulak, "ayn" göz kelimeleri geçmemektedir. İbnü'Arabî buna dikkate alarak "sem" ve "basar" kelimeleri geçtiğini söyler. Bu da türkçeye "işitme duygusu ve görme duygusu" şeklinde karşılanabilir. Bu da Türkçede alışılmış bir ifade tarzı değildir. Ancak hadisin doğru anlaşılması için bu mana göz önünde bulundurulması gerekir.

Bu açıklamalara göre cümle şöyle anlaşılmalıdır: "Nihayet Ben onu severim. (işte o zaman fark eder ve şuuruna varır ki) Ben onun işiten işitme duygusu, gören görme duygusu, tutan eli ve yürüyen ayağıyım...." Tırnak içinde ilave ettiğimiz cümleden şu anlaşılacaktır: Farzları ve nafileleri ifa ede ede kul Hakk'a yaklaşacak ve öyle bir idrak seviyesine ulaşacaktır ki, daha önce fark etmediği ve idrak etmediği şeyi artık idrak edecektir. Onun bu idrakine göre artık Hak onun işitme duygusudur, görme duygusudur, tutan elidir ve yürüyen ayağıdır. Bu yoruma göre değişme ve olma kula aittir. Çünkü Allah "zât"ı itibariyle değişme ve başkalaşmadan münezzeh ve uzaktır. Hadis'te sözü edilen yakınlaşma kulun tâat ile Hakk'a yakınlaşmasıdır. Hakk'ın zaten kullarına yakınlığı olup eşit ve hepsini kapsar. Şu halde kul, farzları ve nâfileleri yerine getirmekle Hakk'ın yaratıklarına olan yakınlığının idrakine ulaşmış olur. Hakk'ın kullarına olan bu yakınlığı da "Ben onun işiten işitme duygusuyum....." cümlelerinde ifade edilmiştir. Mustafa Tahralı, *İbnü'l-Arabî'de Bir Hadîs-i Kudsî'nin Yorumu, 24 makale,* [İbnü'l-Arabî, *Nurlar Hazinesi*'nin başında, trc. Mehmet Demirci, İstanbul, 2003]

rını murakabe[4] etmekle ulaşabilirsin.

Bil ki Allah Teâlâ gönlünü gözetlemektedir. İçini, dışını, attığın her adımı, duruşunu ve hareketini, her anını, kalbinden geçenleri, bilmektedir.

Sen insanlarla beraber olsan veya kendinle başbaşa kalsan da yine O'nun huzurunda bulunmaktasın. Mülk ve melekûtta[5] duran ve hareket eden her şey, göklerin ve yerin mutlak hakiminin gözetimindedir. O gözlerin hain bakışını, kalblerin gizlediği şeyleri bilir. (Mü'min, 19), Gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir. (Tâhâ, 7)

Ey zavallı! Dışınla ve içinle Allah Teâlâ'nın huzurunda, dilediğini zorla da olsa yaptıran otoriter bir kralın, önünde duran suçlu ve hakir bir kişi gibi, edeple dur!..[6] Mevlâ'nın seni yasakladığı yerde görmemesine, emrettiği yerde bulmasına çalış. Bunu ancak sabahtan akşam dek vakitlerini düzenleyerek, virdlerini tertip ederek yapabilirsin. Uykudan uyandığında, yatağına dönünceye kadar, Allah'ın sana tebliğ edilen emirlerine kulak ver.

---

4. Murakabe: denetleme, gözetleme ve dikkati belli bir noktaya toplama demektir. Kulun "Hak, bütün hal ve hareketlerime vâkıftır." şeklinde bir şuur içinde olmasıdır. Allah her an beni görüyor, kalbime bakıyor, anlayışı içinde olmaktır.
5. Mülk, görünen alem, maddî ve cismânî alem. Melekût ise görünmeyen alem, gayb alemidir.
6. Burada kastedilenin kişinin günahlarını düşünüp Hak'tan haya etmesi ve kendinde bir varlık görmemesi olduğu düşünülebilir. Mevlânâ (k.s.) Hak huzurunda duruşu ve önemini şöyle anlatır:

Ben varlığı yoklukta buldum.
Onun için varlığı yokluğa feda ettim.
Padişahların hepsi kendine karşı alçalana alçalırlar.
Bütün halk kendisine sarhoş olanın sarhoşudur.
Padişahlar, kendilerine kul olana kul olurlar.
Halk, genellikle kendileri uğrunda ölenin yolunda ölür.
Avcı, onları ansızın avlamak için kuşlara av olmaktadır.
Dilberler, aşıkları canla başla ararlar.
Bütün maşuklar aşıklara avlanmıştır.

I.A.1. UYKUDAN UYANMA ÂDÂBI[7]

Uykudan fecrin doğuşundan önce uyanmaya çalış. Kalbinden ilk geçen ve dilinden ilk dökülen Allah'ı anmak olsun. Uyandığında şu duayı yap:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَمَا اَمَاتَنَا وَاِلَيْهِ النُّشُورُ، أَصْبَحْنَا وَاَصْبَحَ اْلمُلْكُ لِلّٰهِ وَ اْلعَظَمَةُ وَ السُّلْطَانُ لِلّٰهِ وَ اْلعِزَّةُ وَ اْلقُدْرَةُ لِلّٰهِ اَصْبَحْنَا عَلَى فِطْرَةِ اْلإِسْلاَمِ وَ كَلِمَةِ اْلإِخْلاَصِ وَ عَلَى دِينِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ مِلَّةِ اَبِينَا اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَاكَانَ مِنَ اْلمُشْرِكِينَ اَللّٰهُمَّ بِكَ اَصْبَحْنَا وَ

---

7. ÂDÂB

Kökü itibariyle dâvet, çağrı anlamına gelen edep, dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışların tamamıdır. Edeb, terbiye, incelik, nezaket ve kabul gören kurallara uymaktır. En iyi hal ve hareketler, ölçülü davranışlar, göz önünde tutulması gereken esaslar gibi anlamlara gelir. (Süleyman Uludağ, *T.T.Sözlüğü*)

Hakiki manada edep bütün hayır ve iyi meziyetlerin toplamıdır. Üstad Ebu Ali ed-Dekkak der ki: "Kul ibâdeti ve taati ile cennete, ibâdet ve tâatte ki edebi ile de Allah'a kavuşur. (Kuşeyri, 456) Abdullah b. Mubarek: "Edebi küçümseyip önem vermeyen, sünnetlerden mahrumiyetle cezalandırılır. Sünnetleri küçümseyen farzlardan fire vermeye başlar. Farzları küçümseyen ise mârifet-i ilâhî'den mahrum olur."der. Enes b. Malik: "Amelde edeb, amelin kabul olmasının alâmetidir"der. (Avârif, 346)

Allah Teâlâ'nın ikramına mazhar ve kerâmetine nail kıldığı bir kimsenin delili, Allah'ın onun için dini edeplerin hükümlerine saygılı olmasını temin etmesidir. (Hucvûrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 479)

Bir fıkıh terimi olarak edep, Hz Peygamberin arasıra yaptığı işler, davranışlar karşılığında ve genellikle çoğul olarak (âdâb) kullanılır.

Âdab çerçevesinde mütalaa edilen davranışlar, farz ve vacibe bir ilave olduğu için nafile; Allah ve Rasülu tarafından teşvik edildiği için müstehap; karşılığında sevap vadedildiği için mendup; dini bir mecburiyet olmaksızın yapıldığı için tatavvu; yapılması yapılmamasından daha iyi olduğu veya yapanın ahlaki kemâlâtını artırdığı için de fazilet diye adlandırılmıştır.

Herhangi bir konuda neyin âdâb olduğu neyin olmadığı hususunda mezhepler arasında görüş ayrılıkları vardır. Daha çok Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerine ait fıkıh kitaplarında farz ve sünnet olan davranışların da bazen bu kapsam içine alındığı görülür. Bu gibi yerlerde âdab kelimesi terim manası yanında sözlük anlamıyla da kullanılmıştır. (DİA, I, 334) İmâm-ı İmam Gazâlî de bir Şâfii olarak âdab kelimesini farzı, sünneti, nâfileleri ve tasavvufî anlamda edebi içerecek şekilde kullanmıştır.

بِكَ اَمْسَيْنَا وَ بِكَ نَحْيَا وَ بِكَ نَمُوتُ وَ اِلَيْكَ اْلمَصِيرُ، اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْأَلُكَ اَنْ تَبْعَثَنَا فِى هَذَا اْليَوْمِ اِلَى كُلِّ خَيْرٍ، و نَعُوذُ بِكَ اَنْ نَجْتَرِحَ فِيهِ سُوءًا اَوْ نَجُرَّهُ اِلَى مُسْلِمٍ فَاِنَّكَ قُلْتَ «وَ هُوَ الَّذِى يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَ يَعْلَمُ مَاجَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى اَجَلٌ مُسَمًّى» اَللّٰهُمَّ فَالِقُ اْلاِصْبَاحِ وَجَاعِلُ اللَّيْلِ سَكَنًا وَ الشَّمْسِ وَاْلقَمَرِ حُسْبَانًا، اَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذَا اْليَوْمِ وَ خَيْرَ مَا فِيهِ، وَ اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ و شَرِّ مَافِيهِ

"Uykudan sonra bizi uyandıran Allah'a hamdolsun. Dönüş (yeniden diriliş) O'nadır. Sabaha çıktık... Mülk Allah'ın... Büyüklük ve güç Allah'ın... İzzet ve kudret âlemlerin Rabbi olan Allah'a ait... İslam fıtratı, İhlas kelimesi, nebimiz Muhammed (sav)'in dini ve babamız hanefî ve müslüman olan İbrahim (as) milleti üzere sabahladık. O hiç müşriklerden olmadı. Ey Allahım! bizi sabahlatan, akşama çıkaran, bizi dirilten ve öldüren sensin. Dönüş sanadır. Allahım! bizi bu gün hep hayırlara yöneltmeni istiyoruz. Gün içinde bir kötülük kazanmaktan sana sığınırız. Bir müslümanı kötülüğe sevk etmekten veya birinin bizi kötülüğe sevk etmesinden sana sığınırız. Bu günün ve içindekilerin hayrını ister, şerrinden sana sığınırız."

Elbiseni giydiğin zaman, avret yerlerini örtmekle, Allah'ın emirlerini yerine getirmeye niyet et. Niyetinin insanlara gösteriş olmasından sakın ki hüsrâna uğramayasın.

I.A.2. TUVALETE[8] GİRME ÂDÂBI

Tuvalete ihtiyacını gidermeye girerken sol ayağın, çıkarken de sağ ayağın önde olsun. Allah ve Resulü'nün ismi bulunan şeyleri yanında bulundurma. Başı açık ve yalın ayak da girme. Girerken بِاسْمِ اللَّهِ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الرِّجْسِ النَّجَسِ الْخَبِيثِ الْمُخْبِثِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ "Necâsetten, pis olan ve pisliğe iten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım." de. Çıkarken de غُفْرَانَكَ اَلْحَمْدُ لِلَّهِ اَلَّذِي أَذْهَبَ عَنِّي مَا يُؤْذِينِي، وَأَبْقَى عَلَى مَا يَنْفَعُنِي. "Ey

8. Burada kastedilen tuvaletin, o dönemde yaygın kullanılan basit tuvaletler olduğunu unutmamak gerekir. Günlük hayatımızda zaman zaman alt yapıdan mahrum köylerde ve piknik yerlerinde aynı durumla karşı karşıya kalındığından dolayı bu şekilde de temizlenmeyi bilmekte fayda vardır.

Rabbim! affına sığınırım. Bana eziyet veren şeyi gideren ve fayda vereni bırakan Allah'a hamdolsun." de. İhtiyacını gidermeden önce temizlik taşı hazırlaman ve def-i hacetini yaptığın yerde su ile istincâ[9] etmemen gerekir. İdrardan sonra öksürerek ve dübürden zekerin başına kadar üç kez çekerek (idrar gelen damarı dibinden yukarıya doğru çekmek) ve erkeklik organının dibinden sol elle çekerek istibrâ[10] etmen gerekir. Eğer açık bir yerde def-i hacet yapıyorsan, insanların göremeyeceği bir yere git veya bir yerin arkasına gir. Oturacağın mekana varmadan avret yerini açma. Otururken güneşe ve aya yönelme. Ne önünü ne de arkanı kıbleye karşı dönme. İnsanların toplanıp konuştuğu yerlerde ihtiyacını giderme. Duran suya, meyveli ağaç altına ve deliğe idrar yapma. Sert yere ve rüzgara karşı üzerine sıçramaması için bevletmekten sakın. Bu konuda Peygamberimiz (sav) buyurdular ki: "Kabir azabının geneli ondandır."[11] Oturuşunda sol ayağının üzerine dayan. Zaruret olmadıkça ayakta bevletme. İstincâda taşı ve suyu beraber kullan. İkisinden biri ile yetinmek istersen su daha iyidir. Eğer taşla yetineceksen yüzeyi emici, temizleyici üç taş kullan. O taşlarla dışkı mahallini pislik dağılmayacak şekilde silersin. Aynı şekilde bir taşın üç tarafını kullanarak zekerini silersin. Eğer üç taşla temizlenmezse îtâr yaparak(tekli şekilde [5-7] taşı artırarak temizlenme) temizliği tamamla. Îtâr müstehap, inkâ(üç taş veya su ile asgari temizlik) vaciptir. İstincâyı sadece sol elle yap. İstincâ bittikten sonra deki: "Ey Allahım! kalbimi nifaktan temizle, edep yerimi kötülüğe düşmekten koru." İstincâ bittikten sonra elini toprağa sür, sonra da yıka.

---

9. Büyük abdest bozulduktan sonra dışkı ve idrar yollarında yapılan temizlik.
10. Küçük abdest bozduktan sonra idrar yolunda kalabilecek idrar damla ve sızıntılarının tamamen kesilmesi için bir süre bekleme ve bundan sonra vücuttaki idrar sızıntılarını temizleme işidir. Özellikle erkekler açısından istibrâ önemlidir. Bunun için de idrarın vücuttan iyice çıkmasını beklemek, bu amaçla biraz hareket etmek, yürümek veya öksürmek gerekebilir. Abdest alınmayacak olsa bile, temizlik iyi yapılmadığında geriye kalan sızıntı elbiseye bulaşacağından, bu temizliğe dikkat edilmesi her zaman önemini korumaktadır.
11. Buhârî, Kitabu'l-vudû, 55; Müslim, Tahâret, 111; Ebu Davud, Tahâret, 88; Tirmîzî, Tahâret, 53; Nesâî, Cenâiz, 116

I.A.3. ABDEST ÂDÂBI

İstincâyı bitirdikten sonra misvak kullanmayı ihmal etme. Çünkü o ağzı temizler, Rabbimizin rızasını kazandırır ve şeytanı öfkelendirir. "Misvak kullanılarak kılınan bir namaz misvaksız yetmiş namazdan daha faziletlidir."[12] Ebu Ḥüreyre'den (ra) rivâyet edildiğine göre Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Eğer ümmetime zor gelmeseydi her namaz için misvak kullanmalarını emrederdim."[13] Ve yine ondan rivâyetle Resulullah buyurdu ki: "Misvakla emrolundum, hatta farz olmasından korktum."[14]

Sonra abdest için, yüksek bir yerde- üzerine pis su sıçramaması için- kıbleye yönelerek otur. Ve de ki:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Rabbim! şeytanların kışkırtmalarından ve yanımda bulunmalarından sana sığınırım."[15] Sonra ellerini kaba daldırmadan önce üç kez yıka. Ve de ki:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيُمْنَ وَالْبَرَكَةَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشُّؤْمِ وَالْهَلَكَةِ

"Allahım! hayır ve bereket isterim, şer ve bereketsizlikten sana sığınırım."

Sonra abdest almaya veya namaz için abdeste niyet et. Niyetin, yüzü yıkamadan önce olması gerekir; yoksa abdestin sahih olmaz.

Bir avuç su al ve üç kez ağzını çalkala. Oruçlu değilsen suyu gırtlak kapağına kadar ulaştırarak mübalağa yap. Ve de ki:

اَللّٰهُمَّ أَعِنِّي عَلَى تِلَاوَةِ كِتَابِكَ وَ كَثْرَةِ بِالذِّكْرِ لَكَ

"Allahım! kitabını okumam ve seni çok zikretmem için bana yardım et. dünya ve âhiret hayatında kelime-i tevhide bağlı kıl."

---

12. Tuhfetü'l-Ahvezî, Sivâk Bâbı, "Misvak kullanılarak kılanan iki rek'at namaz, misvak kullanılmadan kılınan yetmiş rek'atlık namazdan daha faziletlidir." şeklinde, Câmiu's-Sağîr, 4, 4466. hadis, Keşfu'l-Hafâ, No: 1399
13. Buhârî, Cum'a, 8; Müslim, Tahâre, 42; Ebu Dâvud, Tahâre, 25...
14. İmam Ahmet, c. 1, s. 490
15. Mü'minûn, 97-98

Sonra burnun için bir avuç su al ve üç kez burnuna çek. Burnundaki rutubeti de sümkürerek temizle. Burnuna su çekerken şöyle dua et:

أَللّٰهُمَّ أَرِحْلِي رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَأَنْتَ عَنِّي رَاضٍ

"Ey Allahım! benden razı olduğun halde bana cennet rayihasını koklat." Sümkürürken de:

أَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ رَوَائِحِ النَّارِ وَمِنْ سُوءِ الدَّارِ

"Allahım! ateşin kokusundan ve varılacak kötü meskenden (cehennem)den sana sığınırım."de

Sonra yüzün için bir avuç su al. Alın açıklığının başladığı yerden, çenenin önden görünen kısmının sonuna ve bir kulaktan diğerine kadar yıka. Yüzü yıkarken suyu şu dört yere ulaştır: Kaşlara, bıyıklara, kirpiklere, favorilere -onlar sakalın başlangıcından kulakların hizasına kadardır- Eğer sakal sık değil seyrek ise, su kılların dibine ulaşmalıdır. Yüzü yıkarken şöyle de:

أَللّٰهُمَّ بَيِّضْ وَجْهِي بِنُورِكَ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ أَوْلِيَائِكَ وَلَا تُسَوِّدْ وَجْهِي بِظُلُمَاتِكَ يَوْمَ تَسْوَدُّ وُجُوهُ أَعْدَائِكَ

"Allahım! Evliyânın yüzünü ağarttığın günde benim de yüzümü nûrunla ağart. Düşmanlarının yüzünü kararttığın günde benim yüzümü zulmetinle karartma." Sık olan sakalı hilallemeyi sakın unutma.

Sonra sağ elini ardından da sol elini dirseklerle beraber pazuların yarısına kadar yıka. Çünkü cennette takılar abdestte yıkanan yerlere kadar ulaşır. Sağ tarafı yıkarken şöyle dua et:

اَللّٰهُمَّ أَعْطِنِي كِتَابِي بِيَمِينِي وَحَاسِبْنِي حِسَابًا يَسِيرًا

"Ey Allahım! Kitabımı sağ tarafımdan ver ve benim hesabımı kolay kıl." Sol kolunu yıkarken de:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُبِكَ أَنْ تُعْطِينِي كِتَابِي بِشِمَالِي أَوْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي.

"Allahım! Kitabımın solumdan veya arkamdan verilmesinden sana sığınırım." Başının tamamını meshet. Bunu sağ ve sol elini ıslattıktan sonra, parmak uçları birbirine temas eder şekilde başının ön kısmına koyup ve arkasına kadar çekip, sonra tekrar başının önüne ge-

tirerek yap. Bu bir meshdir. Bu şekilde üç kez yap.[16] -diğer organlar da üç kez yapılır- ve de ki:

اَللّٰهُمَّ غَشِّنِي بِرَحْمَتِكَ؛ وَأَنْزِلْ عَلَيَّ مِنْ بَرَكَاتِكَ، وَأَظِلَّنِي تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّكَ اَللّٰهُمَّ حَرِّمْ شَعْرِي وَ بَشَرِي عَلَى النَّارِ.

"Allahım! Rahmetinle beni kapla, üzerime bereketlerinden indir. Senin verdiğin gölgeden başka gölgenin bulunmadığı bir günde beni arşının gölgesinde gölgelendir. Allahım! saçımı ve derimi ateşe haram kıl."

Sonra yeni bir suyla kulaklarının içini ve dışını meshet. İşaret parmaklarını kulaklarının içi kısmını kadar girdir. Kulağının dışını başparmağının içi ile meshet. Ve de:

اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ، اَللّٰهُمَّ اسْمَعْنِي مُنَادِيَ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ مَعَ الْأَبْرَارِ.

"Allahım! Beni sözü işiten ve onun en güzeline uyanlardan eyle. Allahım! bana cennette iyilerle beraberken, cennetin münadisinin[17] sesini duyur." Sonra boynunu meshet ve:

اَللّٰهُمَّ فُكَّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ السَّلَاسِلِ وَالْأَغْلَالِ.

"Allahım! Boynumu cehennemden azat eyle, zincirlerden ve bukağılardan sana sığınırım" de. Sonra sağ ve sol ayaklarını topuklarla birlikte yıka. Sol elinle sağ ayağının serçe parmağından başlayarak sol ayağının serçe parmağına kadar hilalle. El parmaklarınla, ayak parmaklarının alt kısmından hilallemeye başla. Ve اَللّٰهُمَّ ثَبِّتْ قَدَمِي عَلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ مَعَ أَقْدَامِ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ "Allahım! Ayağımı salih kullarının ayaklarıyla birlikte doğru yolda dâim et"de. Sol ayağını yıkarken de:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ تَزِلَّ قَدَمِي عَلَى الصِّرَاطِ فِي النَّارِ يَوْمَ تَزِلُّ أَقْدَامُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ.

"Allahım! Cehennemde müşrik ve münafıkların ayağının kaydığı gün, sıratta ayağımın kaymasından sana sığınırım" de. Suyu bacak ya-

16. Hanefi'de bir kez mesh yapılır.
17. Cennetin münadisi Bilâl-i Habeşî (r.a)dır.(Şârih)

rısına kadar ulaştır. Bütün abdest fiillerinde üç kez tekrara riâyet et. Abdest alma işin bittikten sonra bakışını semaya çevir ve

أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ
وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، عَمِلْتُ سُوءًا وَظَلَمْتُ نَفْسِي، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ فَاغْفِرْ لِي وَتُبْ
عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ، اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ، وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ، وَاجْعَلْنِي مِنْ
عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ، وَاجْعَلْنِي صَبُورًا شَكُورًا، وَاجْعَلْنِي أَذْكُرُكَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَأُسَبِّحُكَ بُكْرَةً وَأَصِيلاً.

"Şehadet ederim ki, tek ve ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah yoktur. Ve yine şehadet ederim ki Muhammed onun kulu ve rasülüdür. Allahım! seni noksan sıfatlardan tenzih eder ve sana hamdederim. Senden başta ilah olmadığına şehadet ederim. Ben günah işledim ve nefsime zulmettim. Beni affetmeni diliyor ve sana tevbe ediyorum. Beni bağışla ve tevbemi kabul et. Şüphesiz sen tevbeleri çokça kabul edensin ve çok merhametlisin. Allahım! beni tevbe eden, maddî-manevî temizlenen, salih kullarından kıl. Beni çok sabırlı, çok şükreden ve seni çokça zikreden, sabah akşam tesbih edenlerden et." Kim bu duaları abdest alırken okursa bütün azalarından günahları dökülür. Abdesti bir mühürle mühürlenir ve arşın altına kaldırılır. Abdesti kıyamet gününe kadar Allah'ı tesbih ve takdis eder. Bunun sevabı da abdest sahibine yazılır.

Abdestin farzları şunlardır:

1. Yüzün bir kez yıkanması
2. Ellerin dirseklere kadar bir defa yıkanması
3. Başın bir kısmının meshedilmesi
4. Ayakların topuklara kadar bir kez yıkanması
5. Niyet
6. Tertib (sıralama)[18]

Bunların dışındakiler müekked sünnet olup fazileti ve sevabı çoktur. Müekked sünnetleri küçümsemek ve hafife almak ise hüsrândır.

---

18. Bu şekil Şafiilere göredir. Hanefilerde ise ilk dördü farzdır. Niyet, diğer üç mezhebe göre, ayrıca abdeste başlarken besmele çekmek Hanbeliler'e göre farz ve bu işlemlerin ara verilmeden yapılması Mâlikî ve Hanbeliler'e göre farzdır.

Bu hafife alma kişinin üzerindeki farzları da tehlikeye sokar. Çünkü nafileler farzların tamamlayıcısıdır.[19]

Abdest alırken şu yedi husustan sakınmalısın:

1. Elini silkeleyerek suyu etrafa sıçratma
2. Suyu yüzüne ve başına çarpma
3. Abdest esnasında konuşma
4. Azaları üçten fazla yıkama[20]
5. Vesveseden dolayı ihtiyacından fazla su harcama. Çünkü ismi vehhân (zayıf, geşvek) olan şeytan vesvese sahiplerine güler.
6. Güneşte ısıtılmış su ile abdest alma
7. Bakır kaptaki su ile de abdest alma[21]

Bunları yapmak mekruhtur. Hadiste şöyle geçer: "Kim abdest alırken Allah'ı zikrederse –besmele çekerse- Allah onun bütün vücudunu temizler. Allah'ı zikretmeyenin ise ancak abdest suyunun ulaştığı yerleri temizlenir."[22]

I.A.4. GUSÜL ÂDÂBI

İhtilam veya cima sebebiyle cünüp olursan banyoya su götür. Önce üç kez ellerini yıka ve bedeninde bulunan pislikleri gider. Dualarla beraber namaz abdesti gibi abdest al. Ayaklarının yıkanmasını suyun zayi' olmaması için en sona bırak.[23] Abdestten sonra cenabet ne-

---

19. Kişi öldüğünde farzlardan eksiği varsa nafileler onu tamamlar. (Şarih)
20. Bu tavsiye israftan kaçınma alışkanlığı kazanmak açısından çok önemlidir.
21. Bakır kaplarda kimyevî değişim olmakta ve suya zarar vermektedir. Ancak plastik kap olur ve güneş ışığı suya direk temas etmezse, bu şekilde ısınan suyla abdest alınabilir. Ayrıca bu gün kullanılan güneş enerjisi sistemlerinde abdest açısından bir problem yoktur.
22. Abdürrezzâk, Hasan-ı Kûfî'den rivâyet etmiştir. El-Irâkî, Tahrîcü Ehâdîsü'l-ihyâ'da "Dârekütnî'nin Ebû Hüreyre'den zayıf isnad ile rivâyet ettiğini" söyler.
23. O dönemde genelde leğen gibi kaplar içinde gusül yapılması sebebiyle, ayaklar her halukârda pis su içinde kalacağı için en son ayakların yıkanması tavsiye edilmiştir.

deniyle olan abdestsizliğin kalkmasına niyet ettiğin halde suyu üç kez başına dök. Sonra üç kez sağ tarafına; üç kez de sol tarafına dök. Bedeninin ön ve arka kısmını üç kez ovala. Başının ve sakalının kıllarını hilalle. Suyu bedeninin kıvrımlarına ve saçının bitimine ulaştır. Bunların hepsinden sonra farz olanlar:

1. Niyet etmek
2. Bedendeki pisliğin ve kirin giderilmesi
3. Bedenin hiç kuru yer kalmayıncayadek yıkanmasıdır.

I.A.5. TEYEMMÜM ÂDÂBI

Şu altı sebepten dolayı su kullanamazsan teyemmüm yapabilirsin:

1. Aradığın halde su bulamaman
2. Bir hastalığının olması
3. Suya ulaşmaya bir engelin olması (yırtıcı hayvan, hapis, su bulunduğu halde susuzluktan dolayı ona ihtiyacın olması veya arkadaşının susuzluğu)
4. Suyun başkasının mülkünde olması ve sahibinin suyu normal fiyatından fazla paraya satması
5. Su değince zarar verecek bir yara ve hastalığın bulunması

Bu durumunda farz vakit girene kadar sabret. Sonra üzerinde halis, temiz, yumuşak toprak bulunan ve helal olan arza yönel. Parmaklarını birleştirerek avuçlarını toprağa vur. Teyemmüme niyet et. İki avucunla tüm yüzünü bir kez meshet. Tozların sık veya seyrek olan kılların dibine ulaşması gerekmez. Sonra yüzüğünü çıkar. Avuçlarını parmakların açık olarak ikinci kez toprağa vur ve ellerini dirseklerle beraber meshet. Eğer geride tozun ulaşmadığı bir yer kalırsa avucunda toz olmadığı için her tarafa toz ulaşıncaya dek, avucunu tekrar toprağa koy. Sonra bir avucunla diğerini parmakların arasını hilalleyerek meshet. Bu teyemmümle bir farz namazı, istediğin kadar da nafile kılabilirsin. İkinci bir farz namazı kılmak istersen yeniden teyemmüm et.

I.A.6. MESCİDE GİDİŞ ÂDÂBI

Abdest aldıktan sonra şâyet fecir doğmuşsa evde iki rek'at sabah namazının sünnetini kıl.[24] Sonra camiye git. Çünkü Resulullah (s.a.v.) de böyle yapar[25] sonra mescide yönelirdi. Cemaatle namaz kılmayı terketme.[26] Özellikle sabah namazı. Çünkü "Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir."[27] Böyle bir kazançta ihmalkârlık gösterirsen sana ilim öğrenmenin ne faydası olabilir ki!.. İlmin meyvesi onunla amel etmektir.

Mescide doğru yürüdüğünde ağırbaşlı, teennî ile yürü ve sakin ol, acele etme. Yolda giderken

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ السَّائِلِينَ عَلَيْكَ، وَبِحَقِّ الرَّاغِبِينَ إِلَيْكَ، وَبِحَقِّ مَمْشَايَ هَذَا إِلَيْكَ، فَإِنِّي لَمْ أَخْرُجْ أَشَرًا وَلاَ بَطَرًا وَلاَ رِيَاءً وَلاَ سُمْعَةً، بَلْ خَرَجْتُ اتِّقَاءَ سُخْطِكَ وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِكَ، فَأَسْأَلُكَ أَنْ تُنْقِذَنِي مِنَ النَّارِ، وَأَنْ تَغْفِرْ لِي ذُنُوبِي، فَإِنَّهُ لاَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ أَنْتَ.

"Allahım! ben evimden nimetine nankörlük etmek, mağrur olmak, gösteriş yapmak ve insanların bana iyi demesi için çıkmadım. Aksine gazabından korunmak ve rızanı istemek için çıktım. Senden dileyenler ve senin rızana rağbet edenler ve sana olan bu yürüyüşüm hakkı için, beni cehennem azabından kurtar, günahlarımı affet. Şüphesiz ki günahları ancak sen bağışlarsın."

---

24. Sabah namazının sünnetinde, Kâfirûn suresi ile İhlas suresi veya İnşirah suresi ile Fil suresi okunûr.
25. Sabah namazının sünneti ile farzını arasında sağ veya sol tarafa biraz uzanmak -sağ daha efdaldir- sünnettir. Bunun hikmeti, günün başlangıcında kabirde yatışı hatırlayıp, kişiyi âhiret amellerine rağbet ettirmektir. Veya da acziyetin bir ifadesi olarak uzanılır. Bu haldeyken "Cebrâil, Mikâil, İsrafi, Azrâil ve Muhammed (sav)'in rabbi olan Allahım beni cehennemden kurtar" diye üç kez dua edilir. (Şârih)
26. Peygamberimiz (sav) buyurdular ki: "Kim imamın başlangıç tekbirinde hazır olarak kırk gün cemaate devam ederse Allah ona iki beraat yazar: Biri nifaktan diğeri de cehennem azabından."
27. Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 249; Nesâî, İmâme, 42; Mâlik, Cemaatle Namazın Fazileti, 1; İmam Ahmet, c.1, s.112

I.A.7. MESCİDE GİRİŞ ÂDÂBI

Mescide girerken önce sağ adımını at ve

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ، اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَافْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ.

"Allahım! Muhammed'e âline ve ashabına salât u selâm olsun. Günahlarımı bağışla ve rahmet kapılarını bana aç" de. Ne zaman mescidde alış veriş yapan birini görürsen "Allah ticaretine kazanç vermesin"de. Ve yine mescidde kaybolan bir şeyini ilan eden birini görürsen: "Allah kaybettiğin şeyi sana geri getirmesin"de. Resulüllah (sav) böyle yapmayı emrederdi.[28]

Mescide girdiğinde iki rek'at tahiyyatü'l-mescid namazı[29] kılmadan oturma. Şâyet abdestin yoksa veya tahiyyat namazı kılmak istemezsen şu duayı üç veya dört defa yapman yeterlidir:"Sübhanellahi velhamdülillahi lailahe illAllahü vAllahüekber." Denildi ki abdestsiz olan için üç; abdestli olan kişinin ise bir kez söylemesi yeterlidir. Eğer sabah namazının sünnetini daha önce kılmadıysan, onu kılman tahiyyatü'l-mescid namazı yerine de geçer.

İki rek'at sünneti kıldıktan sonra i'tikafa[30] niyet et. Ve Resulullah

---

28. Tirmîzî, Buyu', 75; Dârimî, Salât, 118
29. Tahiyyetü'l-mescid, mescidin selamlanması, saygı gösterilmesi demekse de esasında mescidlerin sahibi olan Allah'a saygı ve tâzimdir. Bu bakımdan hadiste "Biriniz mescide girdiği zaman, oturmadan önce iki rek'at namaz kılsın" buyrulmuştur. (Müslim, Salâtü'l-müsâfirin,11) Şafii mezhebine göre mescide ne zaman girilse bu namazın kılınması müstehaptır. Hanefî ve Mâlikî'lere göre ise kerâhet vakitlerinde mescide giren kimsenin bu namazı kılması mekruhtur. Kişi bunun yerine tesbih ve tahlilde bulunarak ve salavat getirerek mescidi selamlamış olur. Normal vakitlerde mescide girdiği halde Tahiyyetü'l-mescid namazını kılamayan, bunun yerine dört kez "Sübhanellahi ve'l-hamdü lillâhi velâ ilâhe illallhü Allahü ekber" demesi menduptur. Mescide girildikten sonra bu namazı kılmadan oturulursa, Hanefî ve Malikî'lere göre yine de kılınabilir.
30. İ'tikaf: İbâdet maksadıyla belli bir camide veya mescitte belirli bir süre durmak, bu süreyi ibâdetle geçirmek, bu süre içinde zaruret hali dışında dünya işi ile ilgilenmemektir.

(sav)'in dua ettiği gibi sabah namazının sünnetinden sonra şöyle dua et:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِكَ تَهْدِي بِهَا قَلْبِي، وَتَجْمَعُ بِهَا شَمْلِي، وَتَلُمُّ بِهَا شَعَسِي، وَتَرُدُّ بِهَا أُلْفَتِي، وَتُصْلِحُ بِهَا دِينِي، وَتَحْفَظُ بِهَا غَائِبِي، وَتَرْفَعُ بِهَا شَاهِدِي، وَتُزَكِّي بِهَا عَمَلِي، وَتُبَيِّضُ بِهَا وَجْهِي، وَتُلْهِمُنِي بِهَا رُشْدِي، وَتَقْضِي لِي بِهَا حَاجَتِي، وَتَعْصِمُنِي بِهَا مِنْ كُلِّ سُوءٍ. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا خَالِصًا دَائِمًا يُبَاشِرُ قَلْبِي، وَأَسْأَلُكَ يَقِينًا صَادِقًا حَتَّى أَعْلَمَ أَنَّهُ لَنْ يُصِيبَنِي إِلاَّ مَا كَتَبْتَهُ عَلَيَّ، وَرَضِّنِي بِمَا قَسَمْتَهُ لِي. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا صَادِقًا وَيَقِينًا لَيْسَ بَعْدَهُ كُفْرٌ، وَأَسْأَلُكَ رَحْمَةً أُنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْفَوْزَ عِنْدَ اللِّقَاءِ، وَالصَّبْرَ عِنْدَ الْقَضَاءِ، وَمَنَازِلَ الشُّهَدَاءِ، وَعَيْشَ السُّعَدَاءِ، وَالنَّصْرَ عَلَى الْأَعْدَاءِ، وَمُرَافَقَةَ الْأَنْبِيَاءِ. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُنْزِلُ بِكَ حَاجَتِي وَ إِنْ ضَعُفَ رَأْيِي وَ قَصُرَ عَمَلِي وَ افْتَقَرْتُ إِلَى رَحْمَتِكَ فَأَسْأَلُكَ يَا قَاضِيَ الْأُمُورِ وَيَا شَافِيَ الصُّدُورِ كَمَا تُجِيرُ بَيْنَ الْبُحُورِ أَنْ تُجِيرَنِي مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ، وَمِنْ دَعْوَةِ الثُّبُورِ، وَ مِنْ فِتْنَةِ الْقُبُورِ. اَللّٰهُمَّ مَا قَصُرَ عَنْهُ رَأْيِي وَضَعُفَ عَنْهُ عَمَلِي وَلَمْ تَبْلُغْهُ نِيَّتِي وَأُمْنِيَّتِي مِنْ خَيْرٍ وَعَدْتَهُ أَحَدًا مِنْ عِبَادِكَ، أَوْ خَيْرٍ أَنْتَ مُعْطِيهِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ، فَإِنِّي أَرْغَبُ إِلَيْكَ فِيهِ، وَأَسْأَلُكَ إِيَّاهُ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ. اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا هَادِينَ مُهْتَدِينَ غَيْرَ ضَالِّينَ وَلاَ مُضِلِّينَ، حَرْبًا لِأَعْدَائِكَ، سِلْمًا لِأَوْلِيَائِكَ؛ نُحِبُّ بِحُبِّكَ النَّاسَ وَنُعَادِي بِعَدَاوَتِكَ مَنْ خَالَفَكَ مِنْ خَلْقِكَ. اَللّٰهُمَّ هٰذَا الدُّعَاءُ وَعَلَيْكَ الْإِجَابَةُ، وَهٰذَا الْجَهْدُ وَعَلَيْكَ التُّكْلَانُ. وَإِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ. اَللّٰهُمَّ ذَا الْحَبْلِ الشَّدِيدِ وَالْأَمْرِ الرَّشِيدِ، أَسْأَلُكَ الْأَمْنَ يَوْمَ الْوَعِيدِ، وَالْجَنَّةَ يَوْمَ الْخُلُودِ مَعَ الْمُقَرَّبِينَ الشُّهُودِ، الرُّكَّعِ السُّجُودِ، الْمُوفِينَ لَكَ بِالْعُهُودِ، إِنَّكَ رَحِيمٌ وَدُودٌ، وَأَنْتَ تَفْعَلُ مَا تُرِيدُ. سُبْحَانَ مَنِ اتَّصَفَ بِالْعِزِّ وَقَالَ بِهِ! سُبْحَانَ مَنْ لَبِسَ الْمَجْدَ وَتَكَرَّمَ بِهِ! سُبْحَانَ مَنْ لاَ يَنْبَغِي التَّسْبِيحُ إِلاَّ لَهُ! سُبْحَانَ ذِي الْفَضْلِ وَالنِّعَمِ! سُبْحَانَ ذِي الْجُودِ وَالْكَرَمِ! سُبْحَانَ الَّذِي أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ بِعِلْمِهِ! اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لِي نُورًا فِي قَلْبِي، وَنُورًا فِي قَبْرِي، وَنُورًا فِي سَمْعِي، وَنُورًا فِي بَصَرِي، وَنُورًا فِي شَعْرِي، وَنُورًا فِي بَشَرِي، وَنُورًا فِي لَحْمِي، وَنُورًا فِي دَمِي، وَنُورًا فِي عِظَامِي، وَنُورًا مِنْ بَيْنِ يَدَيَّ، وَنُورًا مِنْ خَلْفِي، وَنُورًا عَنْ يَمِينِي، وَنُورًا عَنْ شِمَالِي، وَنُورًا مِنْ فَوْقِي. وَنُورًا مِنْ تَحْتِي. اَللّٰهُمَّ زِدْنِي نُورًا وَأَعْطِنِي نُورًا أَعْظَمَ نُورٍ، وَاجْعَلْ لِي نُورًا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

"Allahım! Katından kalbimi hidâyete erdireceğin, kendimi toparlamamı sağlayacağın, kötü giden işlerimi düzelteceğin, ülfetimi geri getireceğin, dinimi ıslah edeceğin, bâtınımı iman ve güzel ahlakla koruyacağın, zâhirimi salih amelle yükselteceğin, amelimi tezkiye edeceğin, yüzümü beyazlatacağın, iyiliği ilham edeceğin, ihti-

yacımı gidereceğin, bütün kötülüklerden koruyacağın bir rahmet istiyorum.

Allahım! senden kalbimi kaplayan, hâlis ve dâimî bir iman ve levh-i mahfuzda (kader levhinde) takdir ettiğinden başka bir şeyin asla isabet etmeyeceğini bileceğim samimi bir inanç istiyorum. Benim için ayırdığın rızka razı kılmanı istiyorum. Allahım! senden sâdık iman, daha sonra küfre düşmeyeceğim bir inanç, dünya ve âhirette ikramına müşerref olacağımız bir rahmet istiyorum. Allahım! likâ[31] anında kazançlı olmayı, kaza anında sabırlı olmayı, şehidlerin derecesini, mesud bir hayat, düşmanlara karşı zaferi, enbiyâlarla dostluğu istiyorum.

Allahım! görüşüm zayıf, amelim az da olsa ihtiyacımı sana arzediyorum. Rahmetine muhtacım.. Ey işleri yapan, kalplere şifa veren! Bitişik olduğu halde denizlerin arasını ayırdığın gibi, beni cehennem azabından, kabir fitnesinden, mahşerde helâke çağıran nidadan, aramı ayırmanı istiyorum. Allahım! görüşüm zayıf, amelim az, niyet ve hayâlim ulaşmasa da kullarından birine vadettiğin veya mahlukatından birine verdiğin hayrı ben de senden talep ediyorum ey âlemlerin rabbi olan Allahım!.

Allahım! bizi doğru yolu bulan ve doğru yolu gösteren kullarından et. Sapıtan ve saptıranlardan etme. Düşmanlarınla cihat halinde, dostlarınla sulh halinde olanlardan et. Senin bize olan sevginden dolayı biz de insanları seviyoruz. Mahlukatından sana muhalefet edenlere senin düşmanlığından dolayı düşmanlık besliyoruz. Allahım! duamız bu, kabul sana aittir... Çalışmamız gayretimiz bu; tevekkül ve itimad sanadır... Biz Allah'a aidiz ve O'na dönmekteyiz... Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

Ey kuvvet sahibi olan ve işin en iyisini yapan Allahım! kıyamet günü senden emniyet istiyoruz. Âhiret günü, sana yakın olanlar, cemaline nazar edenler, çok ruku ve secde ehli olanlar ve sana olan ahdine vefa gösterenlerle birlikte cenneti istiyoruz. Sen çok merhametli, çok seven ve istediğini yapansın.

---

31. Allah ile buluşma ve görüşme ânıdır.

İzzetle vasıflanan ve bunu beyân eden Allah'ı tenzih ederim. Şerefle vasıflanan ve onunla kullarına nimet veıen ve üstün kılan Allah'ı tenzih ederim. Kendisinden başkası tesbih edilmeyen, bol bol veren ve nimet sahibi olan Allah'ı tenzih ederim. İlmiyle her şeyi kaplayan Allah'ı tenzih ederim. Allahım! kalbime nûr ver, kabrimi nûrlu kıl, işitmeme nûr ver, görmemi nûrlu kıl, saçımda, cildimde, etimde nûrun olsun. Kanımı ve kemiğimi nûrlu kıl. önümü, arkamı nûrlandır; sağımı, solumu nûrlandır. Üstümde altımda nûrun olsun. Allahım! nûrumu artır. Bana nûrun en çoğunu ver. Rahmetinle beni nûrlandır ey merhametlilerin en merhametlisi."[32]

Duayı bitirdikten sonra farza kadar sadece tefekkür veya tesbih ya da Kur'an okumakla meşgul ol. Ezanı işittiğinde meşguliyetine ara ver ve müezzine icabet et. Müezzin "Allah en büyük, Allah en büyük" dediğinde sen de aynısını söyle. "Haydi namaza, haydi felâha" kelimeleri hariç hepsinde aynı karşılığı ver. "Allah en büyük, Allah en büyük" dediğinde لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ "Güç ve kuvvet ancak büyük ve yüce olan Allah'ındır" de. Müezzin "Namaz uykudan hayırlıdır" dediğinde sen de: صَدَقْتَ وَبَرِرْتَ وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ "Doğru söyledin ve sevap kazandın"de. Kâmeti işittiğinde müezzinin söylediklerini aynen tekrar et. "Namaz ikame edilecek" dediğinde أَقَامَهَا اللهُ وَأَدَامَهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ. "Yeryüzü ve gökler devam ettiği müddetçe Allah namazı ikame ettirsin ve namaza devam ettirsin" de.

Müezzine icabeti bitirince, اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِنْدَ حُضُورِ صَلَاتِكَ، وَأَصْوَاتِ دُعَاتِكَ، وَإِدْبَارِ لَيْلِكَ، وَإِقْبَالِ نَهَارِكَ، أَنْ تُؤْتِيَ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَ الْفَضِيلَةَ وَ الدَّرَجَةَ الرَّفِيعَةَ، وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ الَّذِي وَعَدْتَهُ، إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

"Allahım! Senin için namaza durduğumuzda ve dua edildiği anda, gecenin sonunda ve sabahın başında Muhammed'e (sav) vesileyi, fazileti ve en yüksek dereceyi ihsan et. Onu vadettiğin övülen makama (makam-ı mahmuda) ulaştır. Sen va'dinden dönmezsin ey merhametlilerin en merhametlisi."

Namazdayken ezanı duyarsan namazı tamamla. Selamdan sonra müezzine icabeti gerektiği şekilde yerine getir. İmam farz tekbiri aldı-

---

32. Tirmîzî, Kitâbu'd-Deavât, 30

ğında ona uymaktan başka bir şey yapma. Farz namazı, nasıl kılınması gerektiğini ve âdâbını öğretileceği şekildc kıl. Namazı bitirince:

اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَسَلِّمْ؛ اَللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَإِلَيْكَ يَعُودُ السَّلَامُ، فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ، وَأَدْخِلْنَا الْجَنَّةَ دَارَ السَّلَامِ، تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَلِيِّ الْأَعْلَى الْوَهَّابِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرِ وَهُوَ عَلَ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ أَهْلُ النِّعْمَةِ وَالْفَضْلِ وَالثَّنَاءِ الْحَسَنِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ وَلَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.

"Allahım! Muhammed'e ve âline salat ve selam olsun. Allahım! sen Selâm[33]'sın, kurtuluş sendendir. Selam sana aittir. Ey Rabbimiz bizi selamınla yaşat ve bizi selam yurdu olan cennetine koy. Ey celâl(ululuk) ve ikram sahibi, sen mübareksin. Yüceler yücesi Rabbimi tesbih ve takdis ederim. Allah'tan başka ilah yoktur, ortağı bulunmayan tek varlıktır. Hamd O'na aittir. O dirilten ve öldürendir. O diridir ve onun için asla ölüm yoktur. Hayır onun kudreti iledir ve O herşeye kâdirdir. Nimet, fazl ve güzel övgü sahibi Allah'tan başka ilah yoktur.. Kafirler hoş görmese de dini sadece O'na has kılarak, Allah'tan başka kimseye tapmayız."

Bundan sonra Resulullah'ın (sav) Aişe'ye (rha.) öğrettiği gibi, öz bir şekilde Allah'a dua et:

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ، وَأَعُوذُبِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ، وَأَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا يُقَرِّبُ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَنِيَّةٍ وَاعْتِقَادٍ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا يُقَرِّبُ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَنِيَّةٍ وَاعْتِقَادٍ، وَأَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ مِنْهُ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ، وَأَعُوذُبِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَكَ مِنْهُ عَبْدُكَ وَرَسُولُكَ مُحَمَّدٌ، اَللَّهُمَّ وَمَا قَضَيْتَ عَلَيَّ مِنْ أَمْرٍ فَاجْعَلْ عَاقِبَتَهُ رَشَدًا.

"Allahım! senden dünyada ve âhirette vereceğin, bildiğim ve bilmediğim bütün hayırları istiyorum. dünya ve âhirette bildiğim ve bilmediğim bütün şerlerden sana sığınıyorum. Cenneti ve ona yaklaştıran söz, amel, niyet ve i'tikadı bana ver. Cehennemden ve ona yaklaş-

33. Selâm, Kurtuluş/barış. (kurtuluşun tek kaynağı, esenlik veren) O mü'mini bütün rûhî/manevî kötülüklerden emin kılar. Kulunu her türlü kusur, afet ve eksiklikten kurtarır. (Kâşânî)

tıran söz, amel, niyet ve i'tikaddan sana sığınıyorum. Kulun ve nebin Muhammed'in (sav) senden istediği hayrı istiyorum. Kulun ve nebin Muhammed'in (sav) sana sığındığı şerden ben de sana sığınıyorum. Bana takdir ettiğin her işin sonunu hayırlı kıl.[34]

Sonra Resulullah'ın (sav) Fâtıma'ya (rha.) tavsiye ettiği şekilde dua et:

يَا حَيُّ يَا قَيُّومُ، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، بِرَحْمَتِكَ أَسْتَغِيثُ وَمِنْ عَذَابِكَ أَسْتَجِيرُ. لَا تَكِلْنِي إِلَى نَفْسِي وَلَا إِلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ طَرْفَةَ عَيْنٍ، وَأَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ بِمَا أَصْلَحْتَ بِهِ الصَّالِحِينَ.

"Ey hayy ve kayyum olan, ey celal ve ikram sahibi olan Allahım! senden başka ilah yoktur. Rahmetinden yardım istiyor ve azabından sana sığınıyorum. Göz açıp yumuncaya kadar beni nefsimle ve yarattıklarından biriyle başbaşa bırakma. Salihleri ıslah ettiğin şey ne ise onunla, benim de bütün durumumu ıslah et."[35]

Sonra İsa (a.s.)'ın söylediği duayı yap:

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَصْبَحْتُ لَا أَسْتَطِيعُ دَفْعَ مَا أَكْرَهُ، وَلَا أَمْلِكُ نَفْعَ مَا أَرْجُو، وَأَصْبَحَ الْأَمْرُ بِيَدِكَ لَا بِيَدِ غَيْرِكَ، وَأَصْبَحْتُ مُرْتَهِنًا بِعَمَلِي؛ فَلَا فَقِيرَ أَفْقَرُ مِنِّي إِلَيْكَ، وَلَا غَنِيَّ أَغْنَى مِنْكَ عَنِّي. اَللَّهُمَّ لَا تُشْمِتْ بِي عَدُوِّي، وَلَا تَسُؤْ بِي صَدِيقِي، وَلَا تَجْعَلْ مُصِيبَتِي فِي دِينِي، وَلَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمِّي وَلَا مَبْلَغَ عِلْمِي، وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ بِذَنْبِي مَنْ لَا يَرْحَمُنِي.

"Allahım! Hoş görmediğim şeyi def' etmeye ve arzu ettiğim faydaya sahip olmaya gücüm yetmez. İş, başkasının değil senin elinde. Amelimden başka elimde bir şey yok. Sana benden daha muhtaç olan yok. Bana senden daha müstağni olan yok. Allahım! düşmanlarımı sevindirecek belâ, dostumun üzücek musibet verme. Musibetimi dinimde kılma. dünyayı en büyük kaygım yapma. dünyayı ilmimde hedefim yapma. Günahım sebebiyle acımayacak kimseyi bana musallat etme.[36]

34. İmam Ahmet, Müsned, c.6, s. 147;
35. Fethü'l-bâri, 11, 131'de "Ey hayy ve kayyum olan Allahım! Rahmetinle yardım istiyor ve azabından sana sığınıyorum. Bütün hâlimi ıslah et. Göz açıp yumuncaya kadar beni nefsimle başbaşa bırakma." şeklinde geçer.
36. İbni Ebî Âsım, Kitâbü'z-zühd, I, 95

Sonra uygun gördüğün meşhur dualarla Hakk'a yalvar. İhyau Ulûmi'd-Dîn'den, "Kitâbu'd-deavât"ta zikrettiğimiz duaları ezberle.

Namazdan sonda güneşin doğuşuna kadar vaktini dört vazifeye ayır:

1. Dualar,
2. Zikirler ve tesbîhât. Onları bir tesbihle tekrar et.
3. Kur'an okumak.
4. Tefekkür etmek. (Tefekkürün şu konularda yoğunlaşsın: Günahların... hataların... ibâdetindeki eksiklerin... elim cezaya çarptırılman... büyük gazaba uğraman...)

Allah'ın elim gazabı ile yüz yüze gelmemen ve eksiklerini gidermek için, gün boyu yapacağın evradı(vazifeleri) düzenleyerek zamanını programla. Bütün müslümanlara hayır yapmaya niyet et... Allah'a tâatten başka bir şeyle meşgul olmamaya azmet... Kalbinde sana takdir olunan ibâdetlere kasıd bulunsun ve en faziletli olanını seç. İbâdetlerle meşgul olmak için, onlara hazırlık yaparak, sebeplerini düşün. Ecelin yakınlığını, emele engel olan ölümün geleceğini ve iradenin elinden çıkacağını, dünyada ölümden gafil olmakla, hüzün ve pişmanlığın meydana geleceğini tefekkür etmeyi ihmal etme.

Tesbih ve zikirlerin şu on cümle olsun:

1. لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرِ وَهُوَ عَلَي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

   Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir. Ortağı da yoktur. Mülk O'nundur. Hamd de O'na aittir. Diriltir ve öldürür. O ise diri olup asla ölmez. Hayır O'nun elindedir. Ve O herşeye kâdirdir.

2. لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ الْمُبِينُ Melik(buyrukları tutulan), Hak (hakkın kendisi) ve Mübîn olan Allah'tan başka ilah yoktur.

3. لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ، رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ. Vâhid (tek) ve kahhâr olan (bütün varlıklar üzerinde mutlak otorite sahibi ve isyankârları kahreden) Allah'tan başka ilah yoktur. O semaların, arzın ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. O azîz (ulu, gâlip) ve gaffârdır (günahları örtücü, mağfireti bol).

4. سُبْحَانَ اللّٰهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ وَ اللّٰهُ أَكْبَرُ وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.
Allah'ı tenzih ederim, hamd O'na aittir. O'ndan başka ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Yüce ve büyük olan Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.

5. سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلاَئِكَةِ وَالرُّوحِ. Meleklerin ve ruhun Rabbini tesbih ve takdis ederim.

6. سُبْحَانَ اللّٰهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِيمِ. Allah'ı tenzih eder ve O'na hamdederim. Büyük olan Allah'ı tenzih ederim.

7. أَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَسْأَلُهُ التَّوْبَةَ وَالْمَغْفِرَةَ. O'ndan başka ilah olmayan, Hayy (diri) ve Kayyum olan (her şeyi ayakta tutan) yüce Allah'tan af dilerim. Ona tevbe eder ve ondan mağfiret dilerim.

8. اَللّٰهُمَّ لاَ مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلاَ مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلاَ رَادَّ لِمَا قَضَيْتَ وَلاَ يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ.
Ey Allahım! vermene bir engel olmadığı gibi senin men ettiğini de kimse veremez. Senin kazânı kimse geri çeviremez. Çabalayanların çabası iradenin önüne geçemez.

9. اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ Allahım! Muhammed'e, âline ve ashabına salât ve selâm et.

10. بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِي لاَ يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.
İsmiyle beraber, Semâda ve yerde hiçbir şeyin zarar veremediği Allah'ın adıyla. O işiten ve bilendir.

Bu kelimelerin her birini yüz, yetmiş kez veya toplamının yüz olması için en az on kez okumalısın. Bu virdlere devam et ve güneş doğuncaya kadar dünya kelamı konuşma. Hadiste geçtiği üzere "Bu virdleri yapmak İsmail (as) soyundan sekiz köleyi azat etmekden daha faziletlidir." Bununla güneşin doğuşuna kadar başka bir şey konuşmadan zikirle meşgul olmayı kastediyorum.[37]

---

37. Sabah namazından sonra güneş doğuncaya dek oturup, bu tür zikirlerle meşgul olmak müstehabdır. Enes b. Malik (ra)'den nakledilir: Resulullah (sav) buyurdu ki: "Kim sabah namazını cemaatle kılar sonra da güneş doğuncaya dek zikrederek oturur, ardından iki rek'at namaz kılarsa ona tam olarak hac ve umre sevabı verilir." (Tirmîzî, Kitâbu's-Salât, 295)

I.A.8. GÜNEŞİN DOĞUŞU İLE ZEVAL VAKTİ ARASI ÂDÂBI

Güneş doğup bir mızrak boyu yükseldiğinde iki rek'at namaz kıl. Bu durum zeval anında olursa, namaz için kerahet vaktidir. Çünkü o namaz, sabahın farzından sonra güneşin yükselmesine kadar mekruhtur. Gün yükselip dörtte biri geçtiğinde dört, altı veya sekiz rek'at ikişer ikişer duhâ namazı[38] kıl. Bu sayıların hepsi Resulullah (sav)'den nakledilmiştir.[39] Duhâ namazını dört, altı ve sekiz kılmanın hepsi hayırlıdır. Dileyen bu rek'atları çoğaltır, dileyen de azaltır. Güneşin doğuşu ile zeval vaktine kadar bundan başka sünnet olan bir namaz yoktur. Bu namazdan sonra şu dört halde bulunmak senin lehinedir:

1. Vaktini, İnsanların alışkanlık haline getirdikleri, ismini de "ilim" koydukları faydasız şeylere değil, faydalı olan ilme harcamandır.

Faydalı ilim:

- Allah'a olan korkunu, kendi ayıplarını görmedeki basiretini, Rabbine kullukla mârifetini artıran;
- dünya sevgisine yönelişini azaltan; âhirete rağbetini artıran;
- Sakınman için amellerdeki âfetlere karşı gözünü açan; şeytanın hile ve aldatmasını bildiren;
- Kötü âlimleri; din ile dünyayı elde etmek için, ilmi, devlet yöneticilerinden mal almaya, vakıfların, yetimlerin ve miskinlerin mallarını yemeye vesile kılarak, Allah'ın gazabına uğratmak için onları şeytanın nasıl kandırdığını bildiren
- Âlimlerin makam talebi ve halkın kalbinde yer edinmek için, nasıl gayret sarfettiklerini öğreten, böylece gösteriş, mücadele, sözle münakaşa ve kibirlenmeden sakındıran ilimdir.

---

38. Kuşluk namazı da denir. Bu namazı kılmak müstehabdır. Peygamberimiz "Kuşluk vaktinde 12 rek'at namaz kılan için Allah Teâlâ'nın cennette bir köşk bina edecektir "buyurur. Hanefilere göre, gündüz nafile ibâdetleri dört rek'at olarak, Şafiilere göre ise iki rek'at olarak kılmak daha faziletlidir. Gecede ise Hanefilere göre, nafile ibâdetleri iki rek'at, Şafiilere göre dört rek'at olarak kılmak daha faziletlidir.
39. Müslim, Sahih, Yolculuk namazı ve onu kısa kılma bâbı, Duhâ namazının müstehab olması bâbı.

İşte bu türden olan ilimler, faydalı ilimdir. Biz onları İhyâ u Ulû-mi'd-dîn kitabında yazdık. Eğer sen, faydalı ilim ehlinden olmak istersen, onu öğren ve gereğince amel et. Sonra öğret ve ona dâvet et. Kim faydalı olan ilmi öğrenir, gereği gibi amel eder, sonra da öğretir ve ona dâvet ederse semaların melekûtunda İsa (as)'ın şehadetiyle "büyük bir insan" olarak isimlendirilir.

Bunların hepsini yaptığın, zâhiren ve bâtınen nefsinin ıslâhını gerçekleştiğin zaman, vaktin artarsa farz dışındaki ibâdetlerde furu'u/ayrıntıyı öğrenebilirsin. İnsanların, nefislerine uyarak, aralarında husumet meydana getirmeleri halinde, adaleti sağlama yolunun ne olduğunu bilmen için, fıkıhtaki mezhep ilmiyle uğraşmanda da bir sakınca yoktur. Önemli işleri yaptıktan sonra mezhep ilmiyle uğraşmak farz-ı kifâyedir.

Nefsin, anlatmış olduğumuz virdleri ve zikirleri ağır geliyor diye seni terke zorlarsa; bil ki, lanetlenmiş olan şeytan kalbine gizli bir hastalık sokmuştur. O da mal ve makam sevgisidir. Şeytandan emniyyette olduğun zannına kapılıp gururlanmaktan sakın... sonra Şeytanın oyuncağı olursun. O seni helâk eder ve ardından, seninle alay eder.

Eğer bir müddet virdlere ve ibâdetlere devam edersen, tembellikten doğan ağırlık ortadan kalkar. Faydalı ilmi öğrenmeye rağbet edersin. Onu, ancak Allah rızası ve âhiret hayatı için yaparsın. Niyet sıhhatli olduğu zaman, ilim öğrenmek nafile ibâdetlerin en faziletlisi haline gelir. Bozuk niyetle ilim tahsil etmek ise, cahillerin gururlandığı ve âlimlerin ayağının kaydığı bir durumdur.

2. Şâyet dinde faydalı ilmi öğrenmeye gücün yetmezse zikir, tesbih, Kur'an kıraati ve namaz ibâdetlerini yerine getirmekle meşgul ol. İbâdetlerle meşgul olmak, âbidlerin derecesi ve sâlihlerin yoludur. Sen de böyle yaparsan, aynı şekilde âhiretini kazananlardan olursun.

3. (Çokça ibâdet yapamıyorsan) müslümanlara iyilikte bulun... Böylece mü'minlerin kalbi sevinçle dolar... Veya seni salihlerin yaptığı iyi amellere ulaştıracak olan fakihlere, sûfîlere ve ehl-i dine hizmet gibi işlerle meşgul ol. Aynı zamanda fakirleri ve miskinleri doyurmaya çalış, hasta ziyaretlerine gidip gel ve cenaze teşyiine/uğurlamasına katıl. Bunların hepsi nafilelerden efdaldir. Çünkü bu ibâdetlerde müslümanlara fayda vardır.

4. Bunları da yapamazsan kendinin ve ailenin kazancını sağlayarak ihtiyaçlarını karşıla. Böylece müslümanlar, senden selamette, dilinin ve elinin zararlarından emniyette olurlar. Kötülük yapmazsan dinini korursun ve böylece önde gidenlerin makamına yükselemesen de kitabı sağ taraftan verilenlerin derecesine erişirsin. İşte bu sıfatı elde etmek din makamlarının en aşağı derecesidir. Bundan sonrası ise şeytanların mübtelâ olduğu derecelerdir.

(Günah işlemekle) dinini yıkmak veya Allah'ın kullarından birine zarar vermek ve bu dört halin dışında bir durumda olmak -Allah muhafaza buyursun- helâk olanların mertebesidir. Sen bu tabakadan biri olmaktan şiddetle sakınmalısın.

Din Hakkında İnsanların Dereceleri

Bil ki kişi dini hakkında üç derecededir:

1. Günahtan sâlim olan. O sadece farzları yapmakla ve kötülükleri terketmekle yetinir.
2. Âhiret için kazançlı olan. O nafileler ve Allah'a yaklaştıran ibâdetleri içten gelerek yapar.
3. Hüsrâna uğrayan. O mutlaka yapılması gerekenlerin bir kısmını yapmaz veya eksik yapar.

Kazançlılardan olmaya güç yetiremezsen, bari selamet halinde olmaya çalış. Sakın ha sakın farzlara itina göstermeyerek, hüsrâna uğrayanlardan olma!..

Kul, diğer varlıklar hakkında üç mertebededir:

1. Meleklerin mertebesinde olan; itâatkâr ve sâdıktır. Başkalarına faydası dokunûr. Onun amacı insanlara yardım etmek, onlara faydalı olmak ve onların kalplerini sevinçle doldurmak için çalışmak, çaba göstermektir.
2. Hayvanlar ve cansız varlıklar mertebesinde olan; onlara bir hayrı dokunmaz. Ancak şerrinin de başkalarına dokunmasından kaçınır.

3. Akrepler, yılanlar ve yırtıcı hayvanlar mertebesinde olan; ondan hayır umulmaz ve şerrinden sakınılır.

Şâyet meleklerin faziletli ve faydalı olduğu gibi olmayı başaramazsan; hayvanlar ve cansız varlıklar mertebesinden, akrepler, yılanlar ve yırtıcı hayvanlar mertebesine düşmeyesin!.. Nefsin, meleklerin derecesinden daha aşağıda olmaya razı ise de, aşağıların aşağısına düşmeyi kabul etmesin (en azından orta halde ol.) Umulur ki sana yetecek miktarı yapmakla kurtulursun. Senin kimseye bir faydan olmadığı gibi kimsenin de sana bir faydası dokunmaz. Sen kimseye zarar vermediğin gibi kimse de sana zarar vermez.

Gündüz vakitleri, âhiretine fayda veren işlerle veya âhiretine kullanmaktan seni alıkoymayan bir kazançla[40] meşgul olman gerekir. Eğer insanlarla beraber yaşarken dininin gereklerini yerine getiremiyor ve kötülüklerden[41] selamette olamıyorsan uzlete[42] çekilmek daha iyidir...

Uzlete çekilmelisin, çünkü uzlette kötülüklerden kurtulma ve tama'dan selamet vardır. Şâyet uzlette seni Allah'ın rızasına aykırı şeylere sürükleyen vesveseler olursa ve sen onları ibâdetleri yaparak yok edemezsen, o zaman uyumalısın. Hiç değilse uyku bu durumda hallerinin en iyisidir. Hâlimiz: "Ganimete ulaşmaktan aciz kalınca, yenilgiye uğramaktansa selamete razı olduk" diyenin haline benzer. Dininin selameti, hayatını tâtil etmede olan kimsenin durumu ne kötüdür!.. Çünkü uyku, ölümün kardeşi, hayatı tatil etmek ve cansız varlıklara katılmakdır...

---

40. Eğer tüccar isen ticaretini doğruluk ve emanete riâyetle yapmalısın. Sanat sahibi isen öğüt ve şefkatle Allah'ı anmayı unutmayarak sanatını icra etmelisin. (Şârih)
41. Genellikle insanlarla beraberken gıybet, riya, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayarak sukut etmek ve insanı dünya hırsına iten kötü amel ve ahlakla tabiatın bozulması (Şârih)
42. Uzlet, halka karışmamak, onlardan ayrı yaşamaktır. Günaha girmemek, daha çok ve daha ihlaslı ibâdet etmek için, toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek. Mutasavvıfların uzletten maksatları, ihtiyaçtan fazla toplumda kalmamak, boş sözlerle zaman geçirmeyip bir köşeye çekilerek ibâdet ve tefekkürle zamanı değerlendirmektir.

I.A.9. DİĞER NAMAZLARA HAZIRLANMA ÂDÂBI

Zevalden önce, öğle namazına hazırlanman gerekir. Eğer gece teheccüde[43] kalkıyorsan ve (zikir, kitap okuma gibi) hayırlı bir iş için uykusuz kalmışsan kaylûleyi/gündüz biraz uyumayı öğleden önce yap. Sahur, gündüz oruç tutmaya yardımcı olduğu gibi, kaylûle de gece kalkmaya yardımcı olur. Teheccüde kalkmadan yapılan kaylûle, oruç tutmadan yenilen sahura benzer. Kaylûle yaptığın zaman zeval vaktinden önce uyanmaya gayret göster. Abdestini al ve mescitte hazır bulun. Tahiyyetü'l-mescid namazını kıl ve müezzinin ezan okumasını gözetle ve onun ezanına icabet et. Sonra zevalin ardından dört rek'at namaz kılmak için kalk. Resulullah (sav) bu namazı uzun kılardı. Ve derdi ki: "Bu vakit, sema kapılarının açıldığı zamandır. O vakitte salih amelimin çıkarılmasını isterim."[44] Öğlenin farzından önceki bu dört rek'at, sünnet-i müekkededir. Hadiste geldiğine göre: "Kim onları ruku ve secdelerini güzel yaparak kılarsa yetmiş bin melek de onunla birlikte namaz kılar. Melekler geceye kadar onun için istiğfar ederler." Sonra imamla birlikte farzı kıl. Ardından müekked sünnet olan iki rek'at daha namaz kıl.

İkindiye kadar ilim öğrenmekle veya bir müslümana yardımcı olmakla veya Kur'an kıraati ile veya dinine yardımcı olacağın kazanç için çalışmakla meşgul ol. Sonra ikindi namazından önce dört rek'atlık bir namaz kıl. O da sünnet-i müekkededir.[45] Resulullah (sav) buyurdu ki: "Allah ikindinin farzından önce dört rek'at namaz kılana merhamet etsin."[46] Resulullah (sav)'in duasına nail olmaya çalış.

İkindiden sonra az evvel anlattığımız iyiliklerden başka bir şeyle uğraşma. Vakitlerini faydasız işlerle geçirmen uygun değildir. Her

---

43. Teheccüd, geceleyin uyanıp namaz kılmak ve gece namazı anlamındadır. Paygamberimiz (sav) yatsıyı kıldıktan sonra vitri kılmadan uyur, gecenin ortalarından sonra bir müddet namaz kıldıktan sonra, vitri kılar ve daha sonra sabah namazının sünnetini kılardı.(Müslüm, Salâtü'l-âtü'l-müsâfirîn,26)
44. Câmiu's'-sağir, I, 337 Ümmü Habîbe'den rivâyetle: "Kim öğlenin farzından önce ve sonra dört rek'at namaz kılmayı bırakmazsa Allah ona ateşi haram kılar."
45. Hanefî'de ise sünnet-i gayr-i müekkededir.
46. Ebu Davud, Tatavvû, 8; Tirmîzî, Mevâkit, 201

vakit en iyi şekilde nasıl mümkün oluyorsa öyle geçir. Nefsini hesaba çekmen, gece ve gündüz yapacağın vazifeleri düzenlemen gerekir. Ve her vakit için ondan vazgeçmediğin ve başka şeylere tercih etmediğin iyi bir meşguliyet belirlemelisin. Böylece zamanın bereketini görürsün.

Geçen zaman içinde ne yapacağını bilmeyen hayvanların başıboşluğu gibi kendini gayesiz bırakıyor, faydasız şeylere terkediyorsan, bütün zamanında ne ile meşgul olduğunu bilmiyorsan, vakitlerinin çoğu boşa gidiyor demektir. Vakitlerin ömrün, ömrün de ana sermayen, ticaretini onun üzerinde yapıyorsun. Allah Teâlâ'nın yakınlığına, ebedî nimet yurduna onunla kavuşacaksın. Nefeslerinden herbiri kıymeti bulunmayan bir cevherdir... Çünkü nefesin bir bedeli ve karşılığı yoktur... Nefesin gittiğinde asla geri dönmeyecek...Her gün ömürleri azalırken mallarının çoğalmasına sevinerek aldanan ahmaklar gibi olma. Nasıl sevinilecek bir iş bu? Mal artıyor ancak ömür de azalmakta...

İlmin ve sâlih amelin artmasından başka bir şeye sevinme. Çünkü bu ikisi can dostundur. Hanımın, malın, çocuğun ve arkadaşların, kabirde seni terkettikleri zaman, ilim ve sâlih amel sana yoldaşlık ederler.

Güneş solmaya başladığında, batmadan önce mescide gelmeye çalış. Tesbih ve istiğfar ile meşgul ol. Çünkü bu vaktin fazileti güneş doğmadan önceki vaktin fazileti gibidir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile tesbih et." Güneş batmadan evvel Şems, Leyl, Felak ve Nâs surelerini oku. Güneş batarken istiğfar halinde bulun.

Ezanı işitince ona icabet et. Ezandan sonra "Allahım! Gündüzün ardında, gecenin önünde, namazın ve seni çağıran seslerin huzurunda senden, Hz. Muhammed'e vesileyi, fazileti ve yüksek dereceyi ihsan etmeni ve O'nu kendisine vadettiğin makâm-ı mahmûdu vermeni diliyorum. Şüphe yok ki sen va'dinden dönmezsin."[47] duasını oku.

Müezzine icabet ve kametten sonra farzı kılarsın. Ardından dünya kelamı etmeden iki rek'at akşam namazının müekked sünneti-

47. Ebu Davud, Kitâbu's-Salât, 37

ni kılarsın. Daha sonra dört rek'at namaz kılarsan bu da sünnettir.[48] Eğer mümkün olursa, yatsıya kardar i'tikafa niyet ederek akşamla yatsı arasını ihya et. Bunun fazileti hakkında sayılamayacak kadar çok haber nakledilmektedir. O gecenin başlangıcıdır. Çünkü akşamla yatsı arası gecenin ilk saatleridir. Arada kılınan namaz da evvâbîn namazıdır. Resulullah (sav)'e" yanlarını yataktan kaldırırlar" (Secde 16) âyeti sorulunca;"O akşamla yatsı arasındaki namazdır. Gündüzün başlangıcındaki boş ve faydasız sözlerin günahını giderir, sonunu da arıtır."

Yatsı namazının vakti girdiği zaman ezanla kamet arasını ihya etmek için farzdan önce dört rek'at namaz kıl. Bu namazın fazileti çoktur. Haberde "ezanla kâmet arasında yapılan dua reddolunmaz"[49] diye geçmektedir.

Sonra farzı ve iki rek'at sünnet namazı kıl. Bu iki rek'atta Secde ve Mülk suresini veya Yâsîn ve Duhan suresini oku. Bunlar Resulullah'tan (sav) naklolunmuştur. İki rek'at sünnetten sonra dört rek'at daha namaz kıl.[50] Hadisler bu namazın faziletinin büyüklüğüne delâlet etmektedir. Sonra iki selam veya tek selamla üç rek'at vitri kıl. Resulullah (sav) vitir namazında Â'lâ, Kâfirûn, İhlas, Felak ve Nas surelerini okurdu. Gece kalkmaya azimli isen, geceleyin en son kıldığın namazın "vitr namazı" olması için vitri en sona bırak.

Yatsı namazından sonra ilme çalışmakla, kitap okumakla meşgul ol. Uykudan önce amellerinin sonu oyun ve eğlence olmasın. Çünkü "ameller sonlarına göre değerlendirilir.[51]"

---

48. Akşamın farzından sonra altı rek'at kılmak yani tatavvu'un fazileti hakkında, Tirmîzî, Mevâkît, 204; İbn Mâce, İkâme, 113, 185
49. Tirmîzî, Salât, 44; Ebu Davud, Salât, 34; İmam Ahmet, c.3, s.119, 155, 225, 254
50. Ebu Davud, Tatavvu', 16 Aişe (rah)'den rivâyetle, "Resulullah (sav)'in namazı hakkında O'na soruldu. Aişe (r.ah) de, Resulullah (sav) sadece yatsı namazının farzını kılmazdı, dört veya altı rek'at daha kılardı."dedi.
51. Buhârî, 5, 2381;İbn hibban, 2, 51;Mecmau'z-zevâid, 7, 13;Müsnedü Ebu Ya'la, 13, 348; Fethu'l-Barî, 2, 37 Buhârî'de geçen hadiste "Kişi hayatının sonunda yapacağı amele göre cennetlik veya cehennemlik olacağı" belirtilmektedir. Peygamberimiz (sav) devrinde bir savaşta adamın biri aldığı yaraya tahammül etmeyip kendini öldürür. Peygamberimiz (sav), "Cehennemlik olan kişiyi görmek isteyen bu adama baksın"buyurur.

I.A.10. UYKU ÂDÂBI

Uyumak istediğin zaman yatağını önün kıbleye gelecek şekilde ser. Ölünün kıbleye yatırıldığı gibi sağ tarafına yatarak uyu. Uykunun ölüm gibi olduğunu, uyanmanın da yeniden dirilişe benzediğini düşün...[52] Allah Teâlâ bu gece ruhunu alabileceğini düşünerek Rabbinle buluşmaya hazırlık yapmalısın. Abdestini al ve yazmış olduğun vasiyyetin[53] yastığının altında bulunsun. Günahlarına tevbe ve istiğfar edip[54] bir daha günah işlememeye azmet. Eğer Allah seni tekrar uyandırırsa bütün müslümanlara iyilikte bulunmaya karar vererek uyu... Kabirde amelinden başka hiçbir şeyi bulunmadan yalnız başına yatacağını ve ne yaptıysan onun karşılığını bulacağını düşün...

Yatağını yumuşak sererek uykunu zorla getirmeye çalışma. Çünkü uyku hayatın durması, kesintiye uğramasıdır. Ancak uyanık olduğunda kötülük yapacaksan uyuman dinin için bir selamettir.

Yirmi dört saat olan gece ve gündüzün en fazla sekiz saatini uyku ile geçir. Altmış yıl yaşama ihtimaline karşın yirmi yılı kaybetmen yeterlidir. Bu da ömrünün üçte biri yapar. Uyuyacağın zaman misvağın ve abdest alacağın su hazır bulunsun. Geceleyin veya sabah namazından önce kalkmaya gayret et. Gece yarısı iki rek'at namaz iyilik hazinelerinden bir hazinedir. İhtiyaç içinde olacağın gün için hazinelerini çoğalt. Öldüğünde dünya hazineleri sana asla fayda vermeyecektir.

Uyku zamanı şu duayı yap:

---

52. Allah Teâlâ En'am suresi 60. âyette buyuruyor ki: "Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzünde ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten (uyandıran) O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."
53. Buhârî, Vasâyâ, 1; Müslim, Vasiyyet,1; Ebu Davud, Vasaya, 1; Tirmîzî, Vasâyâ, 3...Vasiyet İslamın ilk zamanlarında vacib iken sonraları miras âyetleriyle nesh edilmiştir. Vasiyyet yapmak müstehabdır.
54. Tirmîzî, Deavât, 17; İmam Ahmet, c. 1, s.10 Ebu Said Hudrî (ra)'den rivâyetle, Resulullah (sav) buyurdu ki: "Kim yatmaya niyet ettiği zaman üç kez "Estağfirullahelazim ellezî lâilâhe illâ hüvel hayyul kayyum. Ve etûbü ileyh." Derse Allah Teâlâ günahlarını affeder."

بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي، وَبِاسْمِكَ أَرْفَعُهُ، فَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي. اَللّٰهُمَّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عَبْدَكَ. اَللّٰهُمَّ بِاسْمِكَ أَحْيَا وَأَمُوتُ، وَأَعُوذُ بِكَ اَللّٰهُمَّ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ، وَمِنْ شَرِّ كُلِّ دَابَّةٍ أَنْتَ آخِذٌ بِنَا صِيَتِهَا، إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ، وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ، وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ، وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ، اقْضِ عَنِّي الدَّيْنَ وَأَغْنِنِي مِنَ الْفَقْرِ. اَللّٰهُمَّ أَنْتَ خَلَقْتَ نَفْسِي وَأَنْتَ تَتَوَفَّاهَا، لَكَ مَمَاتُهَا وَمَحْيَاهَا، إِنْ أَمَتَّهَا فَاغْفِرْ لَهَا وَإِنْ أَحْيَيْتَهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ. اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ فِي الدِّينِ وَالدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ. اَللّٰهُمَّ أَيْقِظْنِي فِي أَحَبِّ السَّاعَاتِ إِلَيْكَ، وَاسْتَعْمِلْنِي بِأَحَبِّ الْأَعْمَالِ إِلَيْكَ، حَتَّى تُقَرِّبَنِي إِلَيْكَ زُلْفَى، وَتُبْعِدُنِي عَنْ سَخَطِكَ، بُعْدًا أَسْأَلُكَ فَتُعْطِينِي، وَأَسْتَغْفِرُكَ فَتَغْفِرْ لِي، وَأَدْعُوكَ فَتَسْتَجِيبُ لِي.

"Rabbim senin isminle uzandım, isminle kalkarım. Günahımı bağışla... Allahım! Kullarını dirilttiğin günde beni azabından koru. Allahım! isminle dirilir ve ölürüm. Allahım! Her şer sahibinden ve perçeminden tuttuğun her hayvanın şerrinden sana sığınırım. Şüphesiz ki Rabbim dosdoğru yoldadır. Allahım! Sen evvelsin, senden önce bir şey yoktu. Ve sen âhirsin, senden sonra da bir şey olamaz. Sen zâhirsin, senden daha açık bir şey yoktur. Ve sen bâtınsın senden daha gizlisi olamaz. Borcumu ödemeyi nasib et. Muhtaç olmaktan kurtar. Allahım! nefsimi sen yarattın. Onu öldürecek olan da sensin. Onun ölümü de hayatı da senin içindir. Nefsimi öldüreceksen günahlarımı affet; yaşatacaksan salih kullarını rızana uygun olmayan işleri yapmaktan koruduğun gibi onu da koru. Allahım! Senden dinim, dünyam ve âhiretim konusunda afv ve afiyet istiyorum. Allahım! Sana en sevimli olan saatlerde beni uyanık tut. Beni sana yaklaştıracak, gazabından uzaklaştıracak katında en makbul olan amelleri yaptır. Bunları istiyorum Allahım! Lutfet ihsan et... Affını diliyorum beni bağışla ve sana yalvarıyorum, kabul buyur Allahım!....

Sonra Âyete'l-kürsî, Âmenerrasûlü, İhlâs, Felak, Nâs ve Tebâreke surelerini oku. Abdestli[55] ve dilinde Allah'ın zikri olduğu halde uyuyakal...

Kim böyle yaparsa ruhu arş-ı a'lâya yükseltilir ve uyanıncaya kadar namaz kılma sevabı yazılır.

---

55. Ebu Davud, Kitabu'l-Edeb, 97

Uyanınca sana daha önce öğrettiklerimizi yaparsın. Kalan ömründe bu tertip üzere devam et. Bu düzene devam sana zor gelirse, hastanın şifa umarak ilacın acılığına sabrettiği gibi sabretmeli ve ömrünün ne kadar kısa olduğunu düşünmelisin. Yüz yıl yaşasan bile âhiret yurdundaki hayatına göre çok az bir zamandır. Âhiret sonsuzluk yeridir. Bir düşün bakalım mesela yirmi yıl rahat hayat sürmek ümidiyle bir ay veya bir yıl zorluklara ve rezilliklere nasıl katlanıyorsun.?! Sonsuza dek rahata kavuşmak arzusuyla şu azıcık günlere nasıl tahammül edemezsin?!...Daha çok zamanım var diye tûl-i emel[56] beslersen iyi

---

56. Peygamberimiz (s.a.v.) bir gün üç odun aldı. Birini önüne birini de yan tarafına dikti, diğerini de uzağa attı. Sonra "Burada neyi temsil ettiğimi biliyor musunuz?" buyurdu. Ashab: Bize bildir ey Allah'ın Resûlü! deyince, Resûl-i Ekrem: "Bu, insan, bu da eceli, uzaklarda olan da emelidir. O emellerin peşinde koşar. Fakat eceli onu yakalar, emeline ulaşamaz" buyurmuştur.(Buhârî rivâyet etmiştir.)

Tûl-i emel, uzun emeller peşinde olmaktır. Bunu iki sebebi vardır. Biri cahillik diğeri ise de dünya sevgisidir. İnsanoğlu dünyalık işlere daldığı vakit artık ondan ayrılmak ağırına gider. Ölümü düşünmeyi bile istemez. En çok arzuladığı şey bu dünyada uzun süre yaşamaktır. Kendi kendine devamlı yaşama kuruntuları yapar. Uzun süre yaşamak için ihtiyacı olan ev, mal, evlat, dost, binit vb. hazırlıklarla uğraşır. Kalbi bunlara bağlanır durur. Ölümü unutur ve yaklaştığını düşünmek istemez. Bazen ölüm tehlikesi ile karşılaşırsa "Dur bakalım daha vakit var" diye tövbeyi erteler. Belirli bir yaşa geldiğinde "Daha ihtiyarlık var ibâdetleri yaşlandığında yaparsın"der. İhtiyarlayınca ise "Bu inşaatin, şu yolculuğun var, çocukları evereceksin, düğün masrafı var, şu kişiyle davamız var" vs. derken günleri meşguliyetlerle dolu geçip gider. Biri biter, diğeri başlar ve âhireti için çalışmasını erteler. Sonunda beklemediği anda ölüm gelir. O vakit hasreti çoğalır, fakat iş işten geçer.

Cehennemliklerin çoğunun feryâdı bu gün yapması gereken işi, yarına ertelemektendir.

Câhilliğe gelince insan bazen gençliğine güvenir. Ölümü uzak görür. Bazen de sıhhatli olduğu için ölümü geç geleceğini zanneder. Halbuki nice genç ve sağlam kişilerin ani olarak ölüp gittiklerinin farkında bile değildir.

Cehâletini kişi samimi düşüncelerle halledebilir. Ancak dünya sevgisini atmak kolay değildir. Bunun tek tedavi çaresi vardır. Âhiret gününe ve mükafât ve ceza görecegimiz büyük güne iman... ve bu imanı artırmak... böylece dünya sevgisi yavaş yavaş kalbinden göç etmeye başlar. Ölüme hazırlık yapan kimse o büyük kurtuluşa ermiştir. dünyaya aldanan ise hüsrân ve zarar içindedir. (İmam Gazâlî, İhyâ, IV, 818 trc. Ahmet Serdaroğlu)

amel yapmak çok zor gelir. Halbuki ölüm çok yakındır. Kendi kendine de ki: "Bu gün ibâdetlerin zorluklarına katlanacağım belki gece ölürüm." Gece olunca da aynı şekilde: "İbâdetlerin güçlüklerine katlanayım belki yarın ölürüm."de. Çünkü ölüm belirli bir vakitte ve tayin edilmiş bir yaşta gelmez. Ansızın yakalar. Ona hazırlıklı olmak dünya için hazırlık yapmaktan daha isabetlidir. Biliyorsun ki dünyada çok az bir zaman kalacaksın. Belki de ömründen bir günün veya bir nefesin kalmıştır... Her gün, bunun gerçekleşebileceğini kalbinde düşün. Gün be gün kendini Allah'a itâate sabretmeye alıştır.

dünyada elli yıl daha kalacağını düşünerek nefsini Allah'a itâate sabretmeye mecbur edersen, nefsin bundan hoşlanmaz ve sana karşı gelir. Ancak sabrederek devam edersen ölüm anında son derece mutlu olursun. Salih amel işlemeyi ihmal eder "sonra yaparım" dersen hiç beklemediğin bir anda ölüm geliverir ve çok üzülürsün."Sabah vakti kavim yolculuğu iyi görüyorlar..."[57]

Sana ölüm anında gerçek bilgiyi gelecek. "Onun verdiği haberin doğruluğunu bir zaman sonra çok iyi öğreneceksiniz..." (Sâd, 88)

Böylece günlük vazifelerini nasıl düzenleyeceğini sana göstermiş olduk. Şimdi namazı nasıl kılman gerektiğini ve âdâbını; orucu ve âdâbını; imamlık, cemaat olma ve Cuma âdâbını anlatalım.

I.A.11. NAMAZ ÂDÂBI

Abdest alıp, bedenini, elbiseni, bulunduğun yeri temizleyip, göbekten dize kadar olan kısmı örttükten sonra, ayakta kıbleye yönel. Bitişik olmayacak şekilde ayak uçlarını aynı hizaya getir ve dik dur.

Şeytandan korunmak için Nâs sûresini oku. Kalbini kılacağın namaza hazırlayarak dünyevî kaygılardan arındır. Kimin huzurunda durduğunu ve kime yalvaracağını bir dürşün. Gâfil bir kalple, dünya kuruntuları ve şehvet pislikleriyle dolu bir göğüsle Mevlân'a yalvarmak-

---

57. Arap darb-ı mesellerindendir. Âkıbetin övgüye lâyık olması için bir işe devamlı sabretmeye ve o işin huy haline gelmesine teşvik için söylenmiştir. Zamahşehrî, Müsteksâ, II, 168

tan haya et. Unutma ki Allah Teâlâ sırlarını, gizli düşüncelerini bilmekte ve kalbine nazar etmektedir. Allah namazını huşuun[58], huzûun[59], tevâzuun[60] ve tazarrû'un[61] ölçüsünde kabul eder. Rabbın'a "sanki O'nu görüyormuş gibi" ibâdet et. Her nekadar sen O'nu görmesen de O seni görür.[62] Buna rağmen kalbin huzura ermez -Hakk'ın divanında dur-

---

58. Huşû, kalbin yumuşaklığı ve nazikliği yanında, Allah'a karşı olan tevâzuu ve boyun eğişidir. Mü'minlikte asla katı kalplilik yoktur.
Huşû, Hakk'ın heybetini gönülde hissetmektir. Cüneyd: "Kalbin gaybı bilene karşı zillet içinde bulunmasıdır."der. Huşu, Hakk'ın huzuru karşısında edebe riâyet şartıyle (ruhen) boyun eğmektir. Allah'ın tecellileri karşsında kalbin soluşudur.
Huşû, Allah'ın büyüklüğü karşısında kulun korku ve muhabbetle onun merhametine sığınmasıdır. Rivâyete göre Resulullah (sav) namaz esnasında sakalı ile oynayan birini görmüş ve "Bu zatın kalbi huşû içinde olsaydı, organları da huşû içinde bulunûrdu" buyurmuştur. (Fethü'l-Kadir V, 319) Hz. Ömer de namazda başını önüne eğmiş birini görünce "Ey başı eğik kişi! başını kaldır. Huşû başta değil, ancak kalptedir" demiştir.
Menâzil müellifi der ki: Huşu üç derecedir. Emre itaat, hükme boyun eğme, Cenab-ı Hakk'ın nazarı karşısında alçalmaktır. huşusuz olarak namaz kılan kimse Allah'ın dünyada ve âhirette namaza bağlamış olduğu bir takım lütuflardan mahrum kalır. Çünkü namazın bu dünyada, kalpteki imanı kuvvetlendirmesi, kalbi nûrlandırması, kalbin genişleyip açılması, neşe ve sevinç duyması gibi mükâfâtları vardır. Ayrıca namazını kılan kimse âhirette yüksek derecelere çıkar. Mukarrebîn ile beraber olur. İşte namazda huşû ve huzur içinde bulunmayan bütün bunları kaçırır.
Âlimler huşûsuz kılınan namazın iade edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Eğer huşûsuz kılınan namazın iade edilmesi gerektiğini söyleyenler, bu neticeleri elde edilmesi düşüncesiyle söylüyorlarsa buna hakları vardır. Huşûsuz kılınan namazla kişinin sorumluluğu düşer. Ama yukarıda anlattığımız sevaplardan mahrum kalır. İslami hükümler zahire göre verilir. Gizli olan îmani hakîkatler ise sevaba taalluk eder. (İbn Kayyım, Medâricu's-Sâlikîn, I,406)
59. Huşû ile birlikte organların sukûna ermesidir.
60. Namazdaki tevâzuun güzel bir yorumunu Şeyh Ebu Saîd Harrâz (k.s.): "Allahüekber, dediğin zaman gönlünde Allah'tan başka büyük varsa, sen sözünde sadık değilsin"diyerek yapar. Kişi Allah karşısında bir hiç olduğunu hissederek tevâzû göstermiş olur. Secdeye vardığında huzûr-u ilâhîde bir nokta kadar, hatta daha da küçüldüğünü düşünmesi bir tevâzû işaretidir.
61. İhlas'la Allah'a yalvarıştır.
62. Buhârî, Kitabu'l-İman, 38; Müslim, Kitabu'l-İman, 5

maya hazır olmaz- ve vücudun da sükûna ermezse; bu Allah Teâlâ'nın "celâlini"[63] bilmekteki eksikliğin nedeniyledir. O halde namaz esnasında ailenizin büyüğü salih bir insanın, nasıl namaz kıldığını öğrenmek için baktığını düşün. O zaman kalbin huzura kavuşur, vücudun sükûna erer ve her hareketi yerli yerince yaparsın değil mi?!..

Sonra kendi kendine de ki: "Ey kötü nefs! Yaratanından, Mevlân'dan utanmıyormusun!.. sana faydası ve zararı dokunmayan O'nun küçücük bir kulunun baktığını hayal ederek kalbin huzur buldu ve namazı güzel kıldın, yazık sana! Biliyorsun ki Cenâb-ı Hak her an seni görüyor ve ne yaptığını biliyor. O'nun azamet ve yüceliğinden haşyet duymuyor musun! O yüce zât senin nazarında bir kulundan daha mı küçük!.. İsyanın, haddi aşman ve cahilliğin ne kadar kötü!.. Nefsine karşı bundan daha büyük düşmanlık olamaz...

Bu düşüncelerle kalbini tedavi etmeye çalış. Belki kalbin de seninle birlikte namaza katılır. Çünkü tefekkür ederek, düşünerek kıldığın namazdan başka namazın sana bir faydası yoktur. Gaflet içinde kıldığın namaz ise istiğfara ve üzerinde düşünmeye daha muhtaçtır.

Artık namaza başlarken kalbinde huzuru sağladığında, yalnız olsan bile kâmet getir, cemaatle kılacaksan önce ezan oku, ardından kâmet getir. Kâmet bittiğinde kalbinden, mesela "Niyet ettim Allah Teâlâ'ın rızası için öğle namazını kılmaya" diyerek niyet et. Tekbir alırken bu niyet kalbinde bulunsun ve tekbir bitene kadar devam etsin.[64]

---

63. Mutasavvıflar, Allah'ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırırlar. Allah'ın kahr ve gazâbına delâlet eden isim ve sıfatlarını celâl, lütuf ve rızasına delâlet eden isim ve sıfatlarını da cemal tabiriyle ifade ederler. Celâl Allah'ın en yüksek seviyede ululuğunu ifade eder. Kâşânî, celâli, Hakk'ın mahiyetinin bilinemeyecek bir şekilde izzet perdesiyle gizli kalması, zâtını kendinden başka kimsenin bilmemesi ve görmemesi şeklinde târif eder. Perdelenme ve izzet celâlin özelliği olduğundan celâlde Hak açısından yücelik ve kahhâriyet, kul açısından ise boyun eğme ve heybet (saygıya dayanan korku, azamet) hissetme söz konusudur.

64. Hanefilerde iftitah tekbiriyle birlikte yapılan niyet efdaldir. Namaz ile bağdaşmayacak bir iş bulunmaması şartıyla tekbirden öncede niyet edilebilir. Çoğunluk tekbir alındıktan sonra niyetin geçerli olmadığını söyler. Diğer bir görüşe göre ise sübhaneke veya euzüden önce edilen niyet ile namaz geçerli olur.

Ellerini yana bırak sonra Tekbir alırken ellerini omuz hizasına kadar kaldır.[65] Ellerin açık, parmakların aralıklı olmalıdır. Parmaklarını bitiştirmek için ve aralarını açmak için zorlama. Baş parmağın kulak memesi hizasında, parmak uçların kulağının üstüne paralel ve avuçların da omuzunla aynı hizada olsun. Ellerin bu şekilde yerli yerinde olunca tekbir al ve onları rahat bir hareketle indir.[66] Ellerini kaldırırken iyice arkaya, indirirken de iyice geriye götürme. Sağa ve sola da silkeleme. İndirdiğin zaman sağ elini sol elinin üzerine koyarak sağ eline değer ver. Sağ elinin (baş, serçe ve yüzük) parmaklarını sol kolunun üzerine koy ve sol elinin bileğini tut.

Tekbirden sonra "Allah en büyüktür. Allah'a çok hamdolsun. Sabah ve akşam Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim."de. Sonra: "Ben yüzümü, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a çevirdim ve ben O'na ortak koşanlardan değilim"de. Ardından" Şüphesiz benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm hepsi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben müslümanlardanım." de.[67] Euzü[68] ve şeddelerine dikkat ederek Fatiha'yı oku. Fatiha'da (dat) ile (zı) harflerinin arasını ayırmaya özen göster. Kıraatinde "veleddâllîn"e bitiştirmeden "âmîn"de.

İmam olursan[69] sabah akşam ve yatsı namazlarının farzında ilk iki rek'atta kıraati açıktan okursun. Âmini de açıktan söyle.[70] Sabahleyin Fatiha'dan sonra uzun surelerden (Hucurât-Nebe arası) akşam ise kısa surelerden (Duhâ-Nâs arası) oku. Öğle, ikindi ve yatsı orta surelerden Burûc'u ve âyet sayısı bakımından ona yakın olanları oku.

---

65. Hz. Peygamberin tekbir alırken ellerini omuz hizasına kadar kaldırdığına dair rivâyetlerin yanında, kulak hizasına veya kulakların üstü hizasına kadar kaldırdığına dair rivâyetler de vardır. Bu rivâyetlerin birleştirilmesi durumunda, tekbir alırken başı hafifçe öne eğerek başparmak kulak memesine değecek şekilde elleri kaldırmanın uygun olduğu belirtilmiştir. (İlmihal, Diyanet Vakfı)
66. Hanefilerde iftitah tekbirinin hemen ardından eller bağlanır.
67. Hanefiler sübhaneke duasını okurlar.
68. Hanefilerde tek başına kılan euzü okur. Cemaatle kılan ise okumaz.
69. Şafii'ye göre cehri okumak sünnettir. İmam olmak ve tek başına olmak değişmez. Hanefi'de ise imam için vacib, tek başına olan için sünnettir.
70. Hanefi mezhebinde imam da cemaat de "âmîni" gizli söylerler.

Yolculuğa çıkırca, sabah namazında Kâfirûn ve İhlâs surelerini oku. Surenin sonu ruku tekbiriyle birleştirilmez. "Sübhanellah" diyecek kadar ara verilir.

Bütün kıyamlarında bakışını namaz kıldığın yere indirip oradan ayırma. Böyle yapman himmetini toplaman ve kalbinde huzurun meydana gelmesi (kalbinin de namaza katılması) için daha uygundur. Namaz kılarken sağa sola bakmaktan sakın.

Sonra ruku' için tekbir al ve daha önce anlatıldığı şekilde ellerini kaldır.[71] İyice rukua eğilinceye kadar tekbirini uzat. Parmaklarının arasını açarak ellerinin ayasını dizlerinin üzerine koy ve dizlerini geriye yaslayıp dik durmasını sağla. Sırtını, boynunu ve başını tıpkı bir levha gibi dümdüz tut. Dirseklerini yana aç-kadınlar böyle yapmaz birleştirirler- ve üç kez "Azîm olan Rabbimin şânı ne yücedir."de. Tek başına namaz kılıyorsan yedi hatta on defa demen daha iyidir. Sonra başını dik durana kadar kaldırıken "Allah hamdedenin hamdini işitti" de ve ellerini kaldır. Doğrulunca "Rabbimiz hamd sanadır.[72] Göklerin ve yerin dolusu ve bundan başka şeylerin dolusu sana hamdolsun."de.

Sabah namazının farzında isen ikinci rek'atın rukuundan doğrulunca kunutu oku.[73] Sonra ellerini kaldırmadan tekbir alarak secdeye var. Yere önce dizlerini, sonra ellerini, sonrada açık olarak alnını ve burnunu koy. Dirseklerini yanlarından ayır. Karnını baldırından kaldır-kadınlar böyle yapmaz-. Ellerini yerden ayırmadan omuz hizasında koy. Kollarını yere yapıştırma ve tek başına kılıyorysan üç, yedi veya on kez "Yüce olan Rabbimi noksan sıfatlardan tenzih ederim" de.

Sonra oturuşun tam olana kadar tekbir getirerek başını kaldır ve sol ayağının üzerine otur. Sağ ayağını da dik. Ellerini dizlerinin üzerine koy. Parmakların açık olsun. Ve: "Rabbim beni bağışla, bana merhamet et, ihtiyacımı gider, bana afiyet ver ve beni affet" de.[74] Sonra

---

71. Hanefiler ellerini kaldırmazlar.
72. Hanefiler sadece "Rabbimiz, hamd sanadır" derler.
73. Hanefiler'de Kunut duası, vitir namazının son rek'atında okunur.
74. Hanefiler iki secde arası oturuşta bir şey okumazlar.

aynı şekilde ikinci secdeyi yap. Teşehhüd okumadığın her rek'atta kısa bir dinlenme oturuşu yap.[75] Sonra ellerini yere koyarak kalk. Kalkarken ayağının biri önde olmasın. Kıyam tekbirine dinlenme oturumundan kalkarken başla ve bunu kıyamın yarısına kadar uzat. Dinlenme oturuşun kısa ve seri olmalıdır.

İkinci rek'atı birincisi gibi kıl ve bu rek'ata da euzü ile başla.[76] Ardından ikinci rek'atta teşehhüd oturuşu yap. Sağ elini işaret parmağı ile baş parmağın hariç, diğer parmakların kapalı olduğu halde sağ dizinin üzerine koy.[77] "illellah" derken işaret parmağını kaldır, "lâilahe" derken değil.[78] Sol elini de açık olarak sol dizinin üzerine koy. Bu teşehhütte iki secde arası oturuşun gibi sol ayağının üzerine otur. Son oturuşta baldırının üzerine otur. Rasulüllah'a (sav) salattan sonra hadislerdeki bilinen dualarlarla namazı tamamla. Son oturuşta sol baldırının üzerine otur ve sol ayağın dışarıya koy. Sağ ayağını da dik.[79] Namazın bitiminde sağa ve sola "Esselamüaleyküm ve rahmetüllah" diyerek selam ver. Namazdan çıkmaya, selamı sağında ve solunda bulunan meleklere ve müslümanlara vermeye niyet edip, iki yana da yanağın görülecek şekilde başına çevirerek selam ver. İşte bu yalnız başına kılınan namazın durumudur.

Namazın direği huşu, düşünerek âyetleri okuma ve zikirle meydana gelen kalb huzurudur. Hasan-ı Basrî (rh) diyor ki: "Kalp huzuru olmadan kılanan her namaz, insanı cezaya daha çabuk ulaştırır..." Resulullah (sav) şöyle buyurur: "Kulun kıldığı namazın altıda veya onda biri kadar değil ancak namazdaki tefekkürü ve samimiyeti kadar sevab yazılır."[80]

---

75. Hanefilerde yapılmaz.
76. Hanefiler ilk rek'at dışında euzü okumazlar. Besmele ile Fatiha'yı okuyarak devam ederler.
77. Hanefiler her iki eli de açık bir şekilde uyluklar üzerine koyarlar.
78. Hanefiler, "lâ ilâhe" derken sağ elinin şehadet parmağını yukarı kaldırıp "illAllah" derken indirirler.
79. Hanefilerde namazlardaki oturuş, erkekler sol ayaklarını yere yayıp üzerine oturur. Sağ ayaklarını parmaklar kıbleye gelecek şekilde dikerler. Kadınlar ise ayaklarını sağ yanlarına yatık bir şekilde çıkarıp, öyle otururlar. (teverrük)
80. Ebu Davud, Kitabu's-Salât, 124

I.A.12. İMAMLIK VE CEMAAT OLMA ÂDÂBI

İmam namazı hafif kıldırmalıdır. Enes b. Mâlik (r.a.) der ki: "Resulullah (s.a.v)'den başka hiç kimsenin ardında daha hafif ve tam namaz kılmadım."[81]

İmam, müezzin kâmeti bitirmeden ve safları düzeltmeden tekbir almaz. İmam tekbiri yüksek sesle cemaat ise kendisi duyacak şekilde tekbir alır. İmam "cemaat faziletine" erişmek için imam olmaya niyet eder. Eğer niyet etmezse, cemaatin namazı sahihtir. Tabii ki cemaate imama uymaya niyet etmiş olmalıdır. İmama uyanlar cemaat sevabı alırlar.(imam niyet etmediği için cemaat sevabı alamaz) İmam yalnız namaz kılan gibi, başlama duası ve euzü'yü gizlice okur. Sabah namazı, akşam ve yatsının ilk iki rek'atında Fatiha ve sureleri açıktan okur. Tek başına kılan da böyle yapabilir. İmam açıktan okuduğu zaman "âmîn"i de açıktan söyler ve ona uyanlar da açıktan "âmîn" derler.[82] Cemaat imamla birlikte "âmîn" demelidir. Sonraya bırakmamalıdır. Nefesini toplamak için imam Fatiha'dan sonra kısa bir ara verir. Bu arada cemaat fatihayı okur.[83] İmama uyan sureleri okumaz. Ancak imamın sesi işitilemiyorsa okuyabilir. İmam ruku ve secde tesbihlerini üçten fazla yapmaz. İlk oturuşta tahiyyattan sonra "Allahümme salli ala Muhammed" der[84] ve daha fazla uzatmaz. Son iki rek'atta fatiha ile yetinir. Son oturuşta Resulullah (sav)'ye salât ve tahiyyattan sonra tahiyyat miktarını aşan bir dua ile cemaati tutmaz.

İmam selam verirken cemaate selam vermeye, cemaatte ona karşılık vermeye niyet eder. İmam selamdan sonra biraz bekler ve yüzünü cemaate döner. Arka saflarda kadınlar varsa onlar ayrılana kadar yüzünü çevirmez. İmam kalkmadan cemaat kalkmamalıdır. İmam sağına veya soluna yüzünü çevirebilir. Ancak sağına çevirmesi daha iyidir.

Sabah namazında "kunut duasını" okurken sadece kendi için dua etmez; cemaati de dahil eder. Mesela "Allahım! beni hidâyete erdir"

81. Müslim, Kitabu's-Salât, 190; Ahmet, c. 3, s. 262; Buhârî, Ezan, 65
82. Hanefiler "âmini" gizli söylerler.
83. Hanefi mezhebinde imama uyan kişinin kıraat yükümlülüğü yoktur.
84. Hanefi mezhebinde sadece tahiyyat okunur. "Allahümme salli ala Muhammed" denirse sevih secdesi gerekir.

yerine "bizi hidâyete erdir" der. Kunut duasını açıktan okur. Cemaat de ellerini kaldırmadan duaya amin derler. Çünkü elleri kaldırmak hadislerde sabit değildir.[85] İmama uyan kunut duasının sonunda "Hükmü sen verirsin başkası değil" der.[86] İmama uyan saftan ayrı tek başına durmaz. Ya saffa girer yada birini yanına çeker. Cemaat hareketlerini imamdan önce veya imamla birlikte yapmaz.[87] Aksine imamdan sonraya kalır. İmam rukua varmadan eğilmez. Yine imamın alnı yere değmeden secdeye varmaz.

I.A.13. CUMA ÂDÂBI

Bil ki Cuma, mü'minlerin bayramıdır. O Allah'ın (c.c.) bu ümmete has kıldığı ulu, mübarek bir gündür. O günde öyle önemli bir zaman var ki müslüman bir kul o saatte Allah'tan bir istekte bulunsa, Cenâb-ı Hak mutlaka yerine getirir. Perşembe gününden elbiseni temizle. İkindiden akşama kadar çok zikir ve istiğfarla cumaya hazırlan. Perşembe öğleden sonraki vakit, cumadaki o faziletli saate denktir. Ya Perşembe, ya da cumartesi ile birlikte Cuma orucuna niyet et. Çünkü yalnız Cuma günü oruç nehyedilmiştir.[88]

Sabah olunca Cuma için gusül abdesti al. Cuma günü gusletmek her büluğa erene vacip, yani müekked sünnettir.[89]

Sonra beyaz elbise giy[90]. Çünkü o Allah'a karşı elbiselerin en sevimlisidir. Yanında bulunan en güzel kokudan sürün. Bedeninin temizliğini iyice yap. Traş ol, bıyıklarını kısalt, tırnaklarını kes, dişlerini misvakla ve diğer temizlikleri yap ve kokulan.

---

85. Şafiiler Gazâlî'nin bu görüşünün zayıf olduğunu söylerler. Sünnet olan cemaatin elleri kaldırmasıdır. (Şârih)
86. Hanefi mezhebinde kunut, vitirde okunûr.
87. Hanefide, namazdaki fiilleri yaparken imamla birlikte yapılması gerekir.
88. Buhârî, Savm, 63; Ebu Davud, Savm, 50; Müslim, Sıyam, 148; Tirmîzî, Savm, 41
89. Buhârî, Ezan, 161, Cuma, 2
90. Beyaz elbise giymek faziletlidir, ancak hüküm hadisin sadece zâhirine göre verilmez. Çünkü renkler; ülkeler, şehirler ve iklimlere göre değişebilir. Burada niyetler çok önemlidir.

Sonra camiye erken git. Oraya yavaş ve sakin bir şekilde yürü.

Rasulüllâh (s.a.v.) buyurdu ki: "Cuma için mescide ilk giren bir deve; ikinci giren bir sığır; üçüncü giren büyük bir koç; dördüncü giren bir tavuk; beşinci giren de bir yumurta kurban etmiş gibi sevap kazanır. İmam hutbeye çıkınca sahifeler dürülür, kalemler kaldırılır ve melekler hutbeyi dinlemek için minberin yanında toplanırlar."[91] "Allah'ın cemâlini seyretmede insanların yakınlığı cumaya erken gelmeleri ölçüsünde" olacağı rivâyet edilmiştir.

Camiye girdiğinde ön safta yerini almaya çalış. Eğer cemaat toplanmışsa onları iterek geçme. Ve namaz kılanların da önünden geçme. Başkalarının da önünden geçmemesi için bir duvara veya direğe yakın otur. "Tahiyyâtü'l-mescid" namazını kılmadan oturma. En güzeli dört rek'at kılmandır. Her rek'atta Fatiha'dan sonra elli kez İhlas suresini oku. Rivâyet edildiğine göre "kim böyle yaparsa cennetteki makamını görmeden ölmez veya ona gösterilir." İmam hutbeye çıkmış olursa tahiyyatü'l-mescidi uzatmadan bitirip hutbeyi dinlemelidir. Bu dört rek'atta En'am, Kehf, Tâhâ ve Yâsîn surelerini okumak sünnettir. Bunları okuyamazsan Yâsîn, Duhân, Secde ve Mülk surelerini oku. Cuma gecesi bu sureleri okumayı terketme. Bu gecede çok fazilet vardır. Bunu iyi yapamıyorsan ihlas suresini çokça oku.

Özellikle bu gün Rasullüllah (s.a.v)'e çok salavat getir. İmam hutbeye çıktığında namazı bitir ve konuşmayı bırak. Müezzine icabet etmekle meşgul ol. Sonra da hutbeyi dinle ve sözlerinden ders al. Ve hutbede tamamen sözü bırak. Hadiste: "Kim arkadaşına imam hutbe okurken "sus" derse o boş konuşmuş olur. Ve faydasız konuşanın cuması makbul değildir."[92] buyrulur. Çünkü "sus" demek bir sözdür. Bundan dolayı başkasını sözle değil işaretle uyarmak gerekir.

Sonra geçmişte anlatıldığı gibi imama uy. Namazı bitirip selam verince hiç konuşmaksızın Fatiha, İhlas, Felak ve Nas surelerini yedişer defa oku. Böyle yapman seni bir cumadan diğer cumaya kadar korur ve şeytanın vesveselerine karşı bir kalkan olur. Sonra şunları söy-

---

91. Buhârî, Cuma, 4; Müslim, Cuma, 10; Ebu Davud, Taharet, 127; Tirmîzî, Cuma, 6;
92. Ebu Davud, Salat, 203; Tirmîzî, Cuma, 16; Nesai, Cuma, 22

le: "Ganî(zengin, kimseye muhtaç olmayan), Hamîd(övgüye layık), Mübdî(her şeyi yokluktan çıkaran), Muîd(öldürüp yeniden dirilten), Rahîm(bağışlayan), Vedûd(mü'minleri seven) Allahım! Helâlinle haramdan, tâatinle günaha düşmekten, fazlınla senden gayri her şeyden müstağnî kıl!"

Cumadan sonra iki rek'at veya ikişer olmak üzere altı rek'at namaz kıl. Bunların hepsini Rasullüllah (s.a.v.)'in farklı zamanlarda yaptığı rivâyet edilmiştir.

Sonra akşama kadar veya ikindiye kadar mescidde kalarak -hazırlıklı şekilde- mübarek saati kolla. Çünkü o bütün günde saklıkdır. Umulur ki sen Allah korkusu içinde, benliğinden geçmiş bir vaziyette ve O'na yalvarırken o övülen ânı idrak etmiş olursun.

Camide halkın bir araya geldiği ve kıssacıların konuştuğu yerlere oturma. Aksine faydalı ilmin öğrenildiği meclislere otur. Faydalı ilim, Allah'a korkunu artırır, dünyalık sevgisini azaltır. Seni dünyaya bağlanmaktan kurtarıp, âhirete gönül vermeye dâvet etmeyen her ilimden, cahillik daha faydalıdır. Fayda vermeyen ilimden Allah'a sığın.

Şu zamanlarda çok dua et: Güneşin doğuşu, zevali, batışı anında; hatip minbere çıktığında, kâmet getirilirken, namaz için cemaat ayağa kalktığında. O kıymetli ânın bu vakitlerin birinde olma ihtimali yüksektir.

Bu gün imkanın nisbetinde az da olsa sadaka vermeye çalış. Namazı, orucu, sadakayı, Kur'an okumayı, i'tikâfı ve bir namazdan sonra başka bir namazı beklemeyi v.s. bir araya getirmeye bak. Cuma gününü haftanın diğer günlerinden farklı olarak özellikle âhiretin için hazırlık yaparak değerlendir. Belki haftanın kalan günlerine keffâret olur.

I.A.14. ORUÇ ÂDÂBI

Orucu sadece ramazan ayında tutmamalısın. Böyle yaparsan nafile ibâdetlerle manevî ticaret yapmayı ve firdevs cennetlerinde yüksek dereceler kazanmayı terketmiş oluyorsun. (Âhirette) Başka zamanlar-

da da oruç tutanların çok yükseklerde ki parlak yıldızlar gibi olan makamlarına baktığında imrenir, oraya ulaşamamanın hasretini çekersin.

Oruç tumanın şerefine, faziletine ve sevabının çokluğuna hadislerin şahitlik ettiği mübarek günler şunlardır:

Hacca gitmeyenler için arefe günü, aşûre günü, zilhiccenin ilk on günü, muharrem, recep, şa'ban aylarının ilk on günü. Haram ayları olan zilka'de zilhice, muharrem, recep ayları çok faziletlidir. Recep tektir. Diğerleri peşpeşe gelir. Sünnette böyledir. Her hangi bir ayda başını, ortasını ve sonunu oruçla geçirmelidir. Yine ayın on üçü, on dördü ve on beşi de faziletlidir ki bunları "eyyâm-ı bêyz" denir. Haftanın oruçla geçirilecek faziletli günleri ise pazartesi, Perşembe ve cumadır.

Haftanın günahlarına pazartesi, Perşembe ve Cuma oruçları, ayın günahlarına ayın başı, ortası, sonu ve 13,14,15. günlerinde tutulan oruçlar, yılın günahlarına da zikredilen günlerde ve aylarda tutulan oruçlar keffarettir.

Oruç tuttuğun zamanda orucun, sadece yemeyi, içmeyi ve cinsel ilişkiyi terketmek olduğunu zannetme. Rasulüllah (sav) buyurdu ki: "Nice oruç tutan var ki, orucundan kendisine sadece açlık ve susuzluk kalmıştır."[93] Orucun tam olması için bütün azaları Allah'ın hoş görmediği davranışlardan engellemek gerekir. Gözü kötü şeylere bakmaktan, dili boş sözlerden, kulağı Allah'ın haram kıldığı şeyleri dinlemesinden korumak gerekir. Dinleyen konuşana ortaktır. O da gıybet edeni dinlediği için gıybet edenlerden sayılır. Karnını ve şehvetini alıkoyduğun gibi aynı şekilde bütün azaların harama düşmesine engel olmasın. Bir hadiste:

"Şu beş davranış orucu (maneri) bozar:

1. Yalan söylemek
2. Gıybet etmek
3. Kovuculuk yapmak
4. Yalan yere yemin etmek
5. Şehvetle bakmak[94]

---

93. İmam Ahmet, Müsned, c.2, s.273
94. Bu hadisi, Deylemî Müsnedü'l-Firdevs'de zayıf hadisler kısmında rivâyet etmiştir. Bu anlatılanlar, kötülüklerden uzaklaştırmak amacıyla söylenmiştir. Denildi ki: "Bunlar hakiki orucu bozar."

Yine Resulullah (s.a.v.) buyurdu ki: "Oruç bir kalkandır. Sizden birisi oruç tuttuğu zaman, müstehcen söz söylemesin, haddi aşarak günah işlemesin, cahiller gibi bağırıp, alay ederek terbiyesiz davranmasın. Biri onunla kavga eder, kötü sözler söylerse "Ben oruçluyum!" desin."[95]

Helal yiyecekle iftar etmeye gayret göster ve çok yeme. Böyle yaparsan, her akşam normal olarak yediğin yemeği oruçtan dolayı artırmış olursun. Her zaman iki defada yediğini bir seferde yersen oruçlu olmanın diğer günlerden bir farkı kalmaz. Oruçtan maksat şehvetinin kırılması, maddî kuvvetini zayıflatarak takvâya ermek için manevî kuvvet kazanmaktır. Sabahleyin yemediğini de hesaba katarak akşam hepsini birlikte yersen tuttuğun orucun faydasını göremezsin. Miden fazla yemekle gereksiz yere yorulur. Allah'ın en çok buğzettiği kap helal yiyecekle tıka basa doldurulan karındır. Ya haramla doldurulursa nasıl olur?!...

Orucun ne manaya geldiğini iyice öğrenerek gücün nisbetinde oruç tutmayı çoğalt. Çünkü oruç, ibâdetlerin esası ve Allah'a yakınlığın anahtarıdır. Hadîs-i Kudsî'de Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Her iyiliğe on katından yediyüz katına kadar sevap vardır. Ancak oruç benim içindir ve onun sevabını ayrıca ben vereceğim."[96] Resulullah (sav) buyurur ki: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, oruçlunun ağız kokusu Allah katında mis kokusundan daha güzeldir."Allah Teâlâ buyurur ki: "Kulum şehvetini, yiyeceğini ve içeceğini benim için terkeder. Oruç benim içindir ve mükâfâtını da ben veririm" Rasulüllah (sav): "Cennette "reyyân" diye isimlendirilen bir kapı vardır. O kapıdan ancak oruç tutanlar girebilirler" buyurur.[97]

Bidâyetü'l-Hidâye adlı bu kitabımızda, ibâdetler hakkındaki bilgiler sana yeterlidir. Hac ve zekatı öğrenmek istersen veya namaz ve oruç hakkında daha çok bilgi istersen "İhyâu ulûmi'd-dîn"de anlattıklarımıza bakabilirsin.

---

95. Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyam, 163
96. Tirmîzî, Savm, 55; İbn Mâce, Sıyam, 1
97. Hadisin bir kısmını Buhârî, Fedâilü's-Sahabe, 5 de rivâyet etmiştir. Müslim, Zekat, 85; Tirmîzî, Menâkıb, 16; Nesâî, Zekât, 1; Mâlik, Cihat, 49

ikinci bölüm

2. A. GÜNAHLARDAN KORUNMAK

Bil ki din, iki kısımdır:

I. Yasakları terketmek

II. Tâatleri yapmaktır

Yasakları terketmek en zor olanıdır. Tâatleri (Allah'ın emirlerini) yapmaya herkesin gücü yetebilir. Ama nefsin istek ve arzularını (şehveti) ancak "sıddîk"[1] derecesine ulaşanlar terkedebilirler. Bunun için Rasulüllah (sav) buyurdu ki: "Muhacir, kötülükten uzaklaşan-

---

1. Dil ile söylediği her şeyi kalbi ve ameli ile gerçekleştiren. Derûnu Hz. Peygamber'in (sav) derûnuna yakın olduğundan bilgi, söz ve davranışlarıyla O'nun her getirdiğini tasdikte kemal mertebesinde bulunan. Her hâl u kârda Hakk'a aynı derecede bağlı kalan. (*Tasavvuf Ter. Söz.*) Bu şerefli vasıflar ancak şu kişilerel verilmiştir: Vasıfları tertemiz, halleri saf, amelleri ihlaslı, sözleri doğru, emelleri kısadır. Üzerine düşeni yaparlar, mallarını (ve menfaatlerini) terk ederler. Kerametlere özlemleri yoktur, onu istemezler, onunla meşgul olmazlar, onu iddia etmezler. Kendilerinde olmayan bir iyiliği (varmış gibi) ortaya koymazlar; Allah'ın açığa vurduğu (halleri de) gizlemezler. (el-Makdîsî, *Hallu'r-rumûz ve mefâtîhu'l-kunûz*, Çev. Hayri Kaplan, *Sırların Çözümü ve Hazinelerin Anahtarları*, 129-130, İstanbul, 2002)

dır. Mücahit ise, nefsinin hevasına (istek ve arzularına) karşı koyandır."[2] Sen azalarınla Allah'a isyan ediyorsun. Halbuki onlar Allah'tan sana lutfettiği bir nimet ve emanettir. O'na isyanda Allah'ın ihsan ettiği nimetleri Ona isyan yolunda kullanman ne büyük bir nankörlüktür!... Allah'ın verdiği emanete hiyanetin ne büyük bir azgınlıktır!... Azaların senin idaren altındadır. Onları nasıl yönlendirdiğine dikkat et!... "Hepiniz çobansınız ve gözetiminiz altıdakilerden sorumlusunuz."[3]

Vücudundaki bütün azaların, kıyamet meydanında açık bir dille yaptığın günahlara şahitlik edecektir. Bütün varlıkların gözü önünde ayıplarını ortaya çıkarıp seni rezil edecektir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: "O gün, dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şahitlik ederler." (Nûr, 24) Ve yine: "Bu gün ağızlarını mühürleriz. Elleri bizimle konuşur ve ayakları da elde ettiklerine şahitlik eder." (Yâsîn, 65)

Ey zavallı kişi! Bütün vücudunu özellikle de şu yedi azanı kötülüklerden muhafaza et. Çünkü cehennemin yedi kapısı olup her biri bunlarla alakalıdır. Kıyamette bu kapılar, şu yedi aza ile Allah'a isyan edenlere açılacaktır;göz, kulak, dil, karın, tenâsül uzvu, el ve ayaktır.

2.A.1. GÖZÜ KORUMAK

Göz, karanlıklarda sana yol göstermek, ihtiyaçlarını gidermene yardımcı olmak, göklerin, yerin yaratılışındaki sırlara bakmak ve bu harikulâde yaratılıştan ibret almak için yaratılmıştır.

O halde gözünü dört şeyden korumalısın:

1. Yabancı kadınlara bakmak
2. Şehvetle güzel bir surete bakmak
3. Bir müslümana küçümseyerek bakmak
4. Bir müslümanın ayıplarına bakmak

---

2. Buhârî, İman, 4, Rikak, 26, Ebu Davud, Cihad, 2, Nesâî, İman, 9, İmam Ahmed, II, 163, 192...
3. Buhârî, Cum'a, 11, Cenâiz, 32... Müslim, İmâre, 20, Tirmîzî, Cihat, 27

2.A.2. KULAĞI KORUMAK

Kulağını, bid'at, gıybet, ahlaksız söz, boş ve gerçeğe uygun olmayan konuşmalar ile insanların kötülüklerini anlatan sözleri dinlemekten korumalısın. Kulağın, Allah Teâlâ'nın kelâmını, Rasulüllah'ın (sav) hadislerini ve evliyâullah'ın sözlerini ve onların hayat hikayelerini dinleyerek bunlardan elde edeceğin ilim ile âlemlerin Rabbi'nin katındaki ebediyet yurduna, sonsuz nimetlere ulaşırsın. Yasaklanan şeyleri dinlediğinde bu senin aleyhine olur. İyi şeyleri dinlemek kurtuluşuna sebep iken, kötü şeyleri dinlemek cezaya uğramana sebep olur. İşte bu ne büyük bir hüsrândır. Sanma ki kötülük sadece söyleyene aittir. Dinleyen de kötülük yapmıştır. Dinleyenin anlatana ortak olacağı ve onun da gıybet etmiş olacağı hadiste geçmektedir.[4]

2.A.3. DİLİ KORUMAK

Dil, Allah'ı çokça zikretmek, Kur'ân'ı tilâvet[5] etmek, insanları Allah'ın yoluna dâvet etmek, dinî ve dünyevî ihtiyaçlarını ifade etmek

---

4. Feyzu'l-Kadir, 3, 430 No:3929 Irakî, İhya'ya yaptığı tahriçte bu hadisin zayıf olduğunu söyler.
5. Cenâb-ı Hakk'ın müslümanlara ihsan ettiği nimetlerin en kıymetlisi Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü o Resulullah efendimizin (sav) mücizelerinin en büyüğü, İslam dâvetinin baki kalmasının temelidir. Allah'ın kendilerine Kur'an ihsan ettiği kimseler onun değerini bilmeli, Kur'an onlara her hallerinde önder olmalıdır. Arzu edilen ve tesiri beklenilen bir okuyuşta elbette dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunların başında Kur'an'ı tertil üzere açık açık, tane tane okumak gelir. Hz. Âişe annemize bir gecede Kur'an'ı iki kez veya üç kez okuyan kimselerden bahsettiler. O şöyle dedi: "Okudular, fakat aslında okumadılar. Ben Resulullah (sav) ile bütün gece uyanık idim. El-Bakara, Âl-i İmrân ve en-Nisâ surelerini okudu. Her müjde bulunan âyet geldikçe dilekte bulundu. Her korku veren âyet geldikçe de dua etti ve Allah'a sığındı." Şu halde Kur'an'ın kıraatinden birinci derecede arzu edilen şey onun içerdiği hakîkatlerin öğrenilmesidir. Bunun için okuyan kimsenin kalbi, dilinin okuduğu âyetin manası ile meşgul olmalıdır. Bir âyetin manası öğrenilmeden diğerine geçilmemelidir. Kur'an tilâveti hakîkat hazinesine açılan kapıdır. O hazineden layıkıyla istifade etmek için kıraat adabına uymak gerekir.

amacıyla yaratılmıştır. Onu yaratılış amacının dışında kullanırsan, Allah'ın nimetine nankörlük etmiş olursun. Gerek sana gerekse diğer yaratılmışlara en fazla zararı dokunan organın dildir. "İnsanlar, ancak dillerinin elde ettikleri (yalan, kovuculuk ve iftira gibi) sebebiyle cehenneme yüzüstü atılacaklardır."[6]

Bütün gücünle diline sahip ol ki seni cehennemin dibine göndermesin. Hadiste: "Kişi, arkadaşlarını güldürmek için(birisini alaya alarak vb.)öyle bir söz söyler ki, o söz sebebiyle, atıldığı cehennem çukuru yetmiş yıllık mesafedir."[7] Rivâyet edildiğine göre bir kişi,

---

Kur'an okurken zahiren şunlara dikkat etmelidir: Abdestli olarak, saygılı bir şekilde, otururken kıbleye yönelip tevâzûlu halinde okumak. Eûzü ile başlayıp tertil üzere ağır ağır okumak. Secde âyetlerine riâyet etmek.

Kur'an okurken dikkat edilecek bâtınî hususlar:

1. Kelâmın aslını anlamak. Allah kelâmının azamet ve ulviyetini anlamak ve O'nu celâlinin arşından insanların anlayacağı dereceye indirmekle mahlûkâtına olan fazl u keremini düşünmek.
2. Tazimde bulunmak. Kur'an'ın insan sözü olmadığını düşünüp, kelam sahibi Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü gönlünde hatırlamak ve onun kelamını okumanın önemini anlayarak okumak.
3. Kalb huzuru ile gönlünden her şeyi atarak akıl ve fikrini ona vererek okumak.
4. Okuduğu âyetler üzerinde düşünmek.
5. Okuduğu her âyeti kendi imkanları ölçüsünde anlamağa çalışmak.
6. Anlayışa engel olacak durumlardan kurtulmak. Bunlar, sadece harfleri iyi çıkarmaya dikkat etmek, daha önce duyduğu fikirlere şartlanmış olmak, günaha devam, kibir ve nefsini peşinde koşmak, rivâyet yoluyla yapılan tefsir haricindekileri kabul etmemektir.
7. Okurken Kur'an-ı Kerim'in özellikle kendisine hitab ettiğini kabul etmek. Emir ve nehiylerin kendisine olduğunu, müjdelenen ve korkutulanın kendisi olduğunu düşünmek. Anlatılan kıssalardan ders almak.
8. Okuduğu âyetlerden kalbin müteessir olması. Bu okunan âyetlere göre okuyucunun bir hal almasıdır.
9. Kur'an'ı kendi ağzından değil, Allah Teâlâ'dan dinliyormuş gibi okumaktır.
10. İlâhî azamet karşısında kendi benlik ve varlığından geçmek ve kendisini hiçe saymaktır. Salihleri müjdeleyen âyetleri okuyunca bundan kendine bir pay çıkarmamak. Gazab âyetlerinde ise helâke uğrayabileceğinden korkmaktır. (İmam Gazâlî, İhya, I, 782-819)

6. Tirmîzî, İman, 8; İbni Mâce, Fiten, 12
7. Tirmîzî, Zühd, 10

Resulullah (sav) zamanında bir savaşta, şehid oldu. Birisi dedi ki: "Cennet ona hayırlı olsun" Rasûllah (sav) buyurdu ki: "Nereden biliyorsun?!.. Belki o boş sözler konuşuyordu, (dünya ve âhireti için önemli olmayan, şerri celbeden sözler konuşuyordu) veya zenginliğine zenginlik katmayacak kendisinden bir şey eksilmeyecek şeylerde bile cimrilik yapıyordu."[8]

Dilini şu sekiz günahtan koru:

2.A.3.a. Yalan:

İster ciddi, ister şaka olsun dilini yalan söylemekten koru. Şaka da olsa dilini yalana alıştırma. Bu seni gerçekte de yalana sevkeder. Yalan büyük günahların en başta gelenlerindendir. Yalancı biri olarak tanınırsan adaletin[9] ortadan kalkar. Sözüne güven olmaz. Seni hakir görürler ve küçümserler. Yalanın ne kadar çirkin olduğunu görmek istersen başkası yalan söylediği zaman bak, ondan nasıl nefret ediyorsun, yalan söyleyeni hakir görüyor ve onun davranışını ne kadar iğrenç buluyorsun. Diğer ayıplarını da bu şekilde karşılaştır. Sen kendine ait kusurları ancak bir başkasına bakarak anlayabilirsin. Başkasında gördüğün kötü bir hasleti nasıl beğenmiyorsan, başkası da sende gördüğü zaman kesin beğenmeyecektir. O halde nefsinin bu haline razı olma.

2.A.3.b. Sözünü yerine getirmemek:

Yapamayacağın bir şeyi sakın söz verme. İnsanlara iyiliği sözle değil, fiille göstermelisin. Eğer söz vermek zorunda kalırsan, acizlik veya zaruret dışında, asla va'dinden dönme. Çünkü sözünde durmamak, münafıklık ve kötü huyların belirtisidir. Nebî (sav) buyurdu ki: "Şu üç özellik kimde bulunûrsa, oruçta tutsa, namazda kılsa münafık olur;

8. Tirmîzî, Zühd, 11
9. Adalet özelliğini yitiren kişinin şahitliği kabul edilmez.

(hali münafıkların haline benzer, Şarih) Konuşursa yalan söyler, söz verirse yerine getirmez ve emanete hiyanet eder."[10]

2.A.3.c. Gıybet:

Dilini gıybetten koru. İslam'da gıybet, otuz zinadan daha kötüdür. Hadiste böyle geçmektedir.[11] Gıybet, kişinin işittiğinde hoşlanmayacağı sözü söylemektir. Bu durumda gıybet doğru da söylesen zâlim bir gıybetçi olursun. Özellikle gösteriş yapan Kurrâ'ların gıybetini yapma. Gıybet, üstü kapalı olarak maksadı ifade etmek ve "Allah onu ıslah etsin. Geçen gün onun yaptıkları beni üzdü ve kederlendirdi. Allah'tan bizi ve onu ıslah etmesini istiyoruz" denir. Böyle yapmak iki günahı birleştirmek demektir. Birincisi gıybettir, çünkü sözle anlatılmak istenen hasıl olmuştur. İkincisi ise, günahtan uzak durduğunu ve ıslah olduğunu belirterek kendini temize çıkarmış ve övmüş olursun. Ancak senin "Allah onu ıslah etsin" sözünden amacın dua ise ve o şahsın yaptıkları sıkıntı verdiyse ona gizlice dua et. Bunun belirtisi ise, onu rezil etmeyi ve ayıbını ortaya çıkarmayı istememektir. Onun işlediği kusur dolayısı ile senin sıkıntıya düştüğünü belirtmen, kusurlarını ortaya koyman anlamına gelir. Gıybet etmene engel olması için şu âyet sana yeter: "Birbirinizi gıybet etmeyin. Sizden biriniz ölü kardeşinini etini yemeyi ister mi?! Bunu kerih gördünüz."(Hucurât, 12) Allah gıybet yapmanı ölü kardeşinin etini yemeye benzetti. O halde gıybetten sakınman senin için en uygun olanıdır. Müslümanların gıybetini yapmaktan alıkoyacak husus şudur: Nefsinin gizli ve açık bir kusuru var mı?... Gizli ve açık da olsa günahı terk edebiliyor musun?... Bu soruların cevabını anladığında, bil ki gıyabında konuştuğun, hatalar nisbet ettiğin kişinin bu hatalardan uzak durmadaki acizliği senin aczin gibi, özrü de senin özrün gibidir. Sen nasıl kusurlarının anlatılmasından ve küçük duruma düşürül-

---

10. Buhârî, İman, 24, Edep, 69
11. Bu hadisi İbn Ebi'd-dünya, Samt babında, İbni Hibban Zuafâ babında zikretti. Mürdeveyh, tefsirinde Câbir ve Ebî Saîd (ra)'den naklen, Resulullah (sav): "Gıybetten sakınınız. Çünkü gıybet zinadan daha kötüdür"şeklindedir.

mekten hoşlanmıyorsan, o da hoş görmemektedir. Sen onun kusurlarını örtersen Allah da senin kusurlarını örter. Eğer onun kusurlarını açığa çıkarırsan, Allah da keskin dilli insanları sana musallat eder ki onlar bu dünyada şerefini beşparalık ederler. Sonra da Allah âhirette, kıyamet günü bütün varlıkların önünde, kusurlarını ortaya çıkararak, seni rezil eder.

Dışına ve içine baktığın zaman, dünyevî ve dinî bakımdan bir kusur ve eksiklik göremiyorsan, bil ki nefsinin kusurları konusundaki bilgisizliğin, ahmaklıkların en kötüsüdür. Zaten ahmaklıktan daha büyük bir kusur da olamaz! Şâyet Allah senin hakkında hayır dilerse, nefsinin kusurlarını gösterir. O halde kendine "iyi" gözü ile bakıyorsan ne kadar anlayışsız ve bilgisizsin!.. Tabiiki nefsinin iyi olduğu hakkındaki zannında doğru isen Allah Teâlâ'ya şükret. Ve o halini, insanları kınayarak, kusurlarını tekrar tekrar söyleyerek bozma. Böyle yapmak kusurların en büyüğüdür.

2.A.3.d. Münakaşa, cedelleşmek ve tartışmak:

Bunları yapmak seni dinleyeni bir incitme, onu cahil görme ve asılsız sözlerle karalamadır. Aynı zamanda bunda kendini övme, güyâ ilim ve zeka açısından daha önde olma ile kendini temize çıkarma vardır. Bu münakaşa insanın (manevî) yaşantısını bozar. Sefih (terbiyesiz) insanlarla tartışırsan seni incitirler. Hâlim olan, teennî ile hareket eden kişilerle tartışırsan, sana buğz eder ve içinden kin besler. Resulullah (sav) buyurdu ki: "Kim haksız olduğunu anlayıp münakaşayı bırakırsa, Allah Teâlâ cennetin kenar bölgelerinde ona bir ev bina eder. Kim de haklı olduğu halde tartışmayı terk ederse Allah ona cennetin en yüksek yerinde bir ev yapar."[12] Şeytanın seni "Hakkı ortaya çıkarmalısın. Bu konuda gevşeklik gösterme!" diyerek güzel sözler söylemesine kanmamalısın.. Çünkü şeytan, hayır yapmaya yöneltir gibi görünürken ahmak insanları şerre yöneltir. Şeytan karşısında gülünç duruma düşerek seninle alay etmesine müsaade etme.

---

12. Ebu Dâvud, Edeb, 7

Senin dediklerini kabul eden varsa hakkı açıklaman güzeldir. Bu gizlice nasihat ederek olur. Nasihatte, yumşak ve sevecen davranmak gerekir. Aksi takdirde insanların kusurlarını ortaya çıkarmaya dönüşür. Bunun da zararı faydasından kat kat fazladır.

Kim bu zamandaki fakih geçinenlerle[13] hemhal olursa, tartışma ve cedelleşme zamanla onun tabiati haline gelir ve susması zorlaşır. Çünkü kötü bilginler ona tartışmanın fazilet olduğunu öğretmişlerdir. Münakaşa ve delil getirmede kuvvetli olmak gurur verici bir durum olduğunu telkin ederler. O kötü âlimlerden aslandan kaçar gibi kaçmanı tavsiye ederim. Çünkü münakaşa Allah'ın ve insanların buğzuna sebeptir.

2.A.3.e. Kişinin kendisini temize çıkarması ve övmesi:

Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü o kötülükten sakınanı daha iyi bilir." (Necm 32) Bazı hikmet sahiplerine soruldu: "Çirkin olan doğru nedir?" dediler ki: "Kişinin kendini övmesidir." Bunu huy haline getirmekten sakınmalısın. Kendini övmen insanların sana verdikleri değeri azaltır ve Allah Teâlâ'ın da buğzuna sebep olur. Kendini övmenin, başkası yanında değerini artırmadığını görmek istersen, arkadaşların mallarının çokluğu ve makamlarının yüksekliği ile övündükleri zaman, kalbine nasıl hoş gelmediğine, mizacına nasıl ağır geldiğine bir bak. Ayrıldığında onları ne kadar kötülediğine bir düşün. Bil ki onlar da sen övündüğün zaman, derhal kalben seni kötülerler. Yanlarından gidince de aynı şekilde bunu sözleriyle ortaya koyarlar.

2.A.3.f. La'net etmek, küfretmek:

Allah'ın yarattığı bir hayvana veya yiyeceğe veya bir insanın şahsına la'net etmekten sakın. Kıble ehli olan bir kimsenin de şirkine,

13. İmam Gazâlî, sadece ilim için ilim yapıp, bildikleriyle amel etmeye çalışmayan kişileri kastetmiş olmalıdır.

küfrüne veya münafık olduğuna hükmetme. Şüphesiz ki sırlardan (insanın içinde gizlediklerinden) ancak Allah Teâlâ haberdardır. Bunun için Allah ile kul arasına girme. Kıyamet günü "niçin filan kimseye la'net etmedin, niçin o kişi hakkında sustun?" diye sorulmayacaktır. Ayrıca bir ömür boyu İblîs'e la'net etmesen, onun adını anmasan ve kıyamet günü bundan dolayı sorguya çekilmezsin. Ama Allah Teâlâ'nın yarattıklarından birine la'net edersen, işte o zaman hesap sorulur. Allah'ın yarattıklarından hiç birini yerme. Resulullah (sav) iyi olmayan yemeği asla kötülememiştir. Bir şeyi isterse yemiş, istemezse yememiştir.

2.A.3.g. Varlıklara beddua etmek:

Dilini, Allah Teâlâ'nın yarattıklarından birine beddua etmekten koru. Biri sana zulmederse onun işini Allah Teâlâ'ya havale et. Hadiste buyrulur ki: "Mazlum, zulmedene onda hakkı kalmayacak kadar beddua bulunûr. Sonra –bedduada aşırı gider- zâlimin mazluma hakkı geçer. Zâlim de onu kıyamet günü ister."[14] Halk Haccâc'ın zulmünden dolayı ona dil uzattılar. Bunu üzerine bazı selef dedi ki: Allah Haccâc'a zulmünden dolayı ceza vereceği gibi, diliyle onu kötüleyenleri de cezalandıracaktır.

2.A.3.h.Haddi aşan şaka ve insanlarla alay etme:

Dilini ciddi olsada olmasada şaka yaparken bunlardan muhafaza et. Çünkü bunlar insanı yüzsüz yapar ve heybetini yok eder. Korku ve yalnızlığa sebep olur. Ayrıca gönülleri de incitir. Bunlar düşmanlığın, öfkenin ve arkadaşlığın bozulmasının da başlangıcı olur. Kalplere kin tohumları eker.

---

14. Kaynağına ulaşılamadı. Buradan anlaşılan mazlum zâlime bedduada o kadar aşırı gider ki sonunda kendi de zâlim olur. Çünkü o haddini aşmıştır. Zâlim de haddi aşana derler.

Hiç kimseyi alaya alma. Seninle dalga geçene karşılık verme. "Başka bir söze geçinceye kadar ondan yüz çevir."[15] Boş bir şeye rastladıklarında vakar ile (oradan) geçip giderlerden ol.[16]

Öz olarak dilin âfetleri bunlardır. Sana yardımcı olacak şeyler, uzlete çekilmen ve zaruret hariç susmayı tercih etmendir. Ebu Bekir Sıddık (ra) zorunlu kalmadıkça konuşmamak için ağzına taş kordu. Ve dilini göstererek derdi ki: "İşte bu, beni varılacak yere götüren şeydir."[17]

Dilin kötülüklerinden bütün gücünle sakın. Çünkü, dünya ve âhirette helâk olma sebeplerinin en kuvvetlisi dildir.

2.A.4. KARNI KORUMAK

Karnını haram ve şüpheli şeyleri yemekten koru. Kazancının helal olmasına çalış. Helal yiyeceğe kavuşunca da doymayacak kadar yemeye gayret et. Çünkü tokluk, kalbi katılaştırır, zihni bulandırır, hafızayı zayıflatır ve vücuda ağırlık yaparak ibâdet ve ilmi zorlaştırır. Tokluk şehevî arzuları (nefsin istek ve arzularını) artırır, şeytanın askerlerinin işini kolaylaştırır. Helal lokma ile karnı iyice doyurmak bütün kötülüklerin başıdır. Ya bu lokma haramsa nasıl olur?!...

Helalinden kazanç için çalışmak bütün müslümünlara farzdır. Haram yiyecekle beslenerek yapılar ibâdet ve ilim çöplük üzerine bina yapmaya benzer. O zaman yıl boyu kaba bir gömlek giymeye, gece ve gündüz iki arpa ekmeği yemeye kanaat eder, nefis yiyeceklerle lezzetlenmeyi bırakırsan, helalin yeteri kadarı seni aciz bırakmaz.

Helal çoktur. İşlerin görünmeyen tarafını araştırman gerekmez. Ancak haram olduğunu kesin bilirsen veya malla alakalı açık bir işaretten dolayı sende haram olduğu konusunda güçlü zan hasıl olursa tabii ki bunlardan uzak durmalısın. Bunların haram olduğu açıkça

15. En'am, 68
16. Furkan, 72
17. Vefatından sonra Hz. Ebu Bekr rüyada görüldü. Ona, diline neyi vird edindin? diye sordular. "Onunla "lâ ilâhe illAllah" dedim de beni cennete götürdü."dedi. (Şârih)

bellidir. Ama bir işaretle zannedilene gelince o, devlet başkanlarının, yardımcılarının, ölülere ağıt yakarak para kazananların, içki satan, faiz yiyen ve haram çalgılarla kazanç elde edenlerin ve diğer haram olan eğlence vasıtalarıyla para kazananların malları bu kısma girer.

Kişinin kazandığı malın çoğunun haram olduğunu kesinlikle biliyorsan, onun elinden aldığın her hangi bir şey malının çok nadir de olsa helal kısmından olsa bile haramdır. Bu kimselerin malının çok az bir kısmı helal olma ihtimali bulunsa da haram hükmündedir. Çünkü galip olan zanna göre hareket edilir ki o da malının çoğunun haram olmasıdır.

Tamamı haram olan mal ise, kişinin durumu vakfedenin şartlarına uymadığı halde vakıflardan yenilen maldır. Dinî ilimleri öğrenmekle (tefakkuh) uğraşmayan kimsenin medreselerin malından istifade etmesi haramdır. Şahitliğin kubulüne engel teşkil eden bir günah işleyen kişi "sûfî" adı altında vakıf ve diğer müesseselerden bir şey alması haramdır.

Şüpheli olan şeyleri, helal ve haramı İhyâu Ulûmi'd-dîn kitabında, müstakil bir bölümde anlattık. Onları öğrenmen gerekir. Çünkü helal olanı bilmek ve helal kazanmak, beş vakit namaz gibi her müslümana farzdır.

2.A.5. NAMUSU KORUMAK

Allah Teâlâ'nın haram kıldığı bütün davranışlardan bunu koru... Allah Teâlâ'nın "Onlar ki iffetlerini korurlar; ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (cariyeleri) hariç. (bunlarla ilişkilerinden dolayı) kınanmış değillerdir." (Mü'minûn 5,6) ve "Mahrem yerlerini koruyanlar/iffetlerine karşı duyarlı olanlar, eşleri veya meşru şekilde sahip oldukları (cariyeleri) dışında, (isteklerini frenlerler:) çünkü ancak o zaman hiçbir kınamaya uğramazlar. (Meâric 29,30)

Namusunu;

- Gözünü, harama bakmaktan korumadıkça
- Kalbini, kötü fiilleri düşünmekten engellemedikçe

- Karnını şüpheli yiyecekten ve aşırı tokluktan alıkoymadıkça haram fiilleri işlemekten muhafaza edemezsin. İşte bunlar, şehveti tahrik eden ve besleyen unsurlardır.

2.A.6. ELLERİ KORUMAK

Onlarla bir müslümana vurmak, haram mal almak, varlıklardan birine eziyet etmek, emanete hıyanet etmek ve söylenmesi caiz olmayan bir sözü yazmaktan sakın. Kalem de bir dil hükmündedir. Dilini koruman gereken her husustan kalemini de koru.

2.A.7. AYAKLARI KORUMAK

Onlarla zâlim yöneticinin[18] kapısına yürüme. Çünkü mecburiyet ve zorlama olmadan zâlim yöneticilerin yanına giden, büyük bir gü-

---

18. Hz. Mevlânâ "Âlimlerin şerlisi emirlerin ziyâretine gidenlerdir...." hadis-i şerîfini açıklarken zannedildiği gibi en şerli âlimin emirin ziyaretine giden olmadığını söyler. Bu hadis-i şerîften anlaşılan asıl mana şudur: Âlimlerin şerlisi devleti yönetenlerden meded uman, iyi ve kötü olması onlar vasıtasıyla olan ve onların korkusundan iyi olmaya çalışan kimsedir. Onun devlet yöneticilerini ziyaretten kastı onların kendisine hürmet etmesi, mal ve makam vermesidir. Bundan dolayı o âlim, devlet yöneticilerinden dolayı iyi olmaya çalışır, ilim elde eder. Âlim olunca da onların siyâseti korsusundan edepli olur. İster istemez uygun yol üzeredir. Gerek devlet erkânından biri onun ziyaretine gitsin, gerekse o ziyaret etsin her durumda o, yönetici tarafından ziyaret edilen olur.
Ancak bir âlim, devlet yöneticileri sebebiyle ilim sahibi olmayıp, sadece Hak Teâlâ Hazretleri için ilme sarılmışsa gidişâtı ve çalışması doğru yoldadır. Onun tabiatı ancak balığın sudan başka bir yerde yaşayamadığı gibi Hakk'ın rızasından gayrısını isteyemeye güç yetiremez. Onun zamanında bütün halk ister bilsinler ister bilmesinler nûrundan istifade ederler.
Eğer böyle bir âlim görünüşte devlet yöneticilerin ziyaretine gitse bile gerçekte yönetici ziyaret edendir. Çünkü her durumda yönetici ondan istifade eder ve yardım görür. O Âlimin ise emire ihtiyacı yoktur. Güneş gibi ışık vericidir. Bütün işi vermek ve bahşiştir. Verir almaz. Onun hali şu söze uygundur: "Biz vermeyi öğrendik, almayı öğrenmedik" Böyle olunca her durumda, âlimler ziyaret edilen ve devlet yöneticileri ziyaret eden olurlar.

nah kazanır. Gitmek, onlara tevazu göstermek ve zulümlerine rağmen hürmet etmektir. Allah Teâlâ, şu âyeti ile onlardan yüz çevirmemizi emretmiştir: "Zulmedenlere meyletmeyin. Aksi halde size ateş dokunûr. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonrada size yardım edilmez." (Hûd 113)

Zâlimleri ziyaret, mal istemek içinse, bunu yapan haramı elde etmeye çalışmaktadır. Resulullah (sav) buyurdu ki: "Kim bir kişiye zenginliğinden dolayı boyun eğerse, dininin üçte biri gider."[19] Bu hadiste salih bir zengin kastedilmektedir. Ya zâlim bir zengin hakkında ne dersin?!...

Sonuç olarak azalarınla bir şey yapman veya yapmaman Allah Teâlâ'nın nimetlerinden bir nimetdir. Vücudunda ki hiçbir azanı şeyi, Allah Teâlâ'ya karşı günah işlemek için asla hareket ettirme! Sadece Allah Teâlâ'ya itâatte kullan. Allah'ın buyruklarını tutmakta kusur edersen vebali sanadır; ciddiyetle sarılırsan sevabı yine sanadır. Allah'ın ne sana ve ne de ameline ihtiytiyacı vardır. "Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir."[20] Şöyle söyleme: "Allah ikram sahibidir, merhametlidir, günahkârların günahını bağışlar." Bu söz kendisiyle yanlış olanın kastedildiği doğru bir sözdür. Bu şekilde düşünen bir insan ise Resulullah (sav)'in deyişi ile "ahmak" olarak isimlendirilmiştir: "Zeki, akıllı olan nefsini aşağılayan ve ölümden sonrası için iyi ameller yapandır. Ahmak ise, nefsinin isteklerine uyan ve sonrada Allah'tan bazı şeyler ümit edendir." Senin bu sözün, tembellik yaparak ilme çalışmadan, din ilimlerinde fakih olmak isteyen kişinin şu sözüne benzer: "Allah kerimdir, rahimdir. Nebilerin ve velilerin kalplerine, çalışmadan, tekrar edip öğrenmeye gayret göstermeden ilimleri verdiği gibi, benimde kalbime ilim vermeye gücü yeter." İşte bu söz, ziraati, ticareti, kazancı terkedip, tembel tembel oturarak mal isteyen kişinin: "Allah kerimdir. Göklerin ve yerin hazineleri onundur. Nitekim bazı kullarına böyle ihsanda bulunmuştur. Hazinelerinden birini de bana göstermeye kâdirdir. Ben de kazanma derdinden kurtulurum.."sözüne benzer. Sen bu iki adamın sözünü işittiğinde her ne kadar Allah Teâlâ'ın kerem ve kudretini doğru ve gerçek olarak nitele-

19. İbni Ebi Âsım, Kitâbü'z-Zühd I, 85 el-Firdevs III, 4III, 467
20. Müddesir, 74/38

seler bile, onların ahmak olduğuna kanaat getirir ve onlarla alay edersin. Aynı bu şekilde dinde basiret sahibi olanlar da, sen hiçbir gayret göstermeden Allah'ın mağfiretini istediğinde haline gülerler. Allah Teâlâ buyuruyor ki:

"Bilirsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur." (Necm 39), ".... Yaptıklarınızın karşılığından başka bir şey mi göreceksiniz?" (Tûr 16), "...(âhirette)Siz ancak (bu dünyada) yapmış olduklarınızın cezasını çekeceksiniz." (Tahrim 7) "İyiler muhakkak nimet içinde, günahlara dalanlar ise yakıcı bir ateş içindedirler" (İnfitâr 13-14)

Allah'ın keremine güvenerek ilim ve mal elde etmek için çalışmayı terketmediğin gibi, âhiret azığını hazırlamayı da bırakma ve ihmalkarlık yapma. dünya ve âhiretin Rabbi tektir. O her iki yerde de Kerîm(ikramı bol) ve Rahîm'dir(çok merhametli). Onun keremi ibâdet ve tâatinle artacak değildir. Onun keremi, şu azıcık geçici günlerde nefsinin isteklerini terketmeye sabretmenle, seni cennete ve ebedî olan hiç bitmeyecek nimetlere ulaşma yolunu kolaylaştırmasıdır. Bu O'nun sonsuz ihsanıdır. Nefsine, herhangi bir şey yapmadan ameline güvenenleri örnek alma. Akıl ve kararlılıkta salih ve nebilere uy. Ekmediğini biçmeyi arzulama. Her oruç tutan, namaz kılan, nefsi ve düşmanla cihad eden, takvâ sahibi olan (emirleri tutup, yasaklardan kaçınanın) keşke bağışlansa...

Burada anlattıklarımız, görünen azalarımızı kötülüklerden koruman içindir. Azalarımızın amelleri kalbimizde bulunan iyi ve kötü sıfatlardan kaynaklanmaktadır. Bunun için kalbini temizlemen gerekmektedir. Kalp temizliği içimizi güçlendirir. Buna "kalbin takvâsı" denir. "Kalp, kendisi ıslah olduğu zaman onunla birlikte vücudun tamamının ıslah olduğu bir parçadır. Aynı şekilde kalp bozulursa, bütün vücut ahlâkî dengesini kaybetmektedir."[21] O halde azalarının iyi davranışlar sergilemesi için kalbini iyileştirmeye çalış. Kalbin ıslahı "murakabe"[22] ye devam etmekle gerçekleşir.

---

21. Buhârî, İman, 39
22. Murakabe, denetleme, gözetleme demektir. Kulun "Hak, bütün hal ve hareketlerimden haberdardır." Şeklinde bir şuur ve idrak içinde olmasıdır. Kalbi, ona zarar verecek her şeyden korumak, Allah beni her an görüyor, kalbime bakıyor, anlayışı içinde olmaktır. (Tasavvuf T. Sözlüğü, S. Uludağ)

2. B. KALBİN GÜNAHLARI

Bil ki kalpte kötü sıfatlar pek çoktur. Kalbin kötü huylarını temizleme yolu ise meşakkatlidir. Oradaki hastalıkları tedavi de gerçekten zordur. İnsanlar kendilerini tanımaktan gafil oldukları için, onun ilacını bilme ve yapma işi tamamen koybolmuştur. Bu nedenle kalbin manevî hastalıklardan kurtulması için gerekli olan hususları İhyâu Ulûmi'd-dîn kitabı "Rub'u'l-mühlikât ve münciyât" bölümlerinde detaylı olarak anlattık. Ancak burada öncelikli olarak kalbin şu üç pisliğine bulaşmamanı tavsiye ediyoruz. Bu hastalıklar zamanımızdaki ilim öğreniyor gibi hareket edenlerde sıkça görülmekte olup onları helake götüren şeylerdir. Dikkat et de bu kötülüklerden uzaklaş. Zira bunlar bizatihi kişiyi helâke sürükleyen özelliklerdir. Bunlar üç kısımdır:

I. Hased

II. Riya

III. Ucub

Onlardan kalbini temizlemek için çok gayret etmelisin. Onları kalbinden atabilirsen, geriye kalan hastalıkları "rub'u'l-mühli-

kât'tan[23] öğrenebilirsin. Ama bu üçünden kurtulamazsan diğerlerinden hiç kurtulamazsın. Kalbinde az da olsa kıskançlık, gösteriş ve kendini beğenme varken, ilim öğrenmede ki iyi niyetinle kurtuluşa ereceğini zannetme! Resulullah (sav) buyuruyor ki: "Şu üç şey insanı helâk eder; aç gözlü tamahkâr olmak, nefsin isteklerinin peşinden gitmek ve kişinin kendi nefsini beğenmesi"[24]

2.B.1. HASETLİK

Hasetlik, aç gözlülük ve tahmahkârlıktan kaynaklanan bir huydur. Cimri, kendinde bulunandan başkasına vermeyen insandır. Aç gözlü olan ise, Allah'ın kullarına henüz vermediği, kudret hazinelerinde var olan nimetlerin kimsede olmamasını ister. Tamahkârlık, cimrilikten daha kötüdür. Hasetlik ise, Allah Teâlâ'nın bir kuluna kudret hazinelerinden, ilmi veya malı ve insanların onu sevmesini veya herhangi bir şeyi nimet olarak vermesini kaldıramayan kişidir. Böyle yapmakla kendisine bir faydası olmasa bile yine de o kulda olan nimetlerin elinden gitmesini ister. İşte bu ne büyük bir kötülüktür. Bu nedenle Resulullah (sav) buyurdu ki: "Hased, ateşin odunu yediği gibi, iyilikleri yer bitirir."[25]

Haset eden merhametsiz olup, devamlı içi içini yiyen kimsedir. dünyada içinin darlığı hiç bitmez. Allah'ın kendilerine nimet olarak ilim, mal ve makam verdiği arkadaş ve tanıdıkları her zaman var olacaktır.. Dolayısı ile dünyada ölene dek iç sıkıntısını hep yaşayacaktır. Tabii ki âhiretin azabı daha şiddetli ve daha büyüktür!..

Aslında kişi kendisi için istediğini, diğer müslümanlar için de istemedikçe, gerçek iman sahibi olamaz. O halde bollukta ve darlıkta müslümanlarla paylaşması, onlarla beraber hareket etmesi gerekir.

---

23. Rub'ul-Mühlikât bölümünde, şehveti zayıflatma; dili koruma; gazap, kin ve hasedin zemmi; dünyanın, cimrilik ve mal sevgisinin, makam ve riyanın, kibir ve kendini beğenmenin, gururun zemmedilmesi konuları yer alır.
24. Bezzâr, Askerî, Ebu İshak ve Hatib, Sahabe'den bir topluluktan rivâyet etmişlerdir. Beyhakî, el-Evsat'ta rivâyet ederek zayıf hadistir, der.
25. Ebu Davud Edep, 44

Müslümanlar biribirine bağlı tek bina gibidir. Bir uzuv rahatsız olunca, tüm azaların rahatsızlık duyduğu bir vücut gibidir.

Eğer bu sevgiyi kalbinde bulamazsan; helak olmaktan kurtulmak için uğraşman, fer'î meselelerle ve cedel ilminin ayrıntıları ile uğraşmandan daha iyidir.

2.B.2. RİYA

İki şirk vardır: Biri açıktan Allah'a ortak koşmak, bir diğeri de riya denen gizli şirktir. Riya, bir makama gelmek ve insanlar arasında kendisine saygı duyulan büyük biri olmak için, halkın kalbinde bir yer edinmek istemendir. Makam sevgisi nefsin isteklerine boyun eğmektir. Bu durumda insanların çoğu âhiretini mahvetmiştir. İnsanlar yine insanlardan değer görmeyi istemekle helak oldular. İnsanlar gerçekten kendileri hakkında insanflı düşünselerdi, çoğu alışkanlık haline getirdiği amellerin dışındaki ibâdet ve ilimleri, ancak insanlara gösteriş sebebiyle yaptıklarını bilirlerdi. Riya, hadis-i şerifte geçtiği gibi amelleri boşa çıkarır: "Kıyamet günü bir şehide cehenneme girmesi emredilir. O derki: "Ey Rabbim! Senin yolunda şehid oldum." Allah Teâlâ: "Sen filan kişi 'kahramandır' denmesini istedin ve öylede anıldın ve yaptığın amelin karşılığını almış oldun!.." buyurur. Aynı şekilde gösteriş yapan âlim, hacı ve Kur'an okuyanlara da söylenir.[26]

2.B.3. KENDİNİ BEĞENMEK, BÜYÜKLENMEK VE ÖĞÜNMEK

Tedavisi çok zor olan, amansız bir hastalıktır. Kibir insanın kendisini saygın, büyük ve kurdetli, başkalarını ise küçük ve değersiz görmesidir. Bu bakış açısının dildeki neticesi kişinin sık sık "ben, ben" demesidir. Lânetli şeytan, Âdem (as) hakkında: "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten onu ise topraktan yarattın" demişti.(A'râf

---

26. Müslim İmare 152, Nesai Cihad 22, Ahmed II 322

12) İnsanlarla bir araya geldiğinde, toplantılarda kibrin işareti, büyüklenmek, başkanlık almaya çalışmak ve önlerde bulunmaktır. Konuşmalarda ise sözüne karşılık verenden yüz çevirmek, ona karşı gururlanmaktır.

2.B.4. KİBRİN DEVASI

Kibirli olan kendisine bir şey tavsiye edilse, büyüklenerek reddeder, tenezzül etmez veya kendisi tavsiyede bulunsa, kaba davranır. Kim kendisini Allah Teâlâ'nın yarattığı herhangi bir varlıktan daha hayırlı görürse, işte o kibirleniyor demektir. Bilmen gerekir ki hayırlı olan âhirette Allah katında hayırlı olan kimsedir. Bu ise son nefesle alakalı bir sırdır.

Kendin hakkında başkalarından hayırlı olduğuna inanman tamamen cahilliktir. Aksine bir kimseye daima "senden daha hayırlı ve iyi" düşüncesi ile bakman gerekir. Senden küçük birisini görürsen de ki "Bu Allah'a isyan etmedi ve ben ise günahkârım, onun benden hayırlı olduğunda şüphem yok"de.

Senden daha büyük birini görünce de "Bu benden evvel Allah'a ibâdet etmeye başladı, onun için mutlaka benden daha hayırlıdır."de.

Bir âlim görürsen "Bana verilmeyen bilgi ona verildi ve benim ulaşamadığım hakîkatlere o ulaştı, benim bilemediğim konuları o biliyor. Ben nasıl onunla aynı seviyede olurum?!.." de.

Bir cahile rast gelirsen de ki: "Bu kişi bilgisizliğinden dolayı günah işliyor ben ise bile bile günaha dalıyorum. Allah'ın günahım hakkındaki delili cahilinkinden daha kuvvetli. Benim sonum ne olur bilmiyorum?..."

Kâfir olan birini görürsen: "Belki yarın müslüman olur. Hayatını hayırlı bir amelle noktalar. Hamurdan kıl çekilir gibi, günahlarından sıyrılır. Ama ben –Allah korusun- belki Allah beni dalâlete düşürecek ve kâfir olacağım. Kötü bir amelle hayata veda edeceğim... Yarın âhirette o Allah'ın yakın kullarından, ben ise hüsrâna uğrayanlardan, Allah'ın rahmetinden uzak olabilirim..." diye düşünmelidir.

Kalbinden kibrin çıkması için şunu bilmelisin: "Büyük insan, Allah Teâlâ katında değerli olandır." Bu da son nefeste ortaya çıkacak olan bir sırdır. Sonun ne olacağı da hiç belirli değildir. Allah Teâlâ'nın kullarının ne durumda olacağını bilemeyeceğin için son anının kötü olması korkusu kibirlenmekten uzak kalmana sebep olmalıdır. Şu an kendinin iyi olduğu hakkındaki kanaatin ve imanlı olman, ileride bu durumların değişebilir olmasıyla tezat teşkil etmez. Çünkü Allah kalpleri değiştiricidir. Dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini de sapıtır.

Haset, kibir, riya ve kendini beğenme hakkında hadisler çoktur. Sana hepsini içine alan şu hadisi öğrenmen yeterlidir. İbn Mübarek bir adamdan (Halid b. Mu'dân) rivâyet etti. O adam Muaz'a (ra) dedi ki: Bana Resulullah (sav)'den duyduğun bir hadisi anlatır mısın? Muaz (ra) bunun üzerine ağladı, hatta ağıtı hiç kesilmeyecek zannettim. Sonra dedi ki: Resulullah (sav)'i ne kadar özlüyor ve O'na kavuşmanın hasretini çekiyorum... Bir gün Resulullah (sav) bana şöyle demişti: Muaz, sana bir söz söyleyeceğim, eğer onun gereğini yaparsan Allah katında faydasını görürsün. Eğer gereği ile amel etmezsen, kıyamet gününde Allah Teâlâ katında bir delilin olmaz.

Ey Muaz, Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmadan önce yedi melek yarattı... Yedi kat semadan her birine bir meleği muhafız koydu. Hafaza meleği, kulun sabahtan akşama kadar yaptığı ve güneşin ışığı kadar nûrlu olan amelleri ile çıkar. dünya semasına, birinci kat göğe çıkardığında, kulun amelini görevli meleğe över ve özelliklerini anlatır. Oradan sorumlu melek, hafaza meleğine derki: "Bu ameli sahibinin yüzüne çarpın! Ben gıybet meleğiyim, Rabbim insanların gıybetini yapanların amelini bu kapıdan başka kapıya geçirmememi emretti!.."

Sonra hafaza meleği ertesi gün, kulun amellerinden nûrlu –içinde gıybet olmayan- salih bir amel getirir. Onu över ve özelliklerini anlatır. Birinci semadan geçerek ikinci semaya ulaşır. Orada görevli melek şunları söyler: "Durun, bu ameli sahibinin yüzüne vurun! O bu ameli ile dünya menfaati istemiştir. Ben kendini övenle ilgilenen meleğim. Rabbim böyle bir ameli diğer kapıya geçirmememi emretti!. Çünkü o kişi insanlarla bir araya geldiğinde hep kendini överdi."

Başka bir gün hafaza melekleri, kendilerinin de beğendiği, sadaka, namaz ve orucun nûru parladığı halde, kulun ameli ile çıkarlar.

Bunlarla üçüncü semaya kadar yükselirler. O kapıdaki görevli melek der ki: "Durun, bu ameli sahibinin yüzüne çarpın! Ben kibirle sorumlu meleğiyim. Rabbim onun amelini ileriye geçirmememi emretti. Çünkü o insanlara karşı büyükleniryordu..."

Sonra başka bir gün koruyucu melekler kulun, namaz, oruç, umre, hac ve tesbih ibâdetinden vızıltı gibi sesler gelen ve parlak yıldızlar gibi ışıldayan amelleriyle yükselirler ve ilk üçünü sorunsuz geçerek dördüncü kat semaya ulaşırlar. Burada görevli olan melek der ki: "Durun, bu ameli sahibinin yüzüne, sırtına ve karnına çarpın!.. Ben kendini beğenenle ilgilenen meleğim. Rabbim onun amelini buradan geçirmememi emretti. O bir amel işlediği zaman yaptığı ameli beğenirdi."

Diğer bir defa hafaza melekleri kulun ameli ile çıkarlar. Onun ameli sanki nişanlısı zifafa girecek gelin gibi süslüdür. Buradaki görevli melek "Durun, bu ameli yapanın yüzüne çarpın ve omuzuna yükleyin!.. Ben hased edenle sorumlu meleğiyim. O öğrenen ve kendisi gibi amel yapanlara ve kendisinden fazla ibâdet yapanlara hased ediyor, onların gıybetini yapıyordu. Rabbim böyle birinin amelini geçirmememi emretti."

Yine bir gün hafaza melekleri, kulun güneş gibi parlak olan namaz, zekat, hac, umre, cihat ve oruç ibâdetleri ile göğe çıkarlar. Onları altıncı kat semaya kadar geçirirler. Buradaki vazifeli melek der ki: "Durun, bu amelleri sahibinin yüzüne çarpın!.. Bu kişi Allah'ın kullarından hastalığa yakalanmış ve belaya uğramış hiçbir insana merhamet etmiyordu. Hatta onların başına gelen musibete seviniyor ve onlarla alay ediyordu. Ben rahmet meleğiyim. Rabbim onun amelini buradan geçirmememi emretti.

Başka bir gün hafaza melekleri, kulun oruç, namaz, nafaka (Allah yolunda harcama), cihat ve vera' (şüpheli şeylerden kaçınma) ibadeleri ile çıkmakta, arı vızıltısı gibi bir ses olup güneş ışığı gibi bir ışık parlamaktadır. Aynı zamanda üç bin melek de onun ameli ile beraberdir. Bu şekilde yedinci kat semaya kadar ilerlerler. Burada görevli melek onlara der ki: "Durun, bu amelle sahibinin yüzyüne ve bütün vücuduna vurun! Ve o ameli kalbinin üzerine kapatın. Ben zikir (şöhret, insanlar arasında iyi anılmayı isteme, saygınlık kazanmayı isteme) meleğiyim. Ben Rabbim'in rızasından başkası için yapılan amelleri

perdelerim. O kişi yaptığı amelle Allah'tan başkasını istedi. O fakihlerin yanında yükselmeyi, âlimlerin kendisinden –iyi amel yapıyor diye- bahsetmelerini, şehirlerde meşhur olmayı istedi. Rabbim onun amelini daha ileriye geçirmememi emretti. İhlaslı olarak Allah'ın rızasının istenmediği her amel riyadır. Allah riya yapanların amelini kabul etmez."

Resulullah (sav) buyurdu ki: Yine bir gün hafaza melekleri kulun, namaz, oruç, hac, umre, güzel ahlak, samt (boş konuşma yerine susmayı tercih etmek) ve Allah Teâlâ'yı zikretme ibâdetleri ile çıkarlar. Yedi kat göklerin melekleri onları uğurlarlar ve bütün perdeleri geçerek Allah'ın huzuruna getirirler. Kulun sadece Allah'a has kılarak salih amel işlediğine şahitlik ederler. Allah Teâlâ buyurur ki: "Sizler kulumun amelini korumakla görevlisiniz. Ben ise onun kalbine bakmaktayım. O bu ameli ile beni değil başkasını istemişti. Ona la'net olsun!.. bunun üzerine melekler der ki: "Senin la'netin ve bizim la'netimiz onun üzerine olsun." Böylece yedi kat göklerdeki ve içinde bulunanlar da ona la'net ederler...

Sonra Muaz (ra) ağladı ve şiddetli bir şekilde hıçkırmaya başladı..

Sonra Muaz (ra) dedi ki: "Dedim ki, ey Allah'ın Rasülü, sen Allah'ın peygamberisin, günahsızsın, ben ise günahkâr Muaz... Bu kötü ahlaklardan nasıl kurtulurum?.."

Resulullah buyurdu ki: "Bana uy, amelin eksik olsa da ey Muaz, arkadaşlarından özellikle Kur'an'ı hafızlarını gıybet etmekten dilini koru. Günahlarını kendinden bil, başkalarına yükleme. Onları kötüleyerek kendini temize çıkarma. Arkadaşlarını küçümseyerek kibirlenme. dünya işini âhiret işine karıştırma. Amelinde gösterişe kapılma. İnsanlarla bir araya geldiğinde, senin kötü ahlakından kaçınacakları şekilde davranarak kibirlenme. Yanınızda başkası varken arkadaşınla fısıldaşma. İnsanlara karşı övünüp, gururlanma sonra dünya ve âhiretin hayırlarıdan alıkonulursun. Dilinle insanlara kırıcı konuşma, onların gönüllerini parçalama, sonra kıyamet günü cehennemde ateş köpekleri de seni parçalar... Allah Teâlâ buyurdu ki: "Yavaşça çekenler..." (Nâziât, 2), Onlar kimdir biliyor musun ey Muaz? Dedim ki:

"Anam, babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasülü! Kimdir? Buyurdu ki:

"Cehennemdeki köpeklerdir. Onlar kemikten eti sıyırırlar."

"Anam, babam sana feda olsun Ey Allah'ın Rasülü! Bu hasletleri yapmaya kimin gücü yeter, o kötülüklerden kim kurtulur?"

"Muaz! Allah'ın kolaylaştırdığı kimseye bunları yapmak kolay gelir. Bunlardan, 'kendin için sevdiğini bir başkası için sevmen ve kendin için hoş görmediğini bir başkası için de hoş görmemen' sana yeter. Sen bunu yapıyorsun öyleyse kurtuldun ey Muaz."

Halid b. Mu'dân dedi ki: "Bu büyük hadis sebebiyle Muaz'dan daha çok Kur'ân-ı azîm'i okuyan bir kimse görmedim."[27]

Ey ilmi isteyen! Bu kötü hasletleri düşün. Bu kötülüklerin kalpte yerleşmesinin en büyük sebebi, "ilmi övünme vesilesi yapmak ve onu mücadele, arkadaşlarından daha ileriye geçmek için öğrenmek"tir. Cahil kişi bu kötülüklerin çoğundan uzaktır. Fakat âlim bunları gaye edinmiştir. Ve onlar sebebiyle mahvolmaya maruz kalmıştır. Dikkat et! hangi işin daha önemli. Bu helak edici huylardan uzak durmanın nasıl olacağını öğrenmek, kalbinin ıslahı ve âhiretinin ma'mur olması ile meşgul olmak mı, yoksa faydasız konuşanlara kendini kaptırmak, ilmi kibir, riya, hased, kendini beğenmek için öğrenip herşeyini kaybedenlerle birlikte helak olmak mı daha önemlidir?..

Bil ki hased, riya ve kendini beğenmek kalbin kötülüklerinin anasıdır. Onların da bir tek aslı vardır. O da "dünya sevgisi"dir. Bunun için Resulullah (sav) buyurdu ki: "dünya sevgisi bütün günahların başıdır."[28] Bununla beraber dünya âhiretin tarlasıdır. Kim âhiretine yardımcı olması için ihtiyacı kadar dünyadan istifade ederse, o zaman dünya tarlası olur. Kim de bolluk içinde, müreffeh bir yaşam sürmek için dünyayı isterse, o zaman dünya helâkine sebep olur.

Kitabın başından beri, takvâ ilminin zahiri hakkında bir nebze olsun bahsettiklerimiz "hidâyetin başlangıcı"dır. Bu konularda nefsini

---

27. et-Terğîb ve't-Terhîb, I, 38
28. Bu hadisi Beyhaki Hasan-ı Basrî'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. Beyhakî'nin Zühd'ünde de rivâyet ettiği gibi Zerkânî, "Bu İsâ (as) veya Malik bin Ebu dünya'nın sözüdür" der. Şuabi'l-İman'da "Bu sözün Nebî (sav)'den rivâyet edildiğinin aslı olmayıp, Hasan-ı Basrî'nin mürsellerindendir." denmektedir.

tecrübe ettin ve onları kabullenip uyguladıysan, takvânın bâtınına ulaşmanın nasıl gerçekleşeceğini öğrenmen için İhyâu Ulûmi'd-dîn kitabına bakman gerekir.

Kalbinin bâtınını takvâ ile ma'mur ettiğin zaman, seninle Rabbin arasında ki perdeler kalkar ve mârifet nûrları açılır. Kalbinden hikmet menbağları boşanır. Mülk ve melekût âleminin sırları çözülür. Bu sonradan olan ilimlerin "Sahabe (ra) ve tabiin döneminde sözü geçmiyor" diye küçümsediği (ledünnî) ilimler kolay gelir.

Eğer sen kıyl ü kâl (tartışma), gösteriş ve cedel ilmini istiyorsan, başına gelen bela ne büyük!.. Ne uzun bir yorgunluk... Hayırdan uzaklaşman ve hüsrânın da ne kötüdür!..

Helâke düşmekten korkmuyorsan, dilediğin gibi amel yap!.. Ama dine karşılık talep ettiğin dünyalık seni kurtaramaz. Âhireti kazanma fırsatı ise elden gidiyor. Kim dünya sevgisini dine tercih ederse, her ikisini de kaybeder. Kim de dini için dünya sevgisini terkederse her ikisini de kazanır.

Bu anlattıklarımız, emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmakla gerçekleştireceğin Allah Teâlâ ile olan muamelen konusunda, yolun başlangıcına işaret eden hidâyet sözleridir.

Şimdi Allah Teâlâ'nın kulları ile ilişkilerinde ve dünya hayatında onlarla yapacağın sohbetlerde, nefsini sorguya çekmen gereken edep kurallarından bahsedeceğiz.

2.C. - SOHBET ÂDÂBI

Gerçek dost, ikametinde ve yolculuğunda; uykunda ve uyanıklığında senden ayrılmaz. Hatta hayat boyu ve ölümünde bile seninledir. İşte o Rabbin, Efendin, Mevlân ve Yaratıcındır... Onu ne zaman ansan, yanında bulursun... Çünkü Allah Teâlâ buyurur ki: "Ben beni zikredenle beraber otururum."[29]

Ne zaman dinin hakkındaki kusurlarından dolayı hüzünlenerek, kalbinde ezikliğini hissetsen, Cenab-ı Hakk'ı, seni tek başına bırakma-

---

29. Suyutî, Düreru'l-mensûre, 26 Hâkim, el-Müstedrek, 4/246 İbnu'l-Arabi bu hadis hakkında şöyle der: "Allah kendini zikredenle beraber oturur. Yanıbaşında oturan da zâkirin meşhûdudur. Eğer zâkir yanıbaşında oturmakta olan Hakkı müşâhede etmiyorsa ona zâkir denmez. Zîrâ zikrullah kulun sâdece diline has olmayıp onun baştan başa bütününe sârî bir husustur." A.A. Konuk bunu şu şekilde açıklamalı olarak tercüme eder: Bir kimse Hakk'ı sadece lisanı ile zikrederse, Hak o vakit ancak lisânının ceîsi olur. Ve Hakk'ı ancak lisanı müşahede eder. Kul "Allah" deyip de kalbi mâsivâ ile meşgul ise Hak onun kalbinin celîsi olmaz. Ve kalbi zevkan Hakk'ın müşahedesinde değildir. Füsûs, 168-169'dan naklen, M. Erol Kılıç, Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri, 158, Dr. Tezi, İstanbul, 1995

yan biri olarak ve kendine yakın bulursun. Allah Teâlâ buyurur ki: "Ben benim için (ibâdetlerindeki eksiklik ve günahlarından dolayı) gönlü mahzun olan kullarımlayım."[30]

Allah'ı ma'rifet[31] derecesinde hakkıyla bilsen, insanları bırakıp Onu dost edinirdin. Bütün vaktini O'nun dostluğuna hasretmeye (dostluğun gereği olan ibâdetlere sarılmaya ve çokça zikir yapmaya) gücün yetmezse, o zaman gece ve gündüzde Mevlâ'nla baş başa kalabileceğin ve O'na münâcât ederek onunla birlikte olmanın hazzına erişebileceğin, bazı vakitler belirlemelisin. Öyleyse Allah Teâlâ ile sohbetin edeplerini öğrenmen gerekir.

2.C. 1. ALLAH İLE SOHBETİN ÂDÂBI

1. Huzurunda başı öne eğmek.
2. Gözü kapamak.
3. Himmetini O'na odaklamak.
4. Daima sukut halinde olmak.
5. Bedenin boş şeylerle meşgul olmayı bırakıp sükuna ermesi.
6. Emirlere sarılarak yerine getirmek, yasaklardan kaçınmak.
7. Kadere itirazı terketmek.
8. Devamlı zikretmek.
9. (O'nun nimetini ve büyüklüğünü) tefekkürü bırakmamak.
10. Hakkı bâtıla tercih etmek.
11. Halktan ümidi kesmek, insanlardan bir şey beklememek.
12. Hakk'ın heybetini gönülde hissetmek.
13. (İbâdetlerdeki eksiklik ve günahlardan dolayı) Allah'tan utanarak kalpte bir burukluk hissetmek.

---

30. Rûhu'l-meânî, II,15
31. Ma'rifet, sûfîlerin rûhânî halleri yaşayarak, manevî ve ilâhî hakîkatleri tadarak (iç tecrübe ile vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgidir. Bu yoldan Hakk Teâlâ hakkında kazanılan bilgiye ma'rifetullah, buna sahip olan kişiye de ârif-i billah denir.

14. Rızkın Allah'a ait olduğundan emin olarak kazanç hayalleri kurmamak. Cenab-ı Hakk'ın kendisi hakkında en güzel olanı isteyeceğini bilerek, Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanına itimat etmek.

Bu anlattıklarımız gece ve gündüz Hak'la birlikteliğinde şiarın olmalıdır. Bunlar, senden bir an bile ayrı olmayan Hakîkî dostla sohbetin gerekleridir. Halbuki yaratılmışlar çoğu zaman seni terkederler.

2.C. 2. ÂLİMİN ÂDÂBI

1. (Öğrencinin sorularını sabırla cevaplamak ve öğretimin zorluklarına)tahammül göstermek.
2. Yumuşak huylu olmak.
3. Başı önde ancak vakar üzere heybetle oturmak.
4. Haksızlığını engellemek için zâlime başkaldırmak dışında, bütün insanlara kibirlenmeyi terk etmek.
5. Toplantılarda ve derslerde tevâzuyu tercih etmek.
6. (Asılsız ve münasebetsiz) şaka ve eğlenceyi terk etmek.
7. Öğrencilere yumuşak davranmak.
8. Doğru dürüst soru soramayan, dersin huzurunu kaçıracak şekilde sorular yönelten ve kibirlenen öğrenciye karşı teennî ile hareket etmek.
9. Zeki olmayan veya konuyu anlayamayan öğrenciye güzellikle öğretmek ve ona kızmamak.
10. Bilmediği bir konu ise "bilmiyorum" diyerek kibirlenmeyi terk etmek.
11. Soru sorana dikkatini yoğunlaştırarak sorusunu anlamaya çalışmak.
12. Getirilen delilleri kabul etmek, kendi hatasını anlayınca fikrinden dönerek doğruyu kabullenmek.
13. Öğrencinin zararlı olan bilgileri(sihir gibi) öğrenmemesini sağlamak.
14. Faydalı ilmi ise Allah rızası niyetinin dışında öğrenmesinden sakındırmak.

15. Öğrencinin farz-ı ayn olan ilmi tamamlamaya çalışırken farz-ı kifâye olan ilimle uğraşmasına mani olmak. Ona farz-ı ayn olan zahirini ve batınını takvâ ile ıslah etmektir. (Bedeniyle ve kalbiyle günahlardan sakınmaktır.)
16. Öğrenci hocasının yaptıklarını örnek alması ve sözlerinden istifade etmesi için âlim önce kendisini takvâya uyup uymadığına bakmalıdır.

2.C. 3. ÖĞRENCİNİN ÂDÂBI

1. Derse geldiğinde hocasına selam verir.
2. Huzurunda fazla konuşmaz.
3. Hocası müsaade etmedikçe konuşmaya başlamaz.
4. Hocasından izin almadan da soru sormaz.
5. Hocasının bir konu hakkındaki görüşüne karşılık "Bir başkası sizin görüşünüzün aksine şunu söylüyor" diyerek muhalefet etmez.
6. Kendisi doğru olanı hocasından daha iyi bildiğini belirtmez istercesine üstadının görüşü aksine fikirler serdetmez.
7. Hocasının dersinde arkadaşına soru sormaz (Soru hocaya sorulmalıdır).
8. Sağla solla meşgul olmaz. Sanki namazdaymış gibi önüne bakarak sakin ve edepli bir şekilde oturur.
9. Hocasına bıkkınlık geldiğini görünce daha fazla soru sormaz.
10. O ayağa kalkınca öğrencide saygı için ayağa kalkar. Söze devam ederek veya soru sorarak hocasını takip etmez. Varacağı yere ulaşıncaya kadar susar.
11. Hocasının yaşantısında dıştan kendisine hoş gözükmeyen durumlarda kötü zan beslemez. Çünkü hocası yaptıklarının içyüzünü daha iyi bilir. Bu gibi durumlarda Musa'nın (as) Hızır'a (as) söylediği şu sözü hatırlar: "Gemide olanlara boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (zararı) büyük bir iş yaptın!" (Kehf,71). Hz. Musa'nın hatalı olması dış görünüşü bakarak Hızır'a (a.s.) itiraz etmesidir.

2.C. 4. ÇOCUĞUN ANNE-BABASINA KARŞI ÂDÂBI

Sözlerini dinlemeli, onlar ayağa kalktığında hürmeten ayağa kalkmalı ve emirlerini tutmalıdır. Bir yere giderken önlerinde yürümemelidir. Sesini onların sesinden daha fazla yükseltmemeli, çağırdıklarında derhal "buyur!" demelidir. Rızalarını kazanmaya gayret etmeli, onlara tevazu ve yumuşaklıkla muamele etmelidir.[32] Yaptığı iyilikleri ve onların sözünü dinlemiş olmayı başa kakmamalı ve onları minnet altında bırakmamalıdır. Onlara kızgın bir şekilde bakmamalı, yüzünü ekşitip kaşlarını çatmamalıdır. Onlardan izinsiz yola çıkmamalıdır.

2.C. 5. BUNLARIN DIŞINDA DOSTLAR, TANIMADIKLAR, TANIDIKLAR İLE OLAN ÂDÂB

Tanımadığın kimselerle birlikte olman gerekirse, onların konuşmalarına katılma. Basit manasız sözlerine ve aktardıkları kötü haberlere kulak vermemeye çalış. Sarf ettikleri kötü kelimeleri duymamaya çalış. Onlarla sıkça görüşmekten sakın. Bir ihtiyacını halletmelerini istememeye özen göster. Kabul edeceklerini umuyorsan, yaptıkları kötülüklere karşı yumuşakça nasihatte bulun.

Arkadaş ve dostlarınla ilişkilerinde dikkat etmen gereken iki önemli husus vardır:

2.C.6. DOSTLAR İLE OLAN ÂDÂB

Onlarda öncelikle sohbet ve sadakat şartlarını ara. Kardeşlik ve sadakatin gereğine uymayacak kişiyle arkadaş olma. Rasulüllah (sav)" Kişi arkadaşının dini üzeredir. O halde kiminle dost olduğunuza dikkat edin!"[33] buyurur. Öğrenimini beraber sürdüreceğin bir arkadaş, din ve dünya işlerini birlikte yapacağın bir dost arıyorsan, onda şu beş

32. İsrâ, 24
33. Hâkim, Müstedrek, IV, 171

özelliği gözet:

•*Akıl:* Ahmakla arkadaşlıkta hayır yoktur. Böyle bir arkadaşlığın sonu kin ve düşmanlıktır. Onun en iyi hali sana fayda vereceğim derken zarar vermesidir. Akıllı düşman ahmak dosttan hayırlıdır.

Dost olma cahille, kendini koru ve sakın ondan
Arkadaş olduğu yumuşak huyluyu
Ziyana uğrattı nice cahil olan
Kişi arkadaşıyla ölçülür beraber yola koyulduğu
Acaba çifti mi diye bir ayakkabıyı diğerinin yanına korsun
Bir yönü vardır elbet
Her şeyin başka şeyle kıyaslanıp benzetilecek
Karşılaşınca kalpten kalbe de yol belirir...

• *Güzel Ahlak:* Kötü huylu kimseyle sohbet etme. Çünkü o öfkelendiği ve şehvetinin peşine düştüğü zaman nefsine hakim olamaz. Alkâmetü'l-Utâridî vefatı anında oğluna bir vasiyet yapmış ve güzel ahlakı öz olarak şöyle anlatmıştı: "Yavrucuğum, bir kimse ile arkadaşlık yapacaksan;

- (Söz ve davranışlarınla) ona hizmet edersen, seni korusun
- Arkadaşlığı şeref ve itibarını yükseltsin
- Geçim sıkıntısında sana kâfi gelip başkasına muhtaç etmesin
- Onunla oturduğun vakit ikramda bulunsun
- İyilik yaptığında karşılık versin, destek olsun
- Sevabını makbul görsün, günahına engel olsun
- Herhangi bir söz söylediğinde seni tasdik etsin
- Yaptığın iyiliği unutmasın, kötülüğünü ise gizlesin
- Bir iş yapıyorsan yardımcı olsun
- Aranızda bir anlaşmazlık çıkınca seni nefsine tercih etsin.

Ali (r.a.) bu konuda şu beyti söyledi:

Dostunsa biri hep yanında yer alır
Senin faydan için kendini bile feda eder

Eğer zamanın işleri durumunu bozmuşsa
O da seni destekleyip toparlamaya çalışır

• *Salah (iyilik):* Günah işlemekte ısrar eden fasık kimseyle arkadaşlık etme. Çünkü Allah'tan korkan büyük günahta ısrar etmez. Allah'tan korkmayanın ise doğruluğuna güvenilmez, şerrinden emin olunmaz. O şartlara ve durumlara göre değişik tavırlar takınır. Allah Teâlâ; Nebî(sav)'e şöyle buyurdu: "Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uyan ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!" (Kehf,28)

Fasıkın sohbetinden uzak dur! Çünkü daima günahı ve Allah'a isyanını görmen, kalbinden "günahın kötü olduğu" fikrini kaldırır. Çirkin işleri yapmak sana basit bir iş gibi gelir. Bundan dolayı gıybet işlemek kalpler için basitleşir. Ona aldırış etmez. Bir din adamında altın yüzük veya ipek elbise görseler, devamlı onun gıybetini yaparlar, şiddetle onu kötülerler. Halbuki gıybet etmek, altın yüzük takmak ve ipek elbise giymekten daha büyük bir günahtır.

• *Dünyaya düşkün olmamak:* dünyaya aşırı bel bağlayanla sohbet öldürücü bir zehirdir. Çünkü insan tabiatı, birini örnek alıp ona özenerek şekil alır. Kişiliği, farkında olmadan başkasının tabiatını kapar. Hırs, tamah sahibi insanla beraber olmak hırsını artırır. Zâhidle[34] beraber olmak ise zühdünü artırır.

• *Doğruluk:* Çok yalan söyleyen insanla arkadaşlık etme. Daima aldanırsın. O serap gibidir. Yakını uzak, uzağı yakın eder.

Bu anlattığımız özellikleri medrese ve mescidlere devam eden insanlarda bulamazsan, şu iki durumdan birini tercih etmelisin: Ya uzlete[35] çekilip yalnız yaşamalısın -ki kurtuluş bundadır- ya da arkadaş olacağın kimselerle beraberliğin, iyi huyları nisbetinde olmalıdır.

---

34. dünyadan yüz çeviren, kendini bütünüyle âhiret ve Hakk'a veren.
35. Günaha girmemek için, daha çok ve daha ihlaslı ibâdet etmek için, toplumdan ayırlıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek. Uzletten maksat, ihtiyaçtan fazla toplumda kalmamak, boş sözlerle zamanı öldürmeyerek, bir köşeye çekilip ibâdet ve tefekkürle zamanı değerlendirmektir.

2.C.7. TANIMADIĞIN İNSANLAR VE KARDEŞLİK KURDUĞUN SADIK DOSTLARINLA İLİŞKİLERİNDE DİKKAT ETMEN GEREKEN HUSUSLAR

Bildiğin gibi kardeşlik üç türlü olur:

1. Âhiret kardeşliği. Bu kısımda ancak dinî hususlar gözetilir.
2. dünya kardeşliği: Bunda da sadece ahlak güzelliği aranır.
3. Kısa süreli ünsiyet kuracağın kardeşlik: Bunda ise şerrinden, fitnesinden ve kötülüğünden selamette olunacak birisi olmasına dikkat edilir.

İnsanlar üç kısımdır:

1. Onlardan bazıları gıda gibidir. Onsuz yaşanmaz.
2. Bazıları da ilaç gibidir. Zaman zaman ona ihtiyaç duyulur.
3. Bir kısmı ise hastalık gibidir. Ona kesinlikle ihtiyaç yoktur. Ancak insan onunla imtihana çekilir. Ona ne ünsiyet edilebilir ne de kişiye bir faydası dokunur. Ondan kurtulmak için idare etmek, katlanmak gerekir. Böyle birisiyle karşılaşmanın eğer anlayabilirsen büyük faydası vardır. Bu da onun hoşuna gitmeyen kötü hal ve hareketlerini görüp çirkin kabul ederek, ondan uzaklaşmaktır. Bahtiyar kişi başkasının halinden ibret alan kimsedir. Ve mü'min mü'minin aynasıdır.

İsa (as)'a denildi ki: "Seni kim terbiye etti?" O da: "Beni kimse terbiye etmedi. Ancak cahilin cehaletini görüp o fiilden uzak durdum." (İsa (a.s.) bu sözünde) Nebî (s.a.v.)'e muvafakat etmiştir. "Eğer insanlar başkalarındaki hoşlanılmayan davranışları yapmaktan sakınsalardı, edepleri tam olur ve başka bir terbiyeciye ihtiyaç duymazlardı." buyurulur.

İkinci görev: Sohbetin gereklerini gözetmek. Arkadaşlık ilişkisi kurduğunda ve onunla sohbet yapmaya başladığında, sohbet için gerekli olan prensipleri yerine getirmen gerekir. Bunları uygulamak için gerekli edep kuralları vardır. Resulullah (sav) buyururlar ki: "İki kardeşin durumu, biri diğerini yıkayan iki ele benzer."[36] Rasulüllah (sav) ağaçlık bir

---

36. Sülemî Âdâbu's-Sohbet'te, Deylemî, Müsnedü'l-Firdevs'de Enes hadisi olarak almışlardır. Senetteki Ahmed b. Muhammed b. Gâlib el Bâhilî kezzâbdır.

yere girdi. Oradan biri eğri diğeri düz olan iki misvak aldı. Beraberinde ashaptan birisi de vardı. Düzgün olanı birine verdi. Eğri olanı kendi aldı. O kişi dedi ki: "Ey Allah'ın Rasülü, düzgün misvağı almaya benden daha layıksın. Aleyhissalatü vesselam buyurdu ki: "Bir kardeşiniz diğerin ile arkadaşlık ettiğinde günün bir saati de olsa, onun arkadaşlığı süresince Allah'ın koyduğu ölçülere uyup uymadığı sorulacaktır." O (sav) buyurdu ki: "Arkadaşlık yapan iki kişiden Allah Teâlâya en sevgili olanı, arkadaşına karşı daha yumşak (faydalı ve yardımcı) olandır."[37]

2.C.8. SOHBET ÂDÂBI

1. Arkadaşını kendisine tercih ederek malıyla ona ikramda bulunmak, malının fazlasından faydalanma konusunda arkadaşını önde tutamıyorsa, (hiç değilse) ihtiyaç halinde verebilmek.
2. İstemeye ihtiyaç duymadan teşebbüste bulunarak kardeşinin ihtiyaçlarını gidermek.
3. Arkadaşının sırrını saklamak, kusurlarını örtmek.
4. İnsanların arkadaşını üzecek şekildeki yermelerini ona bildirmemek. Takdir ve övgüleri ise duyurmak.
5. Konuştuğu zaman dikkatle dinlemek.
6. Çekişmeyi bırakmak.
7. Ona en çok sevdiği isimle seslenmek. Tanınan iyi halleriye onu övmek. Kendisi için yaptıklarından dolayı teşekkür etmek.
8. Arkadaşının gıyabında kötü söz söylendiğinde, kendisini onûruna dokunan durumlarda nasıl savunuyorsa, onu da aynı şekilde müdafaa etmek.
9. Gerektiğinde ona nezaketle öğütte bulunmak. Kötü bir iş yapacaksa, usulünce engel olmak.
10. Hatalarını ve uygunsuz hareketlerini bağışlayıp bundan dolayı azarlamamak.
11. Hayatta iken gıyabında ve öldükten sonra da ona hayırla dua etmek.

---

37. Hakim Müstedrek IV 171

12. Âhirete göçtükten sonra, ailesi ve yakınlarına karşı vefalı olmak.
13. Ona bir işi düştüğünde yük olmadan ve zahmet vermeyecek şekilde durumunu arzetmek. Arkadaşına ihtiyaçlarından ağır gelecek olanı teklif etmemek. Kardeşinin zor işlerine yardımcı olarak gönlünü rahatlatmak.
14. Onun mutluluğunu paylaşmak. Kardeşinin sevindiği bütün hallerde sevincini belli etmek. Onu üzen kötü durumlarda ise üzüntüsüne ortak olmak.
15. Sevincini açığa vurduğu gibi kalbinde de saklayarak, gizli ve açıkta sevgisinde samimi olmak.
16. Karşılaştığında önce selam vermek, bulunduğu mecliste ona yer vermek. Ziyaretine geldiğinde çıkıp karşılamak. Ayrılırken de uğurlamak.
17. Konuştuğunda sözünü tamamlayıncaya kadar susup dinlemek. Sözüne müdahele etmemek.

Öz olarak kendisine nasıl muamele edilmesini istiyorsa, kardeşine de öylece davranmak. Kim kendi istediğini kardeşi için de istemiyorsa onun dostluğu nifaktır, iki yüzlülüktür... Bu kardeşlik dünya ve âhirette vebaldir.

İşte bunlar tanımadığın insanlar ve kardeşlik kurduğun sadık dostlarınla ilişkilerinde dikkat etmen gereken hususlardır.

2.C. 9. TANIDIĞIN KİŞİLERLE SOHBET ÂDÂBI

Onlara karşı dikkatli olmalısın. Çünkü kötülük daha çok tanıdığın kişilerden gelir. Ama bu sadık dostun ise onun sadece faydası dokunûr. Tanımadığın kimselerden ise genellikle bir zarar gelmez. Bütün şer dilleriyle seni sevdiğini söyleyen tanıdıklardan meydana gelir. Bu tür insanlarla mümkün olduğunca az görüşmelisin. Hasbelkader okul, mescit, cami, çarşı ve memleketinde onlarla beraber olman gerekecekse, hiç birini küçük görme. Çünkü hangisinin senden daha hayırlı olduğunu bilemezsin. dünyalıkları yüzünden onlara hürmet güzüyle bakma. Sonra mahvolursun. Allah katında dünya ve içindekiler hakîr-

dir. Ne zaman ki kalbinde dünya ehlini büyütürsen, Allah Teâlâ katında küçülürsün. Onların vereceği dünyalığa kavuşmak için dinini harcama. Kimseye böyle yapma... Hem gözlerinde küçülürsün. Hem de yanlarında bulunan (mal, makam, mevkii) den mahrum bırakırlar.

Sana düşmanlık ederlerse aynısıyla karşılık verme. Çünkü sen onların aynı şekilde düşmanlık göstermelerine sabredemezsin. Onlara düşmanlık yapacağım derken dinin elden gider (dinî yaşantıyı kaybedersin). Onlara karşı direnmekle meşakkatin artar.

Sana ikramda bulunmalarına, yüzüne karşı övmelerine ve sevgilerini gösterir tarzda davranmalarına aldırma. Hakîkaten bunları yapan birini görmek istersen, yüzde birini ancak samimi bulursun. Arkandan ve yüzüne karşı sana aynı tavırları sergilemelerine de (övgüler yağdırma gibi) aldanma... Gıyabında seni eleştirip ayıplamalarına şaşırma. Bundan dolayı onlara kızma da. İnsafla bakacak olursan aynısını kendinde de görürsün. Hatta arkadaş ve akrabalarına bu şekilde davranırsın. Bununla birlikte hocan, anne ve babana da aynı hareketi yaparsın. Onlara söyleyemediğin şeyi arkalarından söylersin.

Tanıdığın kişilerin mal, makam ve yardımlârından ümidi kes. Çoğunlukla tamahkârlığın sonunda elin boşa çıkar. İleride o kişi hor hakir olur. O anda zaten zelildir.

Birisinden bir ihtiyacını arzettiğinde, işini yaparsa Allah'a şükürde bulun. Ona da teşekkür et. Ancak işini yapmazsa veya ihmalkarlık ederse, onu ayıplayıp insanlara şikâyet etme. Bu hareketin ona düşmanlığın doğmasına sebep olur. Özürleri dikkate alan mü'min gibi ol. Kusur arayan münafık gibi olma. "Belki benim bilemediğim bir mazeretinden dolayı böyle davranmıştır" de.

Öncelikle kabullenme emareleri görmeden tanıdıklarına öğüt verme. Tavsiyelerde bulunmaya kalkarsan, seni dinlemez. Kin besler ve düşmanın olur. Bir işte hata ettiklerinde senden doğruyu öğrenmeye tenezzül etmiyorlarsa, onlara bir şey anlatma... İlminden istifade ederler, üstelik senin hasmın olurlar. Günah olan bir şeye ilgi duyup, cahilliklerinden dolayı nefislerinin isteğine boyun eğerlerse, sert ve kaba davranıp azarlamadan hakkı anlat. Onlardan hürmet ve hayır görürsen, seni onlara sevdirdiği için Allah'a şükret. Ama kötü bir tavır sergilerlerse, onları Allah Teâlâ'ya havale et. Şerlerinden Allah'a

sığın. Onları ayıplayıp şöyle söyleme: "Niçin bana saygı göstermiyorsunuz. Ben filan kimseyim. İlimde üstün bir insanım." Çünkü bu söz ahmakların kelamıdır. En kıt akıllı insan, kendini temize çıkaran ve övendir. Allah Teâlâ'nın şerli insanları sana musallat etmesi, geçmişte işlediğin günahlarından dolayıdır. Ondan günahlarının affını dile. Başına gelen belalar Allah Teâlâ'nın cezalandırmasıdır.

Tanıdıklarınla görüşürken, yaptıkları iyi şeylerden bahsederek ve kötülüklerini örterek hak olan sözlerine kulak ver. Bâtıl sözlerini ise dinlememeye çalış.

Fakih geçinen, özellikle ihtilaflı konularla ilgili ilimle uğraşan, münakaşacı insanlardan uzak dur. Kaderin bir cilvesi gereği onlar sana haset ederler. Seni küçük düşürmek için fırsat kollarlar. Hakkında kötü zan beslerler ve seni zan altında bırakırlar. Arkandan göz kırparak alaya alırlar. Seninle münakaşa ettiklerinde küçük bir sürçmeni bile kabule yanaşmazlar. Bir hata yapsan bağışlamazlar. Bütün ayıbını sayıp dökerler. Zerre kadar kıymeti olmasa da işlerine gelen şeyleri hesaba katarlar. Az veya çok elinde bulunan nimete haset ederler. Koğuculuk yaparak, onların aleyhine konuştuğunu söyleyerek ve iftira atarak arkadaşlarını sana karşı kışkırtırlar. Senden hoşnut olurlarsa, sana aşırı derecede nezaket gösterirler. Ama sana kızarlarsa içlerini kin ve nefret kaplar. Dışlarında elbiseler vardır. Ancak içleri kurt doludur. (Koyun postuna bürünmüş kurtlardır adetâ..)

Allah Teâlâ'nın muhafaza buyurdukları hariç bu anlattıklarımı çoğunda müşahede ettim. Onlarla sohbet ziyan, birlikte yaşamak ise perişanlıktır.?

Bunlar sana dost olduğunu söyleyenler hakkındaki vardığımız sonuçlardır. Ya düşmanlık edenlerin durumu nasıl olur!?...

Kadı ibn-i Ma'rûf (r.h.) der ki:

Bir kere sakınırsan düşmanından
Bin kere sakın dostun olandan

Bazen dostunun hali değişir de
En âlâ zararı ondan görürsün...

Yine bu ma'nada şöyle söylenir:

Düşmanın yararlanılan arkadaşındandır
O halde arkadaşlarını çoğaltmaya çalışma

Senin de gözlemlediğin gibi hastalıkların çoğu
Çok yemek ve içmekten meydana gelir.[38]

Hilal b. A'lâ' er-Rakî'nin dediği gibi ol:

Affettiğim ve kin beslemediğim zaman
Arkadaşlarımın düşmanlığından rahatım ben

Gördüğümde düşmanıma da selam veririm
Şerri selamla uzaklaştırmak için benden

Kızdığım insana da güler yüz gösteririm
Sanki kalbimi doldurmuş gibi sevinçle

Tanımadığım kişilerden bile selamette değilim
Nasıl olurda sâlim olurum sevgi ehlinden

İnsanlar hastalık, devası ise onları terktir
Ancak onlara cefadır kardeşliği kesmen

Güvenilir insan şerrinden emin olunandır
Hakkı gözetenlerin dostluğuna gayretlen

İnsanlarla iyi geçin, sıkıntılarına sabret
İhtiyat sahibi sağır, dilsiz ve kördür hem

---

38. Çok kişilerle dost olmak, yiyecek ve içecekten kaynaklanan hastalıkların şiddeti, arkadaşın çok olmasından kaynaklanan hastalıklara nisbetle hafif kalır. (Sabri Paşa)

Ve yine hikmet ehli insanların şu sözlerine kulak ver: "Dostunu ve düşmanını ne heybetli ne de aşırı tevazu göstermeden gülerek karşıla. Kibre kaçmadan vakarlı ol. Zelil olmayacak şekilde de mütevâzî ol. Bütün işlerinde orta yolu tut."- ifrat ve tefrite kaçmak yerilmiştir-

Sana lazım olan, işlerde orta yolu tutmaktır.
Çünkü istenen hale ulaştıran doğru yol budur.
Hiçbir işinde ifrat ve tefritte bulunma.
Şüphesiz her iki durum da yerilmiştir.

(Yolda giderken) çalımlı çalımlı etrafına bakma. Devamlı arka tarafına dönüp bakma. Oturan bir topluluğun önünde gereksiz dikilme. Bir yere oturduğun zaman iğreti oturma. Parmakların birbirine kenetli olmasın. Sakal ve yüzüğünle oynaman, dişlerini kurcalaman da boş işlerdir. Aynı şekilde burnu karıştırmak, çokça tükürmek, boğazı temizler şekilde öksürmek, sümkürmek, yüzdeki sineği kovalamak, upuzun oturmak ve –ister namaz isterse başka zaman olsun- insanların yüzüne karşı esnemekten sakın.

Oturuşun sakin ve huzurlu, sözün tertipli ve düzgün olsun. Bir meseleyi anlatırken derli toplu ifade et. Aşırı derecede hayrete düşmeden, sana konuşan kişinin güzel sözüne kulak ver. Tekrar etmesini isteme. Fıkra ve hikayeleri dinlerken temkinli hareket edip aşırı gülme.

Çocuğunun, bir şiirini, bir sözünü, eserini ve diğer hususiyetlerini çok beğenip şeref duyduğundan bahsetme.

Kadınların süslenip püslendiği gibi, haline uygun düşmeyecek şekilde yapmacık giyinme. Dilencilerin giyinişi gibi de perişan bir şekilde olma. Bolca sürme çekme, yağı da aşırı kullanma.

İnsanları ihtiyaçlarını karşılamaya zorlama. Hiç kimseyi haksızlık yapmaya ve zulüm işlemeye teşvik etme.

Ailenden ve çocuklarından hiçbirine, tabiatiyle başkalarına ne kadar malının olduğunu söyleme. Çünkü onlar malını az bulurlarsa seni küçümserler; çok bulurlarsa onları hoşnut edemezsin. (Sana saygısızlık ederlerse), onları gücendirmeden uzaklaş. Zaaf göstermeden şefkatle muamele et. Hizmetçilerinle şakalaşma. Saygınlığını yitirirsin.

İnsanlarla münakaşa ettiğinde vakarını koru. Cahillik etmekten (şeriatın emrine aykırı davranış ve sözlerden) sakın. Acele etme ve kendine sahip ol. Onları ikna için getireceğin delili iyice düşün. Konuşurken elinle çokca işarette bulunma. İkide bir arkana dönüp bakma. Dizlerinin üzerine dikilme.[39] Gazabın geçtiği zaman konuşmana başla. Sultan sana yakınlık gösterirse de sen mızrağın ucunda gibi ol.[40]

İyi gün dostuna dikkat et. Çünkü o düşmanın en büyüğüdür. Malını asla haysiyetinden daha üstte tutma.

SONUÇ

Ey genç! Hidâyetin başı için bu kadarı yeter... Anlattıklarımızı uygulamaya koyul. Nefsini bu konulara bakarak tecrübe et.

Hidâyetin başlangıcı üç bölümden oluşur:

1. Tâatlerin âdâbı
2. Günahları terk etmek
3. İnsanlarla ilişkiler (görgü kuralları)

Hidâyetin başlangıcı kulun, yaratanı ve insanlarla olan muamelelerini de içine almaktadır. Bunların sana uygun olduğunu, kalbinin de gereği ile amel etmeye meyilli olduğunu görürsen, bil ki sen Allah Teâlâ'nın kalbini imanla nûrlandırdığı ve sadrını imanla açtığı kimsesin...

Bu başlangıcın bir de sonu olacağı kesinlik kazanmıştır. Nihâyetin ötesinde nice sırlar, incelikler, (gizli) ilimler, mükâşefeler[41] (gayba ve ulûhiyete ait mahrem bilgiler) vardır. Onları İhyâ-u Ulûmi'd-Din adındaki kitabımızda yazdık. Oradan okuyup öğrenmeye çalış.

---

39. Önceleri genelde yerde oturma olduğundan, birbiriyle hasımlaşanlar kızdıklarında oturduğu yerde duramaz, dizlerinin üzerine dikilerek karşıdakine sözünü söylerdi.
40. Delillerin tam ve güçlü olsa da, tartışmada durumun her an aleyhine dönebileceğini unutma.
41. Kulun Hakk'ın huzurunda oluşu. Mükâşefe ilimlerin sonudur. Kul kalbini kötü sıfatlardan temizlediği zaman kalbinde ortaya çıkan bir nûrdur. Bu nûrla bir çok şeyler keşfedilir. Hatta Hakk'ın mârifeti hasıl olur.

Bu kitapta anlattığımız vazifeleri yerine getirmek nefsine ağır gelirse ve ilmin bu kısmına (tasavvufa) yabancı isen, kabule yanışmıyor ve eleştiriyorsan ve kendi kendine: "Bu kadarcık bir ilim, ilim erbabının meclislerinde nerden işine yarayacak?.. Bununla ne zaman akranlarını geçeceksin?.. Emirlerin ve vezirlerin yanında makamın nasıl yükselecek?.. Hediye, servet, vakıf yöneticiliği ve kadılığa nasıl kavuşacaksın?.." dersen, bil ki şeytan, seni aldatmakta, yanlış yola sürüklemektedir... Nerden geldiğini, nereye gideceğini ve sonunda meskeninin neresi olacağını unutturmuştur... O halde dünyada sana fayda vereceğini ve kötü amacına götüreceğini zannettiğin şeyi öğretecek senin gibi bir şeytan ara!.. Sonra şunu bil ki bırak kendi yaşadığın şehirde ve ülkende mal ve mülkün senin eline geçmesini, yaşadığın mahallede bile o mal ve mülkü tam olarak elde edemezsin. Ardından alemlerin Rabbi'nin katındaki ebedi şerefi (cenneti) ve sonsuz nimetleri kaçırırsın!..

Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Evvel, âhir; zâhir ve bâtın hamd Allah içindir. Güç ve kudret ancak ulu ve büyük olan Allah'ındır. Efendimiz Muhammed'e (sav), âline ve ashabına salât ü selâm olsun...

BİBLİYOGRAFYA

-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, tarihsiz.

-AKKAYA Veysel, *Ka'be ve İnsan*, İstanbul, 2000

-ANKARAVÎ, *Futuhât-ı ayniyye*, 187 Süleymaniye ktp, Bağdatlı Vehbi bl. No. 92

-ALTINTAŞ Ramazan, *Kur'an'da Hidâyet ve Delâlet*, Basılmış Dr.tezi, 61-72, İstanbul, 1997

-BAKLÎ Ruzbihan, *Arâisü'l-beyân*, Hindistan 1301 *Meşrebu'l-ervah*, İstanbul, 1973

-BEYZÂVÎ Kâdî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Mısır, Tarihsiz.

-BUHÂRÎ Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul, 1992

-BURSEVÎ, *Fatiha Tefsiri*, 121, Y.L.T., K. Ziyâeddin Coşan, İstanbul, 2001

Kitâbü'n-netîce, Haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul, 1997

Rûhu'l-Beyân, trc. Abdullah Öz.... İstanbul, 1995

Tefsiru Fatiha, varak 32a Süleymaniye ktp. Hacı Mahmud bl. No.237/2

-CÂMÎ Molla, *Tefsîr-u Fatiha*, 12, Süleymaniye ktp., Ayasıfya, 405

-CAN Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî*, IV, 314, İstanbul, 1996

-el-CEVZİYYE İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn* Kurul.İstanbul, 1994

-CÜRCÂNÎ Seyyid Şerif, *Kitâbü't-ta'rîfât*, Hidayet md. trc. Arif Erkan, İstanbul, 1997

-DÂYE Necmü'd-din, *Te'vîlât-ı Necmiyye*, 13b, 14a Süleymaniye ktp. Murat Buhari bl. No. 12

-EBU'L-ABBAS Şihâbüddin, *Et-tibyan fî tefsîri garîbi'l-Kur'ân*, Kâhire, 1992

-EBU BEKİR Zekeriyya Râzî, *Muhtâru's-sıhah*, İstanbul, 1980

-EBU'L-HÜSEYİN Müslim b. el-Haccac, *Sahihi Müslim*, Kahire, 1995

-ELMALILI, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, tarihsiz

-ESED Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul, 1999

-ERAYDIN Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 64, İstanbul, 1994

-M. ES'AD Erbilî, *Divân-ı Es'ad*, İstanbul, 1991

-FÎRUZÂBÂDİ, *Kâmûsu'l-muhît*, İstanbul, 1886

-GAZÂLÎ, *Bidâyetü'l-hidâye*, nşr.Ahmet Şemsüddin Beyrut, 1988

Bidâyetü'l-hidâye, nşr. Muhammed el-Haccâr, Beyrut, 1990

Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, 196 trc. M. Ferşat, İstanbul, 1972

İhyâ u Ulûmi'd-dîn, IV, 201-204, trc. Ahmet Serdaroğlu İstanbul, 1985

-GÜMÜŞANEVÎ, *Câmiu'l-usul*, trc. Rahmi Serin,Veliler ve Tarîkatlerde Usul, 80, İstanbul, 1997

-el-HAKİM Suad, *Mu'cemu's-sûfî*, Beyrut, 1981

-HUCVÛRÎ, *Keşfu'l-Mahcub*, 201, trc. Süleyman Uludağ, İstabul, 1982

-IZUTSU Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 137-138 trc. Süleyman Ateş, Ankara, tarihsiz.

-İBNÜ'L Arabi, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 4, 313, Beyrut, tarihsiz.

Keşfü'l-Ma'nâ, 80-81, Süleymaniye ktp., Fatih, 5298

en-Nûru'l-esnâ, Mısır, 1978

-İBN BERECCAN, *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ*, Madrid, 2000

-İBN MANZUR, *Lisanu'l-arab*, Kahire, tarihsiz

Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ, Tantaş, 1992

-İBN KESİR, *Tefsîr-i Kebîr*, Mısır, 1932

İslam Ansiklobedisi, D. İ. A.

-İSMAİL Ferruh Efendi, *Tefsîr-i Mevâkıb* (*Tefsîr-i Mevâhib Tercemesi*) 4, İstanbul, 1282

-KANDEHLEVÎ M. Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, trc. Ali Arslan, İstanbul, 1993

-KAŞÂNÎ, *Te'vîlât-ı Kâşâniyye*, Baklî'nin Arâisü'l-beyân Hindistan 1301 tefsirinin kenarında,

-KELÂBÂZÎ, *Bahru'l-fevâid*, yazma, Süleymaniye ktp., Fatih, 697

et-Taarruf, H.z. Süleyman Uludağ, Doğuş Devrinde Tasavvuf, İstanbul, 1992

-KILIÇ M. Erol,

Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri, basılmamış Dr. Tezi, İstanbul, 1995

-KONEVÎ, *Şerh-i Esmaillahi'l-hüsna, 95*, Süleymaniye ktp, Laleli, nr.1585

-KONUK A. Avni, *Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi*, haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İstanbul 1987

-KUŞEYRÎ, *Letâifü'l-işârât*, Mısır 1981

er-Risale, trc. Süleyman Uludağ, Tasavvuf İlmine Dair, İstanbul, 1991

Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ, Beyrut, 1986

-KÜBRÂ Necmüddin, *Te'vîlât-ı Necmiyye*, Süleymaniye ktp. Murat Buhari bl. No. 12

-el-MAKDÎSÎ, *Hallu'r-rumûz ve mefâtîhu'l-kunûz*, Çev. Hayri Kaplan, *Sırların Çözümü ve Hazinelerin Anahtarları*, İstanbul, 2002

-M. Nûri'l-Câvî, *Merâkı'l-Ubûdiyye*, Mısır, 1343

-MEVLÂNÂ, *Fîhi Mâ Fîh*,147-148, trc. A.Avni Konuk, haz.Selçük Eraydın, İstanbul, 1993

-NACİVANÎ, *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye*, İstanbul 1325

-en-NECDÎ M. Hamûd, *en-Nehcetü'l-esmâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, Kuveyt, 2000

-NUMANOĞLU Cengiz, *Esmâ-i Hüsna Şiirleri*, 1990

-NURSÎ Saîd, *İşârâtü'l-i'câz*, trc, Abdülmecid Nursî, İstanbul, 1990

-RÂZÎ Fahrettin, *Esmâillahi'l-hüsnâ*, 1976

-SARUHÂNÎ İbn İsa, *Esmâ-i hüsnâ şerhi*, Haz.Numan Külekçi, Ankara, 1997

-SEBZEVÂRÎ Molla Hâdî,

Şerhu'l-esmâ, Hâdî md. Tahran,1862

-SEMERKANDÎ, *Tefsîru'l-kur'an*, sd. Mehmet Karadeniz, 54, İstanbul, 1993

-SERRÂC, *el-Lüm'a*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, İslam Tasavvufu, İstanbul, 1996

-SEYYİD Mahmud Hasan, *Şerhu meânî fi esmâillahi'l-hüsnâ*, İskenderiyye, 1990

-SUYÛTÎ. *El-Itkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Darü't-Türas, 1985.

-SÜHREVERDÎ, *Avârifü'l-Maârif*, trc.Tasavvufun Esasları, H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul 1990

-SÜLEMÎ, *Hakâiku't-tefsîr*, Süleymaniye ktp.

el-Fark Beyne ilmi'ş-Şeria ve'l-Hakîka (trc. Süleyman Ateş, AÜİFD) 16, 1968

-ŞEYH İlâhî, *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, vr. 61a-b, Süleymaniye ktp, Hacı Mahmud, nr.4001

-ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul, 1995

-ŞENER İbrahim, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâ-i Hüsnâlar*, 148 Dr. Tezi. İzmir, 1985

-TAHRALI Mustarafa, *İbnü'l-Arabî'de Bir Hadîs-i Kudsî'nin Yorumu, 24 makale*,[İbnü'l-Arabî, *Nurlar Hazinesi*'nin başında, trc. Mehmet Demirci, İstanbul, 2003]

-TEMİZ Bilal, *Kur'ân'da Hidâyet Kavramı*, 12, Dr. Tezi, İzmir 1996

-et-TÜSTERÎ Sehl b. Abdullah, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Mısır, 1908

-ANONİM, *Şerh-i Esmaillahi'l-hüsna*, Süleymaniye ktp, Esat Ef. nr.3730/3

-YURDAGÜR Metin, *Esma-i Hüsna Şerhleri*, İstanbul, 1996

-ZEHEBÎ, Ebu Abdullah, *el-Uluvv li'l-aliyyi'l-gaffâr*, Medine, 1968

-ez-ZERKEŞÎ, *El-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, Kahire 1957

-ZAMAHŞERÎ, *Keşşâf*, Beyrut, tarihsiz.

İNDEKS

'Başlangıçlar, nihâyetlerin tecelli ettiği yerlerdir. Kimin bidâyeti Allah ile olursa nihâyeti de O'nunla O'na doğru olur.' der bir arif. İyi bir başlangıç yapabilmek ya da manevî bir yolun yolcusu olabilmek ise ilimle mümkündür. Ancak ilim kendi başına yeterli değildir. Çünkü Mevlânâ'nın ifade ettiği üzere gül ve dikenin topraktan gelmesi gibi hidâyetin yanısıra dalâlet de ilimden kaynaklanır.

Bu noktada bir rehber niteliğinde olan bu eser (Bidâyetü'l-hidâye: Hidâyet Rehberi); ilmi, kuru bir yük olmanın ötesinde amelî bir boyuta taşımak ve ilim ile hidâyet arasındaki ilişkiyi muhkem bir yapıya kavuşturmak için başvuru kitabı olabilecek bir içeriğe sahiptir.

İmam Gazâlî tarafından, İhyâ'yı okumaya başlamadan önce okunması gerektiği tavsiye edilen bu kitap kısaca, takva ölçüsünde bir hayat sürdürmek için gerekli ön hazırlakları anlatmaktadır.

ISBN 975-574-377-4
9 799755 743775